

השנים הראשונות

"העסק של רוטשטיין": נחום גוטמן, מיתולוגיה מקומית ונסיון האונס הראשון בתל-אביב

מאת
ליאורה בילסקי*, אנאלו ורבין**

תקציר

בספרו עיר קטנה ואנשים בה מעט (1959), המתאר את ימיה הראשונים של העיר תל-אביב, נחום גוטמן מספר סיפור משעשע על סייד שלומיאל שנתפס מציץ בחלון המקלחת של רחל, בת שש-עשרה. מעשה ההצצה, אליבא דגוטמן, הוביל להקמת בית-המעצר העברי הראשון בעיר תל-אביב. פרוטוקול ועד השכונה של תל-אביב מקיץ 1913 מעיד כי למעשה, היה זה נסיון אונס ברוטלי, שהסתיים בגירוש העבריין מארץ-ישראל. ההבדלים בין המיתוס הספרותי לבין הסיפור האלטרנטיבי שפרוטוקול הוועד מספר מהווים נקודת-מוצא לבחינת תפקידו של המשפט בכינון קהילה ובעיצוב גבולותיה, הקשר בין משפט לאלימות, והמקום המיוחד שתופש גוף האשה בהקשר זה.

המאמר מציג קריאה פמיניסטית של המיתוס הספרותי בניסיון לחשוף את הסיפור "האחר", שלא סופר על-ידי גוטמן. האמביוולנטיות והמתח הפנימי בסיפורו של גוטמן עשויים ללמד על קונפליקט עמוק שהציב נסיון האונס לפני הקהילה בתל-אביב, איום של ערעור גבולות הקהילה וקריסת ההבחנות התרבותיות שניסתה למתוח בינה לבין סביבתה. החרדה מפני ערעור הגבולות מחייבת, בסופו של דבר, פנייה למשפט, שיבסס מערכת הבחנות יציבה יותר. לפיכך, בחלקו האחרון המאמר בוחן את תפקידו של המשפט בסיפורו של גוטמן כמכונן קהילה, זהות וזיכרון קולקטיבי. בחירתו של גוטמן לקשר את סיפור יצירתו של המשפט דווקא לעברה פלילית של נסיון אונס (או הצצה) מאירה את תפקידו של המשפט כגורם של ודאות ויציבות בקהילה המתמודדת עם משבר זהות, אך גם מחייבת לחזור ולבדוק את מימד האלימות הכרוך ביצירת משפט.

* ד"ר, מרצה בכירה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב.

** בוגרת, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב. תלמידת החוג לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב.

ברצוננו להודות למשתתפי הסדנה "משפט והיסטוריה" וכן לחברי מערכת עיוני משפט, יובל עצמון, דונה רהב, אביב נוקד ועמית יריב, על הערותיהם המעמיקות ועזרתם הרבה. הערת המערכת: לבקשת הכותבות, נכתבו שמותיהם הפרטיים של הכותבים המצוטטים במאמר במלואם.

- א. פתח־דבר: סיפורו של העבריין העברי הראשון
- ב. מיתולוגיה מקומית
 1. גוטמן כיוצר מיתוסים
 2. המיתוס של יצירת המשפט הפלילי העברי
 3. המיתוס של יצירת המשפט ומיסוד האלימות
- ג. האונס בקריאה פמיניסטית
 1. האמביוולנטיות של המיתוס
 2. ההזדהות עם הסייד
 3. אמצעים ספרותיים להפחתת אשמתו של הסייד:
 - (א) טשטוש נסיון האונס
 - (ב) אסתטיזציה של האלימות
 - (ג) תיאור הומוריסטי
 - (ד) בינריזם תרבותי: קדושה מול קדשה/מזרח מול מערב
4. סיכום-ביניים
 - ד. בין טקסט ספרותי לטקסט משפטי
 - ה. קהילה ומשפט פלילי
 1. משפט וסימון גבולותיה של הקהילה
 2. כינון המשפט על-פי גוטמן
 - (א) דמות השופט
 - (ב) יצירת משפט כמעשה פֶּרֶפורמטיבי
 - (ג) הוויכוח על המשפט
 - (ד) אנלוגיה חלקית למשפט השלום העברי
3. אלימות ומשפט
4. גוף האשה וגוף הקהילה – אונס כמכונן משפט
- ו. במקום סיום: ממבט לקול

א. פתח־דבר: סיפורו של העבריין העברי הראשון

בין סימני הנורמליזציה של היישוב היהודי בארץ־ישראל, כפי שהוצגו בכתיבתם של אבות הציונות, היו "הגנב העברי הראשון והזונה העבריינה הראשונה". אולם היה זה עבריין אחר שזכה בתואר הפושע העברי הראשון, בתל־אביב של שנת 1913. היה זה צעיר שעלה ארצה זה מקרוב ועבד בשכונה החדשה כסייד. הוא הואשם בנסיון אונס וגורש מן הארץ על־ידי ועד השכונה של תל־אביב. שתי עדויות נשתמרו מפרשה זו. האחת, היסטורית – כפי שהפרשה מתוארת בפרוטוקולים של ועד השכונה של תל־אביב משנת 1913. האחרת ספרותית – כפי שהיא מתוארת בספרו של נחום גוטמן עיר קטנה ואנשים בה מעט,¹ שהתפרסם בשנת 1959, ארבעים ושש שנים לאחר האירוע. ההשוואה בין שני

1 נחום גוטמן עיר קטנה ואנשים בה מעט (מהדורה רביעית, 1999).

המקורות מאלפת. בעוד גוטמן, הסופר, מצייר את האירוע בצבעים תמימים ומחויכים ומציגו כאנקדוטה חביבה של הצצה ותו לא, הפרוטוקול חושף את ההתרחשויות האמיתיות – פריצה, הפעלת אלימות ונסיון אונס.

פרוטוקול הישיבה של ועד השכונה מיום ג, כ"ד סיון תרע"ג (1913), מקדיש לתיאור הפרשה שש שורות בכתב-יד, תחת הכותרת "העסק של רוטשטיין"².

"מר דיונגוף מוסר שרוטשטיין הפועל של טנצין רצה ביום ששי שעבר לאנוס [במקור: ששה העבר לאנס] ילדה אחת של הג. בולטינה. הילדה התרחצה בחדר האמבטיה [במקור: האמבטי] ורוטשטיין זה נכנס קשר את ידיה ורצה לאנוס [במקור: לאנס] אותה[.]. לצעקות הילדה התאספו השכנים פתחו בחוקה את הדלת שהייתה נעולה והצילו את הילדה[.]. לפי עדות הרופאה הג' גוטמן יוניס[.]. רוטשטיין [במקור: רוטשטיין] לא עשה כלום לילדה [במקור: להילדה]. ביום ו' שעבר [במקור: העבר] תיכף התאספו אחדים מחברי הוועד והחליטו לשלוח את רוטשטיין מא"י. תיכף ומיד, ואמרו לו בפירוש שאם ישוב לא"י אז ימסרו אותו תיכף לרשות. במשך ליל יום הששי היה בבית השומר אנדאורוב ובבוקר הובילו אותו העירה[.]. הובילו לאניה ונסע [במקור: ונסה] לבירות ומשם יסע למצרים."

האירועים המתוארים בפרוטוקול הדיון היבש זכו בגרסה שנייה, דרמטית ומלאת חיים, בסיפורו של גוטמן. כותב על כך שלמה שבא:

"באחד מסיפוריו מספר גוטמן על פועל צעיר, סייד, הרואה מבעד לחלון נערה מתרחצת באמבטיה. גוטמן מתאר בחיבה את הסייד הצעיר המוקסם מהנערה התמימה והיפה, ומתפעל. ואז הוא מחליק לתוך חדר האמבטיה, הנערה פורצת בצעקות, מתאספים שכנים הכולאים את הצעיר בבית הוועד. צינה דיונגוף, אשתו של ראש הוועד, רחמיה נכמרים על הסייד הצעיר והיא מביאה לו ארוחת צהריים. בערב מחליט הוועד להקים מעין חדר מעצר בשכונה והעצור מסייד אותו. לאחר זמן בא קרוב משפחה שלו מאחת המושבות, ערב לצעיר ושניהם מסתלקים מן השכונה."³

גוטמן מצליח להפוך את התיאור היבש לסיפור מלא חיים, אולם סוטה מן הפרוטוקול בשני עניינים מרכזיים. ראשית, בניגוד לנוכחותה המוחשית של האלימות כלפי האשה בפרוטוקול,⁴ גוטמן משתמש באמצעים רטוריים רבים ומגוונים כדי לרכך ולטשטש אותה

2 פרוטוקול ישיבת הוועד 29, באדיבות הארכיון העירוני של תל-אביב-יפו (מס' תיק 1-280).

3 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 4 – מתוך הקדמה מיוחדת למהדורה הרביעית לציון תשעים שנה לעיר תל-אביב-יפו. שבא עצמו מפנה לפרוטוקול, המגלה שהיה מדובר בנסיון אונס ובגירוש מן העיר.

4 למרות קיצורו ותמציתיותו של פרוטוקול הוועד, האלימות ניכרת בו באופן ממשי: הידיים נקשרות, הדלת נעולה, הילדה צועקת, השכנים פורצים את הדלת, הילדה ניצלת.

בטקסט הספרותי. הוא מציג את הפרשה כולה כמעשה מציצנות, ולא כנסיון אוגס, ומביא את הפרשה מנקודת-מבטו של הסייד. שנית, גוטמן מפנה זרקור אל הדילמה הקשה שהעמידה יצירתו של משפט פלילי עצמאי לפני היישוב הצעיר: האם על היישוב להסגיר את העבריין לידי רשויות החוק העות'מניות או לשפוט אותו באופן עצמאי? דילמה זו נעלמה כמעט כליל מפרוטוקול הדיון, והשאירה שריד קלוש רק באותו איום על רוטשטיין ש"אם יישוב לא"י אז ימסרו אותו תיכף לרשות".⁵ לעומת זאת, כפי שנמנע, גוטמן מקדיש חלק מרכזי מסיפורו להתלבטויות שעוררה שאלת גטילתה של סמכות השיפוט והקמת בית-סוהר עצמאי.

רשימה זו מבקשת להציע קריאה ביקורתית בסיפור של גוטמן, כדי לברר את הסיבות האפשריות להבדלים הללו. ההבדלים שנצביע עליהם יהיו לגבינו פתח לדיון בשאלת מהותו של המשפט כפי שהיא משתקפת בסיפור התחלתו של המשפט העברי בגרסתו של גוטמן. נדגיש כי מטרת הדיון אינה להגיע אל האמת ההיסטורית שמאחורי האירועים המתוארים. גוטמן הוא סופר הנהנה מחופש אומנותי בתארו את סיפור תחילתה של העיר תל-אביב. עם זאת, בחירותיו הספרותיות עשויות ללמדנו רבות על האידיאלים שהוא מנסה לקדם ועל סוג ההסברים שהוא מציע לקשיים במימושם. במילים אחרות, מטרתנו היא לברר את ההיגיון הפנימי של המיתוס ולהתחקות אחר הדרך שבה הוא מהווה פרקטיקה פרשנית של ההיסטוריה על-ידי עימותו עם הפרוטוקול של ועד השכונה, ששימר ויכרון אלטרנטיבי של אותו אירוע.⁶ בחינה ביקורתית של המיתוס מעוררת שאלות שונות: מהו הקשר שהוא מציע בין הקמת משפט לבין אלימות? בין גוף האשה לגבולות הקהילה? ובין אוטונומיה שיפוטית לזחות קהילתית? במילים אחרות, כיצד מחבר המיתוס של גוטמן את שלוש צלעות המשולש: גוף האשה – משפט פלילי – גבולות הקהילה. בחינתן של

עדותה של הרופאה, גברת גוטמן, לפני הוועד כי רוטשטיין 'לא עשה כלום לילדה' נקראת בהקשר זה לא כהכחשה של מעשה האלימות, אלא כמעידה שהאנס לא הצליח להוציא את זממו לפועל – הילדה ניצלה לפני שנאנסה. עובדה זו אינה מסייגת את תחושת הבהילות והדחיפות בדברי המשתתפים בשיבה. הם מתכנסים מייד. מהליטים לגרש את רוטשטיין מן הארץ "תיכף ומיד", ומאיימים שאם ישוב לארץ, ימסרו אותו "תיכף" לרשויות העות'מניות.

לעיל הערה 2. 5

כיוון מחקר זה מאפיין גם כתיבה עכשווית על משפט כאתר של עיצוב ויכרון קולקטיבי. ראו: Austin Sarat and Thomas R. Kearns "Writing History and Registering Memory in Legal Decisions and Legal Practices: An Introduction" *History, Memory and the Law* (Austin Sarat and Thomas R. Kearns eds., Ann Arbor, 1999) 1, 2 ("When the essays in this book talk about law's history... they do so with no intent to compare law's history to the 'facts' of history itself or the disciplinary practices of academic history... they display an interest in law's history as an interpretive practice the understanding of which is essential (to an understanding of law itself)"). 6

שאלות אלה תיעשה בשלושה חלקים. בחלק הראשון נדון בטקסט של גוטמן כמיתוס מקומי. לאחר-מכן נציע קריאה פמיניסטית ביקורתית של הטקסט, ונחלץ מתוכו תובנות שיעזרו להאיר פסקי-דין העוסקים באונס. לבסוף, בחלק השלישי, נפנה לבחינת הקשר בין הליך של יצירת המשפט לבין בניית קהילה, תוך התמקדות בתפקיד שהמיתוס הגוטמני מייחד לגוף האשה ברגע משברי זה.

ב. מיתולוגיה מקומית

1. גוטמן כיוצר מיתוסים

המיתולוגיה של ראשית ימי תל-אביב מתארת את העיר העברית הראשונה אשר צמחה מן החולות. החולות כסמל הבראשיתי, הבתים הלבנים המרווחים והנקיים עם הגינות כסמל לסדר המודרני, בניגוד ליפו.⁷ העברי החדש מול הערבי בן הארץ. לציוריו וסיפוריו של נחום גוטמן חשיבות מיוחדת בקביעת דמותה של העיר תל-אביב בזיכרון הקולקטיבי. השילוב בין סגנונו הייחודי הנאיבי של גוטמן, הקוסם למבוגרים ולילדים כאחד, להיותו אחד מבניה הראשונים של העיר ואחד הבודדים שסיפרו על שנותיה הראשונות, הפך את סיפוריו לגרסה הרשמית-כמעט של תולדות תל-אביב.⁸ בהקדמה לספר עיר קטנה ואנשים בה מעט, שגוטמן מספר בו את סיפורי ראשיתה של תל-אביב, שלמה שבא כותב כי "נחום גוטמן הוא בעצם האיש המרכזי שקבע בדמיונו את דמותה של אחוזת בית

7 כותבת על כך תמר ברגר בספרה דיוניסוס בסנטר (1998), בע' 79: "בתיאור הנס הגדול של הקמת העיר העברית הראשונה תופסים החולות מקום מרכזי: לא סתם נטעו ובנו, על אדמה שלא תצלה לשום דבר עשו את זה. וריאציה אורבנית של הנס הציוני הכללי. ישוב הארץ, הפרחת השממה, היצירה הגדולה של יש מאין."

8 ראו שלמה שבא "תל אביב המצויירת" תל אביב בראשיתה 1909-1934 (תשמ"ד) 107-109; וכן אהוד בן עזר "תל אביב בראשיתה בראי הספרות", שם, בע' 139-142. בן עזר כותב, בין היתר, כי "כיום כמעט שאין להפריד את ראשיתה של תל אביב מן האגדה החיה, כמעט המיתוס, שהציב לה נחום גוטמן בסיפוריו וביצירותיו..." (שם, בע' 139). ראו גם דבריו של בן עזר בסיום הביוגרפיה של גוטמן: "ככל שתחלופנה השנים ויורגש יותר ויותר הצורך של סופרים ושל קוראים להיאחז בראשיתו של הנוף הארץ-ישראלי, בארץ אגדה, במיתולוגיה של הולדת-עם, של צמיחת עיר בחולות, של התחלה חדשה, ככל שיתעצם החיפוש אחר זהות עתיקה של שורשים, שלא לומר אותו חיפוש טבעי אחר חלום גן-עדן אבוד של ילדות - כן יוכר מקומו של נחום גוטמן הצייר, הסופר וסופר-הילדים, אשר נופיו וכתביו היו לחלק חיוני בזיכרון הקולקטיבי של התרבות העברית המתחדשת בארץ-ישראל." נחום גוטמן ואהוד בן עזר בין חולות וכחול שמיים (תש"ם) 239.

ותל אביב בראשיתם [כך במקור]. הוא עשה זאת בכתיבה ובציור כמה עשרות שנים לאחר שהדברים קרו. אבל אנחנו קיבלנו תיאורים אלו כדמותה האמיתית של העיר בעריסתה... תל אביב של אז נראית בעינינו [כך במקור] כמו שסיפר עליהם [כך במקור] נחום גוטמן, וכשאנו כותבים עליה או מדברים בה, אנחנו מדברים בתמונות של גוטמן.⁹ ככל כותב מיתוסים, מטרתו של גוטמן אינה למסור עדות היסטורית מדויקת, אלא לבחור מתוך החומרים ההיסטוריים את המתאימים לכינונו של זיכרון קולקטיבי. בספרו עיר קטנה ואנשים בה מעט אנו מוצאים את סיפורן של דמויות מיתולוגיות של ראשית תל-אביב, כגון ד"ר חיסין הרופא הרכוב על חמורו, השען עקיבא וייס וראש הוועד (לימים ראש העיר) מאיר דיונגוף. גוטמן מתאר את דמויות המייסדים באהבה ובהומור, ומוסיף איורים המתקבעים בזיכרון הקולקטיבי.¹⁰ זוהי המיתולוגיה של ראשית ימי תל-אביב. אחת הפונקציות של מיתוס היא מתן הסבר והצדקה למוסדות חברתיים שונים.¹¹ אכן, בין סיפוריו של גוטמן על ראשית תל-אביב ניתן למצוא את סיפור הקמתו של בית-הסוהר הראשון בתל-אביב – מיתוס התחלתו של המשפט הפלילי העברי.

9 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 3. חשוב לציין בהקשר זה כי ילדי תל-אביב נחשפים לציוריו וסיפוריו של נחום גוטמן כבר בגילאי הגן ובכיתות הנמוכות של בית-הספר היסודי. מוזיאון גוטמן בנוה-צדק מקדיש חלק גדול מפעילותו לסיורים והדרכות של תלמידי בתי-ספר. אין בידינו מידע אם מדובר בחלק רשמי של תוכנית הלימודים, אך להערכת אנשי המוזיאון, רוב בתי-הספר היסודיים בעיר עורכים בו סיורים מאורגנים. כך גוטמן מוזהה, כבר בגילאים הצעירים, עם הסיפור ההיסטורי של ראשית תל-אביב. דוגמה נוספת למעמדו של גוטמן כמיתולוג של תל-אביב היא הוצאת המהדורה המיוחדת של ספרו במלאת תשעים לעיר תל-אביב.

10 על סגנון זה כותב אהוד בן עזר: "גוטמן מרכז, בתמונה שקופה, חסכונית להפליא, בשלוש-ארבע שורות לעיתים – דיוקנם של מקום ואדם." (גוטמן ובן עזר, לעיל הערה 8, בע' 237); "גלריית הדמויות של נחום גוטמן בספריו עשירה מאוד, וכמעט כולן אינן בדויות... וגם כאשר העלילות מפליגות לתחום הדמיון – אתה חש שהולדתן היתה בפגישה ממשית של המספר עם הדמות שהשפיעה עליו ועוררה בו את הדמיון והכוח-המתאר." (שם, בע' 238); כך, לדוגמה, סיפורו של דוקטור חיסין 'על החמור הלבן', המלווה תמונה שלו רוכב מלפנים ומאחור (גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 29–30; חלק מן הסיפור והרישום מופיע שוב בגוטמן ובן עזר, לעיל הערה 8, בע' 237).

11 להרחבה ראו: Joseph Campbell & Bill Moyers *The Power of Myth* (Betty Sue Flowers ed., New York, 1991); Jamake Highwater *Myth and Sexuality* (New York, 1990). על-פי Highwater: "All human beliefs and activities spring from an underlying mythology – those metaphors, informing imageries, and paradigms which deeply influence every aspect of our lives and which determine our attitudes about reality – about the world and about ourselves: good and evil, normalcy and abnormalcy, fact and fiction, justice and injustice, beauty and ugliness, power and powerlessness" (*ibid*, at pp. 8–9).

2. המיתוס של יצירת המשפט הפלילי העברי

הקמת בית-המאסר הראשון בתל-אביב מוצגת על-ידי גוטמן כמסמלת את צמיחת האוטונומיה הלאומית של היישוב, את המעבר של הקהילה מקיום גלותי (קיומם של מוסדות-חסד) אל קיום ריבוני (שימוש באמצעי כפייה). יש לזכור כי בניגוד להבנתו של גוטמן את החשיבות הסימבולית העצומה של צעד זה, לא זכה סיפורו להתקבל כמיתוס של התחלת המשפט העברי בזיכרון הקולקטיבי. בעוד שסיפוריו וציוריו של גוטמן על העיר תל-אביב נחרתו בזיכרון הקולקטיבי ונעשו חלק מן המיתולוגיה המקומית על-אודות העיר שצמחה מן החולות, סיפור התחלתו של המשפט לא נחרת בזיכרון ככזה. מה עשוי להסביר שכחה זו? נדמה שגוטמן עצמו תרם לה בדרך שבה בחר לתאר את המאורעות שהובילו להקמת בית-המאסר הראשון, אף-על-פי שבסיפור יש רמזים מספר למודעות המספר להיות המשפט נדבך חשוב בכינון הקהילה העברית העצמאית בתל-אביב. הקוראים נחשפים פעמיים במהלך הסיפור לנקודת-המבט של המספר בעל התודעה ההיסטורית, המעיר כי מדובר בנקודת-ציון חשובה ליישוב העברי:

"עוד מעט וחיי השכונה ישובו לתיקונם. שתי הקשתות שנותרו חרותות בחול גם הן תיעלמנה בעוד יום-יומים. אך רגע זה, על מצעד זה, יסופר בדברי הימים: מפר שלום-הציבור הראשון, והוא אחד משלנו, נתפס ומובל למשפט של זו השכונה. אך מכאן מתחילה המבוכה."¹²

לקראת סוף הסיפור שב המספר ומעיר: "בחשו המסובים בכוסות התה – ולא ידעו שציבור קטן זה פסע בזה הרגע פסיעה גדולה מעבר להקמת מוסדות חסד בלבד."¹³ מעבר לכך, כפי שציגו, סיפורו של גוטמן מרחיב לגבי הליך כינונו של המשפט והקמת בית-המאסר, נושאים שהפרוטוקול שותק לגביהם. גוטמן מדווח על הוויכוח שנלווה להחלטת הגירוש, תוך הצגתו בהקשר של כינון משפט עצמאי עברי ליישוב. מצד אחר, למרות החשיבות שגוטמן מייחס לסיפור התחלתו של המשפט, גם הטקסט שלו עצמו תורם את חלקו להשכחה. הסיפור מופיע בחלק המכונה "עוקץ המזרח", כאשר המלה "משפט" עצמה אינה מופיעה כלל בכותרות-המשנה של הסיפור, ומופיעה למעשה רק פעם אחת ויחידה בגוף הסיפור (בציטוט שלעיל). נוסף על כך, גוטמן, כפי שנרחיב בהמשך, שינה את הסיפור ההיסטורי, והציג את נסיון האונס (שהוא עברה פלילית) כמעשה הצצה לא-מכוונת (הפוגע לכל היותר במוסר הקהילתי). ריכוכו של מימד האלימות של הפרשה, האופייני לגוטמן בכל סיפוריו,¹⁴ תורם במקרה זה להיעלמות ההצדקה המרכזית ליצירת

12 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 114. ההדגשה אינה במקור.

13 שם, בע' 120.

14 על העדפתו של גוטמן לשמור על המודל האידילי של המציאות על פני הכרה באלימות, כותב יואב דגון: "התעלמותו המכוונת של נחום גוטמן ממחוזות הרשע מבטאת את מלחמתו הפנימית במרכיביה הדואליים של אישיותו, אך גם את עובדת היותו מעין נציג של 'רוח התקופה'. הוא מייצג בתפיסתו, באמצעות היצירה, אידיאל חברתי אליו הוא

משפט עצמאי. כך נוצר טקסט בעל מתח פנימי בין התיאור המחויך של המעשה לבין ההחלטה החמורה של הקמת בית-מעצר וגירוש. אומנם, מתח זה הוא שאפשר לנו לחזור ולמצוא בסיפורו של גוטמן שריד לסיפור האחר שלא סופר, אולם נדמה שמתח זה אחראי במידה מסוימת לכך שהפרשה לא התקבעה בזיכרון הקולקטיבי כמיתוס של התחלת המשפט.

נוסף לאלה, יש להביא בחשבון את המבנה של הזיכרון הקולקטיבי הישראלי. כפי שרונן שמיר מציין, בכל הנוגע במשפט, המבנה של זיכרון זה מפוצל: לגבי כינון המדינה, הזיכרון הקולקטיבי מדגיש את ההשתחררות מעול המנדט הבריטי, את נקודת-השבר וההתחלה החדשה, בעוד שלגבי כינון המשפט מדובר בסיפור של המשכיות והתפתחות אורגנית (מן המשפט העות'מני, דרך המשפט המנדטורי ועד למשפט הישראלי).¹⁵ הצגת המשפט הישראלי כהמשך למשפט שקדם לו עשויה להסביר גם את הישכחות הסיפור של משפט השלום העברי, שדובריו ראו קשר הדוק בין משפט לעצמאות תרבותית וביקשו לפתח אופציה משפטית עצמאית ביישוב העברי. סיפור זה זכה בעניין מיוחד רק בשנים האחרונות על-ידי היסטוריונים של המשפט.¹⁶ לבסוף, היחס החשדני שהיה לדורות המייסדים כלפי המשפט, שנתפס כגורם מעכב למפעל הגדול של בניין הארץ, עשוי להסביר מדוע המיתולוגיה של ראשית תל-אביב לא כללה את סיפור התחלתו של המשפט.¹⁷ ייתכן אף לראות בסיפורו של גוטמן מעין אנטי-תזה לאידיאולוגיה הציונית, שהרי גיבור הסיפור, הסייד, מוצג כמהפכן שהתקלקל, ואילו הנשים בסיפור (רחל, צינה דיזנגוף) אינן דומות כלל לדמות החלוצה והפועלת, אלא מוצגות לפי הארכיטיפים של נשים – דמות המדונה והאם.¹⁸

נצמד ואותו הוא משרת בנאמנות. הוא מסרב להפוך את עורו בעקבות הפרעות שעורכים גורמים ערבים קיצוניים בישוב העברי משום שאלה מנוגדים לדימוי שהוא בעצמו יצר. באותה מידה הוא מסרב להכליל ביצירתו את אותם מאורעות היסטוריים חריגים, שמלווים את חייו, משום שאינם עולים בקנה אחד עם תפיסת עולמו. הדחקת הרשע מאפשרת לו לשמור על שלמותו של המודל האידאלי ואת המציאות הוא מעדיף לדחוק אל תוך גבולות המודל." נחום גוטמן מבקר במחוזות הרשע (2000) 5.

15 Ronen Shamir *The Colonies of Law – Colonialism, Zionism and Law in Early Mandate Palestine* (Cambridge, 2000) 6–29.

16 ראו: Assaf Likhovsky "The Invention of 'Hebrew Law' in Mandatory Palestine" 339 *A.J. Comp. L.* (1998) 46; רונן שמיר "לקס מוריאנדי: על מותו של משפט ישראלי" רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית: ספר הזיכרון לאריאל רוזן-צבי (מנחם מאוטנר, אבי שגיא, רונן שמיר עורכים, תשנ"ח) 589.

17 להרחבה ראו פנינה להב "העוז והמשרה: בית-המשפט העליון בעשור הראשון לקיומו" עיוני משפט יד (תשמ"ט) 947. אליקים רובינשטיין שופטי-ארץ – לראשיתו ולדמותו של בית-המשפט העליון בישראל (תשמ"א) 27–28.

18 להרחבה על דמות היהודי החדש ראו אניטה שפירא "המיתוס של היהודי החדש", בספרה יהודים חדשים יהודים ישנים (תשנ"ז) 155–174. לדיון בפער בין מיתוס היהודייה

3. המיתוס של יצירת המשפט ומיסוד האלימות

כפי שצינו, אחת הפונקציות של מיתוס היא הצדקת קיומם של מוסדות חברתיים שונים. הצדקה מיוחדת נדרשת לכינון בית-משפט פלילי, באשר זה נוטל לעצמו את המונופול על השימוש באלימות בחברה. ההצדקה לשימוש המשפט באמצעי כפייה מושגת בדרך-כלל על-ידי הצבעה על מעגל אלימות הולך וגדל שלא ניתן לסיימו ללא התערבות המשפט. מיתוס הקמתו של בית-המשפט היווני, שהשתמר בטרילוגיה של אייסכילוס, האוריסטיאה, מציג את המשפט באור זה. בטרילוגיה מתואר מעגל אלימות ונקמה בין בני משפחה המצדיק את התערבות האלה אתנה ואת הקמת בית-המשפט הפלילי הראשון. עם זאת, האלימות העיוורת המיוצגת בטרילוגיה על-ידי אלות-הנקם אינה מגורשת, אלא מוכפפת לשירותו של המשפט, ועוברת מטמורפוזה המיוצגת בשינוי שמן של אלות-הנקם לנוטות-החסד.¹⁹ המשפט מחליף את האלימות הפרטית בענישה משפטית, אולם אין הוא מבטל כליל את האלימות, כי אם מעבירה לגורם שלישי. המיתוס מצדיק את האלימות ההכרחית המתלווה למשפט בכך שהיא מהווה תחליף לאלימות אכזרית, קשה וחסרת מוצא. למרות כנותו של המיתוס היווני בדבר אלימותו ההכרחית של המשפט, התלפת השם (נוטות-החסד) מזכירה לנו שאלומות זאת תהיה נסתר מכאן ולהבא, ותוצג בשפה המשפטית כהיפוך של מעשה האלימות – חסד במקום נקם.

גם במיתוס המקומי ההסבר שניתן ליצירת משפט פלילי עברי מקושר לצורך בתגובה של הקהילה המאורגנת על מעשה אלים שמאיים על שלמותה. על-פי פרוטוקול השכונה היה מדובר בנסיון לאנוס את אחת מבנות הקהילה. גם בסיפורו של גוטמן מדובר בפשע שמתרחש בין מי שהם מעין בני משפחה, שכן מדובר בבן הקהילה היהודית שפגע בבת העיר, רחל, בזמן שהתרחצה במקלחת. אולם כאשר המציאות ההיסטורית נעשית חלק מן המיתולוגיה התל-אביבית, אותה אלימות נעלמת כמעט לחלוטין ונהפכת להצצה אסורה. בניגוד לאלימות הקשה המתוארת במיתוס היווני, הגוררת שרשרת של נקמות-דם, הטריגר להקמת המשפט בסיפור העברי אינו מעשה רצח, אף לא מעשה אונס, אלא נסיון אונס המתואר על-ידי גוטמן כמעשה הצצה. הבדל משמעותי נוסף הוא כי התחלת המשפט העברי אינה מתרחשת בריק משפטי. הארץ נשלטת באותה עת על-ידי האימפריה

החדשה לבין המציאות, ראו דבורה ברנשטיין אשה בארץ ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת היישוב (תשמ"ז); דפנה יורעאלי "תנועת הפועלות בארץ ישראל מראשיתה עד 1927" קתדרה 32 (תשמ"ד) 109; ליאורה בילסקי "יבוא תרבותי: המקרה של הפמיניזם בישראל" עיוני משפט כה(2) (תשס"ב) 523, 538-558.

19 Aeschylus *Eumenides* (A.J. Podlecki ed. & trans., Warminster, 1989) 123 ובתרגום העברי: אייסכילוס נוטות החסד (תרגום: אהרן שבתאי, תשנ"א) 64. לאחר שטענו בכעס על כי נושלו מסמכויותיהן, הן איימו לנגוף את אתונה בבצורת ובתחלואים. אולם אתנה משכנעת אותן כי בתוך הסדר החדש יישמר מקומן כערבות ליראה שישליט החוק ולעונשים שתטיל המדינה: "אני מבחינה בפניהן המפחידים את התועלת האדירה הנשקפת לאזרחי."

העות'מנית, המקיימת קודקס פלילי מפורט ומערכת בתי-דין ומאסר, ונוסף על כך, בחסות השלטון העות'מני, הקהילות הדתיות השונות נהנות מאוטונומיה משפטית בתחום האישי והדתי.²⁰ מיתוס התחלת המשפט של גוטמן צריך אס-כן להצדיק הקמת מערכת משפט עברית שתהיה עדיפה לא על מערכת של נקמת-דם פרטית, אלא על משפט דתי פנימי (בתי-דין רבניים) ועל מערכת פלילית קיימת של השלטון העות'מני.

כיצד ניתן להסביר את דחיית האלימות לשוליים במיתוס של התחלת המשפט העברי? האם מדובר רק בבחירה ספרותית של סופר שהעדיף לתאר את סיפורי תל-אביב בנוסטלגיה וללא התעכבות יתרה על ההיבטים הכואבים? ייתכן, שהרי סיפוריו וציוריו של גוטמן ידועים בשל אותה נאיביות ילדותית המציירת את העולם בצבעים אידיאליים.²¹ עם זאת, ברצוננו לטעון כי ניתן לאתר הסבר עקרוני יותר, העשוי לשפוך אור חדש על שאלת הקשר בין משפט, אלימות וקהילה כפי שהוא בא לידי ביטוי בסיפור התחלתו של המשפט העברי. טשטוש האלימות במיתוס של גוטמן קשור לדעתנו למצב המיוחד של יצירת המשפט במציאות הארץ-ישראלית של תחילת המאה העשרים. המשפט שימש את הקהילה לא רק ככלי להתמודדות עם אלימות, אלא גם כדרך לשרטט את גבולות זהותה ביחס לקהילות הסובבות אותה. מאחר שקהילות אלה היו מזהות בדמיון הקולקטיבי עם אלימות, גילוי האלימות הפנימית בתוך הקהילה העברית יצר רגע של משבר זהות. הקמת משפט עברי אוטונומי נועדה לתת תשובה למשבר על-ידי גירוש האלימות מתוך הקהילה וחיווק הגבולות שנפרצו.

העיון בסיפורו של גוטמן מנקודת-מבט פמיניסטית עשוי לשפוך אור על הדרך שבה נסיון אונס מוצג ומוכחש ברוז'מנית. הניתוח שלו מנקודת-מבט קהילתית יתמקד דווקא בהסברים השונים שניתנים ליצירת משפט עברי עצמאי. אולם רק החיבור בין נקודות-מבט אלה עשוי לעזור לנו לפתור את הסתירה הפנימית המתגלה בטקסט – בין הכחשה של אלימות האונס, מחד גיסא, לבין נקודת-המשבר שהוא מסמן, המביאה לידי גירוש מן הקהילה והקמת בית-הסוהר העברי הראשון. העיון במיתוס הספרותי כאתר של זיכרון עוזר גם לבחון את הדרכים השונות שבהן נעשה שימוש בזיכרון כדי לעצב את גבולות הקהילה וזהותה. סיפורו של גוטמן, כמו כל אתר של זיכרון, מזכיר ומשכיח בו-זמנית על-מנת לתת פריווילגיה לזיכרון מסוים. עם זאת, האפשרויות שנדחקו אל השוליים, נשכחו או הודחקו משאירות סימנים ושרידים בטקסט הקנוני. נבקש לחזור אל אותם שרידים על-מנת לשאול: מה הם יכולים ללמד על הזיכרון המועדף שנבחר לייצג את הזיכרון הקולקטיבי וכיצד ניתן כיום לערער באמצעותם על הבחירות שנעשו ולאפשר הצצה אל היסטוריה אלטרנטיבית?

הדיון המשפטי בשאלות של זהות קולקטיבית, וזיכרון קולקטיבי ומשפט התפתח מאוד בשנים האחרונות. רבים הכותבים אשר חוזרים אל טקסטים משפטיים קנוניים – מסמכים חוקתיים וכן פסקי-דין תקדימיים – ומבקשים לברר בעזרתם את הדרך שבה המשפט מבקש לעצב את הזיכרון הקולקטיבי, ובאמצעותם את הזהות הקולקטיבית. כותבים שונים

20 ראו להלן פרק ה.

21 ראו לעיל הערה 14.

מבררים מתוך עיון בטקסטים המשפטיים היכן הם ממקמים את רגע התחלתו של המשפט ואיזה נרטיב מכונן הם מאמצים.²² במאמר זה אנו מבקשות ללכת בכיוון ההפוך: להתחיל מן המיתוס הספרותי ולנסות ללמוד ממנו על המשפט. המיתוס מתאר את רגע התחלתו של המשפט כרגע שבו חסרים עדיין המוסדות המשפטיים הרגילים – אין משטרה, אין בית-משפט, אין עורכי-דין ואין שופטים. בנקודת-ההתחלה, כל אלה שרויים עדיין במצב היולי, מעורבב. חסרה גם האוטוריטה שנלווית למערכת המשפט הרגילה ונותנת לה את תוקפה. המיתוס עוזר לחשוף – בצורה שהמשפט עצמו מסוגל לה רק לעיתים רחוקות, אם בכלל – את השבריות של רגע ההתחלה ואת הפרפורמטיביות שדרכה מערכת המשפט רוכשת לעצמה אוטוריטה ולגיטימיות.

ג. האונס בקריאה פמיניסטית

1. האמביוולנטיות של המיתוס

לסיפורי אונס ואלימות נגד נשים יש מקום נכבד במיתוסים המכוננים של התרבות המערבית, ודי אם נציין את סיפורי האונס המקראיים (אונס דינה על-ידי שכם, אונס תמר על-ידי אמנון) ואת סיפורי האונס במיתולוגיה היוונית (למשל, מעשי האונס המרובים שביצע זאוס).²³ הכותבות Silver ו-Higgins מצביעות על הסילוף והעיוות של תיאור

22 Kim Lane Scheppelle "The Quarantined Past: The Collective Construction of ראו: Regimes of Horror and the Creation of New Constitutions" (a paper presented at the annual conference of Law and Society, Budapest, July 2001); Reva B. Siegel "Collective Memory and the Nineteenth Amendment: Reasoning about 'The Woman Question' in the Discourse of Sex Discrimination" *History, Memory and the Law* (Austin Sarat and Thomas R. Kearns eds., Ann Arbor, 1999) 131; Austin Sarat and Thomas R. Kearns "Writing History and Registering Memory in Legal Decisions and Legal Practices: An Introduction", *ibid*, at p. 1
בהקשר הישראלי ראו: Pnina Lahav "A 'Jewish State... to Be Known as the State of Israel': Notes on Israeli Legal Historiography" 19(2) *L. & His. Rev.* (2001) 387; Daphne Barak-Erez "Collective Memory and Judicial Legitimacy: The Historical Narrative of the Israeli Supreme Court" 16(1) *Can. J. L. & Soc.* (2001) 93
קמיר "למגילה יש שתי פנים; סיפורן המזור של 'הכרות המדינה הציונית' והכרות המדינה הדמוקרטית" עיוני משפט כג(1) (תש"ס) 473.

23 לדוגמות רבות נוספות ראו רחל אליאור "נוכחות נפקדות", 'שבוע דומם' ו'עלמה יפה שאין לה עיניים': לשאלת נוכחותן והיעדרן של נשים בלשון הקודש, בדת היהודית ובמציאות הישראלית" התשמע קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית (יעל עצמון עורכת, תשס"א) 72, הערת-שוליים 19; ראו גם: Lynn A. *Rape and Representation* (Higgins & Brenda R. Silver eds., New York, 1991).

מעשי אונס בטקסטים הקנוניים המערביים, כמו גם באומנות, בתרבות הפופולרית ובהתייחסות המשפטית לאונס ולאלימות נגד נשים.²⁴ לדבריהן, הייצוגים של האונס בתרבות המערבית מוחקים אותו לחלוטין או מציגים אותו באופן המעקר ממנו את מימד האלימות. הטיפול באונס נעשה מתוך פרספקטיבה גברית, מתוך מחשבות, תרבות ולעיתים פנטזיות גבריות. פרספקטיבה זו, שהתגלגלה לקבלה כניטרלית, לא רק מסתירה את טיבו האמיתי של המעשה, אלא אף מונעת אותנו מלשאול את השאלות הנכונות: מי הדובר? ואף יותר מכך, מי אינו דובר? מי הושתק? ולמה? הקריאה הפמיניסטית הביקורתית מבקשת לחשוף את נקודות ההטיה, השינויים והמחיקות של אלימות ואונס בטקסטים המתעדים אותם. מעבר לכך, עליה להתור להבין את משמעותן של מחיקות אלה, לחשוף את בעלי האינטרס בקיומן ולברר מדוע.

מבחינה מתודולוגית, הקריאה הפמיניסטית מבקשת לחדור אל נקודות-השבר של הנרטיב, אל הפערים שבו, ולהשתמש בהם על-מנת לספר סיפור אלטרנטיבי. היא מבקשת לחזור אל הסצנות הראשונות שהטקסט מתאר, ולהתחקות אחר מה שנמחק או נדחק אל השוליים בסיפור הקנוני. אין מדובר בשיבה אל מקורות ראשוניים או קודמים, שכן אלה אבדו ברובם ואינם, כי אם בחשיפה הנובעת מהטקסט עצמו. דווקא 'החורים השחורים' של הטקסט, נקודות העיוורון שלו, הופכים לנקודות-המוצא המתודולוגיות של הסיפור הפמיניסטי, ומאפשרים 'פרימה' של הטקסט וקידום סיפור אלטרנטיבי.²⁵ נקודות-השבר כאלה עשויות להיות, למשל, פער כרונולוגי, דהיינו, פער זמנים בלתי-מוסבר, או פער לוגי – 'קפיצה' בלתי-מוסברת במהלך האירועים, סתירות פנימיות, הסברים שאינם מתיישבים זה עם זה או היעדרם של הסברים מספקים.²⁶

נסיון האונס בסיפור של גוטמן קיים ומוכח בעת ובעונה אחת. על פני השטח, גוטמן מתכחש לקיומו של נסיון האונס. לדיו, מדובר בהצצה מקרית ולא-מכוונת, ולכל היותר בניסיון כושל להיכנס אל חדר האמבטיה של רחל, וכך הוא מתארו:

"רחל עמדה תחת מטר המקלחת, בתוך האמבט... פתאום ראתה רחל את הדמות בחלון ופרצה בצעקה.

הסיד שעמד רכון בחלון הרים את רגלו הימנית; היא הסכימה לזוז ממקומה הקודם. (הוי, רגל טריפה – למה הסכמת? ואם אגיד שהיה הסיד קצר ראיה, כלום יש בכך כדי להקל?) הרגל השתחלה דרך החלון, לאחר שגילתה את סולית הנעל המתוקנת, ונשארה תלויה לפנים החדר, ובעליה רכוב אל האדן. רחל צעקה שנית; מעדה ונפלה מתעלפת באמבט...

כך, רכוב על אדן החלון ומפלגל בעיניו, מצאו האנשים את הסיד כשנכנסו לקול הצעקות לחדר הרחצה.

24 ראו: Higgins & Silver, *ibid*, at pp. 1–10; לדין בהקשר הישראלי ראו להלן הערה 80.

25 על מתודולוגיה של קריאה (וכתיבה) פמיניסטית ראו חנה גוה "לקט, פאה ושכחה: החיים מחוץ לקאנון" מין מיגדר פוליטיקה (1999) 49, בעיקר בע' 70–85. ראו גם אורלי לובין "אשה קוראת אשה" תיאוריה וביקורת 3 (1993) 65.

26 לדוגמות ראו גוה, שם; לובין, שם, בע' 69.

- מה אתה חולם! קראה אליו אמה של רחל שחשבה אותו שהוא אחד מאלה שבאו לעזרה...
 - רחל, מה קרה לך? - קראה האם בקול רם באוזני בתה.
 רחל התעוררה, פקחה עינים בהולות, ובהרמת אפה הקטן שהצטמק מחיורון הטתה אותו לעבר דלת חדר הרחצה שנשארה פתוחה.
 - ואני הטיפשה! - קראה האם ומיהרה לחדר האמבטיה.
 הסיד עדיין ישב רכוב על האדן.²⁷

בתיאור זה של גוטמן אין כל רמז לקיומו של נסיון אונס. לכל היותר ניתן להאשים את הסייד בהסגת-גבול (שכן בכל-זאת, רגלו "השתחלה דרך החלון"), אולם בכל מקרה נסיון זה לא צלח, והוא נשאר רכוב על אדן החלון, לו היה גוטמן מסיים את תיאורו כאן, היתה המחיקה מלאה, ולא היה לנו כל קצה-חוט שממנו היינו יכולים להתחיל 'לפרוס' את הטקסט. אולם הטענה הפמיניסטית היא כי ההשתקה לעולם אינה הרמטית, וכי קולות מושתקים אינם נעלמים לחלוטין, אלא משאירים שרידים (traces) בטקסט. אכן, כבר בעמוד הבא אנו מגלים כי האדון ברלין, אשר מופקד על הטיפול בפרשה, מתייחס למעשה כאל נסיון אונס:

"הרגשה של זרות אפפה את האדון ברלין. הרגיש עצמו כמו צב שיצא מתוך שרידיו. במקרה כזה, אצלו במוסקבה, היה כבר מצלצל הטלפון והיו באים אנשים בבגדי שרד נוצצים, היו נשמעות פקודות - והיו משתלטים על הענין: נסיון-אונס! וכאן אין בידינו המכשירים הראשוניים שנצרך להם יישוב להגנתו. הכל משונה ובלתי נתפס: זה הסיד אינו מנסה כלל לברוח. יושב לו כעת על המדרגות כאדם שהכין עצמו לחכות באורך-רוח. כאילו יושב הוא במסדרון ומחכה לתעודה שתחתם. שם יש לפושע צורה של פושע. ופה?"²⁸

זוהי נקודת-שבר מרכזית בסיפורו של גוטמן. עד כה סיפר לנו גוטמן על סייד שלומיאל שנתפס מציץ לחדר האמבטיה של רחל, ומרוב בהלה, "השתחלה" רגלו דרך החלון. אך לפתע - נסיון אונס! כקוראות, התייחסות כזו למעשה הינה מפתיעה ונדרמת לנו חסרת בסיס - הלא עד כה אין בטקסט כל התייחסות לאפשרות זו. מדוע האדון ברלין סבור כי מדובר בנסיון אונס? על אילו ראיות הוא מבסס את סברתו? קפיצה בלתי-מוסברת זו מהצצה לא-מכוונת לנסיון אונס היא נקודת-המוצא שלנו לקריאה ביקורתית של הטקסט.²⁹

בניגוד לתיאור האמביוולנטי של גוטמן, פרוטוקול הישיבה של ועד השכונה נוקט בלשון חד-משמעית:

27 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 110-111.

28 שם, בע' 112. ההדגשה אינה במקור.

29 אף-על-פי שהסיפור של גוטמן מוחק את נסיון האונס כמעט לחלוטין, הטקסט שלו הוא גם ששימר את הזיכרון של פרשה זו. סיפורו של גוטמן הוא שהביאנו לחפש את הפרוטוקול של ועד השכונה.

"הילדה התרחצה בחדר האמבטיה [במקור: האמבטי] ורוטשטיין זה נכנס קשר את ידיה ורצה לאנוס [במקור: לאנס] אותה]. לצעקות הילדה התאספו השכנים פתחו בחוקה את הדלת שהייתה נעולה והצילו את הילדה]. לפי עדות הרופאה הג' גוטמן יוניס], רוטשטיין [במקור: רוטשטיין] לא עשה כלום לילדה [במקור: להילדה]."³⁰

אם כך, במקום אירוע אלים (הדירה בכוונה תחילה, קשירת הילדה, ניסיון לאנוס), גוטמן מתאר התרחשות משעשעת – שילוב של תמימות, גמלוניות וצירוף מקרים. למעט אותו אזכור בודד של אפשרות האנוס בהרהוריו של האדון ברלין, ושני רמזים נוספים – כמעט פרוידיאניים – לסיפור המקראי של אמנון ותמר,³¹ גוטמן מוחק מהסיפור כל זכר לקיומו של ניסיון אנוס. אולם בעיה אחת בשארת בלתי-פתורה: אותה רגל ש"השתחלה" לה מבעד לחלון, והפריכה בכך את הטענה כי מדובר אך בהצצה מקרית. עובדה זו, שאינה מתיישבת במלואה עם הגרטיב של גוטמן, מערערת את הקוהרנטיות והעקביות הפנימית שלו ויוצרת מתח ואי-בהירות לאורך הסיפור כולו. מתח בלתי-פתור זה מתגלה גם בדיווחו של מזכיר הוועד: מהד גיסא, המזכיר מסכם כי "לא קרה כלום".³² מאידך גיסא, הרמז לקיומה של עברה חמורה יותר מציק לו: "ענין הרגל שנשתלחה לא ידע מה לעשות בו."³³ אפילו הרפרזר לסיפור אמנון ותמר, שבו נעזרנו כרמז, אינו חד-משמעי. לכאורה, ניתן לראות בכך גינוי למעשה, המחמיר עוד יותר מכיוון שנוסף לו חטא גילוי-הערויות, שהלא בקהילה הקטנה של תל-אביב – אותה "עיר קטנה ואנשים בה מעט" – רחל היא כאחותו של הסייד. והסייד עצמו מביע חרטה כשהוא נזכר באחיותיו: "למה הייתי כזה? איך אוכל להביט אחרי זה בעיני אחיותי שברוסיה?"³⁴ אולם הבחירה בדימוי של אמנון ותמר מסמלת גם הבנה מסוימת כלפי המעשה, שכן דווקא אמנון ותמר נהפכו לסמליה של אהבת אמת.³⁵ מאוחר יותר האמביוולנטיות מתחזקת: אם לא היתה כל כוונת זדון, מדוע

30 לעיל הערה 2.

31 האזכור הראשון של סיפור אמנון ותמר מופיע בתחילת הסיפור, עוד לפני 'שהגיע' הסייד אל חלונה של רחל, והוא מובלע ביותר. כאשר הסייד מנסה להשיב על השאלה מדוע עלה לארץ-ישראל, אחת התשובות העולות במוחו הוא "משום שאמנון הציל את תמר משיני האריה ב'אהבת ציון'" (גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 106). הכוונה לסיפור אהבת ציון לאברהם מאפו וראו כל כתבי אברהם מאפו (תרצ"ט) ג-סח; האזכור השני מופיע במהלך המעשה עצמו: כאשר הסייד מתבונן ברחל ומשווה אותה לזונות הערביות שפגש ביפו, הוא אומר "מה מראה זה למול מה שלמד בימים האחרונים כש'גילה' ונשטף באלף לילה ולילה של יפו. ואחרת לגמרי! למקור: אמנון ותמר." (גוטמן, שם, בע' 111).

32 גוטמן, שם, בע' 119.

33 שם, שם. ייתכן אף כי 'הרגל' המשתרבבת בעד החלון בסיפורו של גוטמן משמשת מיטונומיה לאקט המיני המטושטש שבסיפור.

34 שם, בע' 118.

35 יש לציין כי גוטמן מפנה למעשה לסיפורו של אברהם מאפו על אמנון ותמר – סיפור

נכלא הסייד ונענש? מדוע עולה אפשרות הסגרתו לתורכים? אם אכן התרחש כאן נסיון אונס, מדוע גוטמן מסתפק בעונש קל יחסית? אכן, נראה כי העונש הקל הוא תוצאה של נסיובו של גוטמן ליישב את המתח הזה. במציאות, לפי הפרוטוקול, גורש הסייד מהארץ לצמיתות. אולם גוטמן לא היה מצליח להצדיק עונש חמור כל-כך על בסיס המעשה כפי שהוא מתארו, ועל כן 'הקל' בעונשו של הסייד (אשר נאלץ לעזוב את תל-אביב לאחר המושבות).

מהו הגורם ליחס אמביוולנטי זה? כיוון תשובה ראשוני שנפתח בפרק זה מצביע על קונפליקט פנימי של גוטמן עצמו. קונפליקט זה, כפי שנטען בהמשך, עשוי לשפוך אור על התלבטות קולקטיבית רחבה הרבה יותר לגבי יכולת השתלבותו של היישוב העברי החדש בפלשתינה. הזדהותו האישית של גוטמן נתונה לסייד, שאותו הוא מעצב למעשה כבן-דמותו, ויתר על-כן, כפי שנראה, משתמש בו כדי לפרוץ גבולות שלא העז מעולם לפרוץ בציוריו. אולם הזדהות זו מסוכנת. ראשית, מכיוון שהיא מרמזת שגם גוטמן עצמו, בציורו את הזונות ביפו או את הנשים הערביות המתרחצות בפרדס,³⁶ אשם באותו חטא עצמו של מציצנות, ויתר על-כן, שבעצם תיאורו את האירוע מנקודת-מבטו של הסייד הוא נעשה 'שותף לפשע'; שנית, מכיוון שהזדהות זו מאיימת לערער את תפיסת-עולמו הבינרית של גוטמן באשר למערב ולמזרח, למותר ולאסור, ולחשוף את חולשתם של הגבולות שניסה להציב – בציוריו ובסיפוריו – בין הקהילה העברית לאוריינט, שהוא נפלא ומושך, אך בה'בעת גם נאלח ומסוכן.³⁷ בהמשך נטען כי דווקא דמיון זה בין גוטמן לסייד, שגוטמן מעצים אותו בסיפורו, מחייב אותו למתוח קו-גבול ברור יותר שיבחין ביניהם: למתוח קו בין העמדה האסתטית של הצייר לבין הצצה עבריינית ואלימה, להבחין בין הנערה העבריינה לזונה הערבייה, בין הקדושה לקדשה. עם זאת, קריאה ביקורתית יותר של הסיפור תראה כיצד סיפורו של גוטמן חותר תחת עצמו ומאפשר לנו להבחין במלאכותיות של הבחנות אלה. הרי גוטמן בוחר להשתמש בעיניו (הפושעות) של הסייד כדי להעניק לקוראים תיאור תמונתי דווקא של הנערה העבריינה המתרחצת, האסורה במבט. ייתכן שתוסר האפשרות של גוטמן לייצב את הגבול בין מבט אסור למותר הוא שמניעו בסופו של דבר להצדיק את כינונו של משפט עברי עצמאי, שעליו יוטל מכאן ולהבא תפקיד ההבחנה בין מותר לאסור.

שענינו אהבת אמת. לדיון באמביוולנטיות של גילוי-עריות בין אח ואחות ולטלחנות (ולעיתים האהדה) שבה הספרות מתייחסת לכך, ראו מאיר שלו "האחות האהובה והאהובה האחות" סוד אחיות העיניים (תשנ"ט) 80. שלו מצביע על כך ש"גם במציאות גילוי עריות של אח ואחות כרוך בדרך-כלל בהתעללות ובאלימות, אבל הספרות נוטה להעניק לכך חנינה". הסבר חלקי הוא ש"אולי זאת העדות המשמעותית ביותר לעוצמתה של הכמיהה האסורה" (שם, בע' 101).

36 שני נושאים אלה היו חביבים על גוטמן במיוחד, והוא הרבה לציירם. ראו להלן הערה 50 והטקסט הנלווה לה.

37 על השניות ביחסו של גוטמן למזרח, ראו מאיר שלו "קסם המזרח, הנאלח והנפלא" סוד אחיות העיניים (תשנ"ט) 39–79.

כאמור, אנו טוענות כי היחס האמביוולנטי כלפי נסיון האונס מעצב את בחירותיו הסיפוריות של גוטמן. לאורך כל הסיפור הוא מנסה ליישב, או לפחות לצמצם, את הדיסוננס שהוא חש ביחס למעשה. כמעט - היינו אומרות - מאמץ לעצמו את תפקיד הסניגור, ומבקש לשכנע חבר-מושבעים דמיוני בהפחתו של הנאשם, הוא מספר לנו על קורותיו של הסייד ועל אישיותו, ומתאר את שרשרת האירועים ש'הובילה' אותו אל חלונה של רחל, כמו גם את האירוע עצמו, מנקודת-מבטו של הסייד. כל זאת בנימה סלחנית והומוריסטית, מבלי להודות כי מדובר בנסיון אונס. בהשאלה, ניתן לומר שגוטמן נוקט בטקטיקות משפטיות של טענה לאי-התגבשות של יסודות העברה, ניסיון לשכנע בקיומן של נסיבות מקילות ומתן עדות אופי.

2. ההזדהות עם הסייד

קל לראות, כבר בקריאה ראשונה, כי גיבור סיפורו של גוטמן הוא הסייד. אף שהסייד אינו מוזכר בשמו (בדיוק כמו 'הנאשם' בפסקי-הדין), הוא מוצג כדמות בעלת נפח, אדם בעל היסטוריה, קווי אופי וסיפור אישי. גוטמן מתאר את הסייד כ"אחד משלנו", אדם מן היישוב, מחונך ושוחר תרבות.³⁶ הוא בוחר לאפיינו לפי עיסוקו המקצועי - 'סייד' (ולא אפיון עדתי, דורי, או אחר), ובכך מדגיש את תרומתו לקהילה ואת תפקודו בספרה הציבורית-הקולקטיבית. הדבר כך במיוחד מאחר שמדובר במקצוע המקושר לבנייה ואשר זכה ביוקרה באידיאולוגיה הפועלית בארץ-ישראל. גוטמן מציג את הסייד כמהפכן, אידיאליסט, שעלה לארץ מתוך מניעים שונים שאחד העיקריים שבהם היה המניע האידאולוגי. הוא מתאר כיצד ניהל הסייד "ויכוחים תיאורטיים על הסוציאליזם", "קרא את רוזה לוכסמבורג ואחרים, ויש להתחיל כאן הכל מחדש ברוח של חופש וצדק", וכן כי מייד עם הגיעו ארצה "הלך למשרד הציוני והלך לקלוב הפועלים והבטיחו לו שבועד כמה שבועות ישלחוהו לאחת המושבות".⁴⁰ תיאורו של הסייד כאידאליסט וחלוץ הינו משמעותי, שכן החלוצים היוצאים לעבוד במושבות ונוטלים חלק במפעל של יישוב הארץ נהנים מיוקרה חברתית יחסית.⁴¹ גוטמן מספר ארוכות על קורותיו של הסייד למן עלייתו ארצה, ואף מסביר: "...משום שאני מכיר אותו ועל אדם מוכר קשה לצמצם את הדיבור".⁴²

38 [גברת דיזנגוף] נתתייכה חיוך אינטליגנטי כשל אדם שקרא את כל הספרים שקראנו אנחנו וגם הסייד... (גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 117).

39 שם, בע' 116.

40 שם, בע' 106.

41 גוטמן עצמו מזדהה עם האידאליים של בני העלייה השנייה, אולם אינו נוטל חלק בעצמו במפעל ההתיישבות, מלבד התקופה הקצרה שבה שירת בגדוד העברי ונשלח למשימות שמירה במושבות העבריות, אלא עוסק באומנות (אם כי בבצלאל, מוסד שהיה מזוהה רעיונית עם האידאולוגיה של חזרה למזרח והתערוכות בו). ראו גוטמן וכן עזר, לעיל הערה 8, בע' 97-142.

42 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 105.

הרחבת מסגרת הזמן מאפשרת הבנה של התנהגותו בהמשך, וממילא התייחסות סלחנית יותר כלפיו.⁴³ אולם האמפתיה שגוטמן רוחש לסייד אינה גובעת רק מהיכרות גרידא, או אפילו מהזדהות עם תחושותיו בלבד – צעיר יליד רוסיה, אשר עומד בפעם וטרופי-חושים במפגשו עם "קסם המזרח, הנאלח והנפלא". קריאה זהירה מגלה שגוטמן מעצב את הסייד בדמותו שלו, ובתיאור קורותיו הוא עושה שימוש בחוויותיו האישיות שלו עצמו, כפי שסופרו, בין היתר, באוטוביוגרפיה שלו בין חולות וכחול שמיים.⁴⁴

האירוע הראשון במפגשו של הסייד עם המזרח הוא המפגש עם הגמל, המתואר כחיה אצילית, ועם זאת "יצור... [מ]עולם רחוק",⁴⁵ ולמעשה נהפך לסמלו של המזרח המסתורי, המיוחד והאצילי. לאחר מפגש זה הסייד מצחצה את נעליו, עוצר מרכבה ו"נישא לתוך אגדה מזרחית". נסיעה זו במרכבה "העבירה אותו מעולמו שהיה נתון בו קודם לעולם אחר שלא ידע ולא שיער את מציאותו".⁴⁶ גם באוטוביוגרפיה שלו גוטמן מתעכב על המפגש הראשון עם הגמל, ורואה בו אירוע מכונן: "זה היה השער המסתורי, המגע הראשון... נפתח בפני המזרח. ונדמה לי שהרגע ההוא היה פתח לכל מה שניסיתי לבטא בצירי... פתח לעולם המזרח כפי שהיה בטרם הצליחו לקלקל את גופי. והכול התחיל מן הגמל ההוא, עם העיניים האגדתיות."⁴⁷ וכמו הסייד, לאחר המפגש עם הגמל, גוטמן הילד מגיע לחוף יפו, מועבר מן הספינה אל סירת דייגים קטנה, ומרגיש "שקפצתי לראשונה אל תוך עולם קסום, משונה וזר מאוד מכל אשר ידעתי מעודי".⁴⁸

משהתבגר, נעשה גוטמן ער גם למשמעויות החושניות והיצריות של ה'קסם' המזרחי. חוויה משמעותית בהקשר זה היתה ביקורו ברובע הזונות בקהיר, במסגרת שירותו בגדוד העברי. ביוזמת ברל כצנלסון, אשר חפץ להכיר מקרוב את הווי הזונות האוריינטליסטי, נכנסה חבורת החיילים העבריים אל בית-זונות מסוים בקהיר, אולם הם ביקשו אך לשתות גוּוּז ולתבונן בהווי המקום (ולא לגעת), ועליכן, לפי סיפורו של גוטמן, גורשו מהמקום בבושת-פנים.⁴⁹ אנקדוטה זו מעלה ספק ראשון לגבי היכולת – האינדיבידואלית

43 משפט פלילי מצמצם בדרך-כלל את הדיון בנקודת הפשע, וכך מתאפשרת ההרשעה. הרחבת מסגרת הזמן ותיאור ההיסטוריה האישית, מובילים פעמים רבות לזיכוי. ראו: Mark Kelman "Interpretive Construction in the Substantive Criminal Law" 33 S.L.R. (1981) 591, 611–616. להרחבה ראו להלן, פרק ד.

44 גוטמן ובן עזר, לעיל הערה 8. חשוב לציין כי האוטוביוגרפיה נכתבה מפיו של גוטמן על-ידי אהוד בן עזר, ופורסמה הרבה אחרי עיר קטנה ואנשים בה מעט.

45 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 106.

46 שם, בע' 107.

47 גוטמן ובן עזר, לעיל הערה 8, בע' 28.

48 שם, בע' 32.

49 בין החיילים שיצאו לביקור בבית-הזונות על-פי עדותו של גוטמן היו מי שנעשו לימים לענקי תנועת העבודה (כצנלסון, ממוריה הרוחניים של התנועה, עורך 'דבר', יצחק יציב, עורך 'דבר לילדים' ולוי שקולניק, לימים אשכול, ראש ממשלת ישראל). ראו שם, בע' 184–186; שלו, לעיל הערה 37, בע' 39–43.

והקולקטיבית – להפריד בין מבט ומגע, לשמור על עמדת התבוננות והתבדלות מבלי להיטמע בסביבה הערבית. סיפור הסייד פותח פתח להעלאת ספקות באשר לתפיסה הרומנטית של היטמעות במזרח. הוא חושף את הצד המסוכן של היטמעות זו, ומעלה לפיכך שאלות-זהות קשות מבחינתה של הקהילה העברית. כך או כך, לגבי גוטמן נותרה חוויית הביקור בבית-הזונות הערבי מסקרנת ומושכת. בשובו של הגדוד ליפו, גוטמן מתנדב לשמור על בית-הזונות ביפו, וזה נעשה כעבור זמן לרכיב מרכזי בציוריו.⁵⁰ בניגוד לשותפיו לאותו ביקור חד-פעמי בבית-הזונות בקהיר, גוטמן ממשיך להתבונן דרך-קבע בבתי-הזונות ביפו. מחד גיסא, הוא מבסס לספוג את טעמי המזרח ואת חושניותו, ומאידך גיסא, מבקש לשמור על ריחוק מן ההשפעות המזיקות של המזרח.⁵¹

החווייה שהותירה את רישומה על גוטמן מועתקת בשלמותה אל תיאור חווייתו של הסייד בהגיעו לארץ. התרשמותו של גוטמן מבית-הזונות ביפו חוזרת, מלה במלה, בתיאור מסעו של הסייד אל תוך קסם המזרח: "זונות בכותנות קצרות וורודות מגלות שוקים וירכים שמתמשכות ועולות למקום חיבורן, מניעות עכוזים, מנפחות את היקף גופן, והן גלויות-פנים, הגברים מדברים אליהן בכבוד ובמאור פנים."⁵² לגוטמן היתה זו ההודמנות הראשונה "להתבונן מקרוב בחיים אשר עד כה רק קראתי עליהם, אבל לא חייתי אותם";⁵³ וכך גם הסייד: "כמה שירים קרא על הגעגועים למזרח הרחוק – אך עד היום לא ידע לאיזה טעם, ריח וחושנות התכוונו [כך במקור] באותם שירים."⁵⁴

הפרוטוקול מדבר על "הפועל של טנצין", שנהפך לסייד בסיפורו של גוטמן. ניתן כמובן גם למצוא דמיון בין מקצוע הסייד למקצוע הצייר,⁵⁵ דבר השופך אור חדש על

50 על כך מספר גוטמן: "ידי נשלחה מיד לגייר ולעיפרון ולצבעים, וכל התמונות שציירתי אז ובשנים שלאחר מכן, בהן מופיעות נשות-התענוגים מיפו – מאותו הווי צמחו, והודות לאותו פרק זמן." (גוטמן ובן עזר, לעיל הערה 8, בע' 194). ראו גם גדעון עפרת: "מה שהחל (ב-1918) כשמירה מטעם הבריטים וכ'נגדם'... הפך לפנטזיה פרטית של האמן, ההופך מבט מבחוץ (בציור השמן ובאקוורל של 'בית בושת ביפו' 1926) למבט פנים." גדעון עפרת "סוד הפרדס של נחום גוטמן" הפרדס הקסום – הדימוי האירוטי ביצירתו של נחום גוטמן (2001) 7, 12. ראו גם יואב דגון, בהקדמה לספר זה, שם, בע' 3-6.

51 "כמו בקהיר, גם ביפו מתברר שהעקרון של גוטמן הוא להביט על המזרח, לצייר את המזרח, לכתוב על המזרח, אך לא לחיות אותו, לא להתבוסס בו, לא לטעום וללעוס, לנגוע ולבלוע." שלו, לעיל הערה 37, בע' 42.

52 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 107; גוטמן ובן עזר, לעיל הערה 8, בע' 193-194.

53 גוטמן ובן עזר, שם, בע' 194.

54 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 108.

55 למעשה, עמודים מספר לפני סיפור הסייד גוטמן מתאר את הסיידים כעוסקים בצבעים ובגוונים, אף-על-פי שלבסוף הוא מסכם כי "על צבעים אין להתווכח עם סיידים" (גוטמן, שם, בע' 83-84). בחירתו של גוטמן מעניינת גם מכיוון שהסייד – אולי יותר מכל בעל-מקצוע אחר – מזוהה עם ניקיון, עם טוהר ועם התחלות חדשות. גוטמן עצמו מתאר את האפקט של הסייד: "ותלל החדר נעשה יותר ויותר חגיגי, ככל שהקירות הולכים ומלבינים. יש הרגשה כאילו החדר מתרומם למעלה כמעלית-פלא." (שם, בע' 84).

אמירתו של גוטמן, המספר כי "אני מכיר אותו": אין מדובר כאן בהיכרות שטחית של שכנים או מכרים, כי אם בהיכרות עמוקה ואינטימית, במידה שבה אנו מכירים את עצמנו.⁵⁶ אולם הזדהות זו עם דמותו של הסייד מערערת את גבולות המותר והאסור מבחינתו של גוטמן. אם הדמיון בין השניים כה גדול, מהו היתרון המוסרי של גוטמן בציירו נשים מתרחצות? מדוע הסייד נענש, והוא לא? היכן עובר הגבול? קריאה כזו מעניקה משמעות נוספת לנסינותיו של גוטמן להפחית את אשמתו של הסייד – אלה אמורים לנקות גם אותו מדגשות אשמה. עם זאת נראה כי דעתו של גוטמן אינה נוחה עדיין מהצדקות אלה, ובמקביל הוא מנסה לבסס, באמצעים שונים, את ההבדל בינו לבין הסייד. בסופו של דבר נראה כי רק יצירת המשפט – שהעלילה מוליכה אליו – היא שמספקת את ההבחנה היציבה בין המעשה האסור למותר.

3. אמצעים ספרותיים להפחתת אשמתו של הסייד

(א) טשטוש נסיון האונס

הדרך המרכזית להפחית את אשמתו של הסייד היא על-ידי שינוי המהות של מעשהו. כאמור, גוטמן אינו מתאר את המעשה כנסיון אונס. לדירו, מדובר כאן לכל היותר במציצנות. הוא מתעלם ממהות המעשה כפי שהוא מתואר בפרוטוקול: נסיון אונס ברוטלי, תוך קשירת ידיה של האשה, ואף רומז שהסייד הוא בכלל קצר-רואי ("ואם אגיד שהיה הסייד קצר ראייה, כלום יש בכך כדי להקל?"⁵⁷); כלומר, למעשה, לא היתה כלל פגיעה (אפילו לא פגיעה בפרטיות). הצגה כזו מקילה כמובן את אשמתו של הסייד, ואף מעניקה יתר לגיטימציה לתיאור ההומוריסטי והסלחני של גוטמן. מצד אחר, האפקט של שינוי מהותו של המעשה מורכב יותר, שכן ככל שגוטמן מצליח להפחית את חומרת המעשה ואת האלימות המגולמת בו, כן קשה יותר להצדיק את התגובה החריפה של ועד השכונה. יתר על-כן, דווקא הצגת האירוע כמציצנות בלבד – דהיינו, מבט, ולא נגיעה – מדגישה את הדמיון בין גוטמן לסייד ומחדדת את הקונפליקט שגוטמן נתון בו. לא רק שבהיותו צייר, המבט הוא כלי העבודה הראשון של גוטמן (ועל-כן קשה לו לגנותו, והוא מבין את הכוח

84. בהקשר זה מעניינת ההשוואה לסיפור הסייד של גרשון שופמן (גרשון שופמן "הסייד" ילקוט סיפורים (1983) 146), אשר גוטמן עצמו מעיד על השפעתו עליו (ראו גוטמן וכן עוז, לעיל הערה 8, בע' 185). הסייד בסיפורו של שופמן מוצג כמקור של רוגע וניחומים, ומלאכת הסייד – כמחיקת אסונות העבר ופתיחת דף חדש. מצד אחר, מלאכת הסייד יכולה גם להתפרש כהסתרת האמת וטיות העובדות; ראו ברטולט ברכט "השיר על הצבעי היטלר" גלות המשוררים – מבחר שירים 1956–1914 (1978) 121.

56. כפי שנראה בהמשך, בכך הטקסט הספרותי נבדל מן הטקסט המשפטי. הסיפור מאפשר לראות בכירור את ההזדהות בין הכותב ובין הדמות. לעומת זאת, ההליך השיפוטי (לפחות במוצהר) חוסם כל רמז להזדהות אישית והיא עלולה לפסול את השופט מישיבה בדיון.

57. גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 110.

המהפנט והמשתק של המבט), אלא שציירים, ובמיוחד ציירים של תמונות אירוטיות, נמצאים תמיד מטבעם בעמדת המציצן, המתבונן מן הצד. מוטיב ההצצה חוזר תמיד בציוריו האירוטיים של גוטמן: בציורי בתי-הבושת נצפות הסצנות האירוטיות מבעד לחלונות בחדרים חשוכים (העומדים בניגוד לאור הבוהק מחוץ לבית); בציורי הנשים הרוחצות בפרדס נמצאת בדרך-כלל גם דמות נוספת, המשקיפה על הסצנה מבלי להשתתף בה.⁵⁸ מבקר האומנות יגאל צלמונה מעיר כי "גוטמן בוחר את עמדת המציצן הסביל, הילדותי, מול החיוניות והמיניות החופשית של האדם המזרחי".⁵⁹

אכן, ב"רגע האמת", הרגע שבו התנצצו נסיון האונס, גוטמן מקפיא את תיאור המעשה, ועובר לתיאור אסתטי-תמונתי של רחל, כפי שהמחזה נשקף ממקום עומדו של הסייד על הסולם. תיאור זה הופך את גוטמן – ואותנו הקוראים – למציצנים, בדיוק כמו הסייד, כלומר, לשותפים לפשע. ברגע שאימצנו את נקודת-המבט (הממשית) של הסייד, ואנו רואים לנגד עינינו את מה שראה הוא בהציצו בחלון, מה היתרון המוסרי שיש לנו על הסייד?⁶⁰ דומה שכאן אנו טועמים מקצת מתחושת אי-הנוחות שחש גוטמן בהזדהותו עם הסייד (אפילו היה רק מציצן כפי שגוטמן מציגו). יתר על-כן, אם אכן היה הסייד קצר-רואי, הרי שהוא עצמו לא פגע בפרטיותה של רחל, אולם גוטמן מתקדם צעד אחד נוסף ומשלים עבורנו את החסר, ובכך הוא הופך את עצמו, ואותנו הקוראים, לשותפים פעילים במעשה האסור. מכאן כבר לא ניתן למתוח גבול חד בינו (ובינינו הקוראים) לבין הסייד, וגוטמן, כפי שנראה, ייאלץ לבסס גבול זה באופנים אחרים.

(ב) אסתטיזציה של האלימות

תיאורו של גוטמן, שהוא קודם-כל צייר ורק אחר-כך סופר,⁶¹ מוחשי כמעט כמו ציור, ומהווה מעין ציור בכתב (או ציור מילולי):

"רחל עמדה תחת מטר המקלחת, בתוך האמבט. טיפות המים התנפצו על גופה וקפצו ודבקו בדפנות האמבט. זם החליקו כשהן מצרפות לעצמן טיפות נוספות,

58 דגון, לעיל הערה 50, בע' 5; עפרת, שם, בע' 8.

59 יגאל צלמונה "מזרחתי מזרחתי? על המזרח באמנות הישראלית" קדימה: המזרח באמנות ישראל (תשנ"ח) 47, 58.

60 גוטמן מנסה לשמר את ההבדל הקטן בכך שהוא אומר כי "לא יתחיל בתיאור אבריה" אלא ייתן רק תיאור "תמונתי" (גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 110). אכן, דווקא ציורה של רחל המתרחצת חסר מבין הציורים השונים המלווים את הסיפור, והוא ניתן רק באמצעות המילים של גוטמן בתיאור "תמונתי". הציורים כוללים אומנם ציור של הסייד על סולם מסתכל לתוך החלון, אולם החלון עצמו שחור, ולא ניתן לראות דבר (שם, בע' 105).

61 חשוב לציין כי בעיני גוטמן עצמו, הציור קודם ודומיננטי לעומת הכתיבה. הוא מסביר כי כתיבתו צמחה מן הציור, ורואה בה מעין ציור בכתב, ובדרך-כלל תפקידה הוא ללוות ולבאר את הציור. וראו הפרק "פתחתי פה למצויירים", גוטמן וכן עזר, לעיל הערה 8, בע' 225-232.

התעגלו וירדו בקוים מזוגגים, כאילו היו בעלות-רצון כבעלי-חיים, אל תחתית האמבט. כפות רגלי רחל שעמדו במים נראו בהירות יותר משאר חלקי הגוף, וקו המים שנסתמן מעל לכפות רגליה היה כצמיד דקיק של אוד. רחל בת השש עשרה היתה במיטב פריחתה. לא אתחיל בתיאור אבריה (כמה זמן עוד יעמוד הסייד על השלב השביעי?), אך במובן התמונתי נתגלה מראה כזה: גוף הנערה היה שחום ורדוד. זה המרכז. גופה הרטוב נוצץ בבליטות אבריו בברק תכלת. שערותיה הרטובות גלשו כבדות, ככבסים שהוצאו מתוך הדוד, והיו הכתם הכהה ביותר במראה. אשר לרקע: קירות החדר היו מכוסים מרצפות-חרסינה, והן ודפנות האמבט צילמו את גופה של רחל, אך בסולם צבעים אטום, כאילו הסתננו בעד דוק לבן...⁶²

שוב אין כאן אשה הנופלת קורבן לאלימות, כי אם אובייקט לציור: בתמונה יש מרכז ופריפריה, צבעים בהירים וכהים, משחקי אור וצל, השתקפויות, ברק, קווים ועיגולים. תיאור הנערה הרוחצת מעלה כמובן בזכרוננו את התמונות המיתולוגיות של דמות האשה העולה מן הרחצה. כך נהפכת רחל מנערה קונקרטי, אמיתית, לגלגול נוסף של האב-טיפוס הנשי של האשה הרוחצת. במילים אחרות, האשה נהפכת כאן מסובייקט בעל תודעה לאובייקט התבוננות. בהמשך, גם המבט נהפך ממבט קונקרטי, אלים ופולשני, למבט גברי-מיתולוגי, רומנטי ומלא הערצה. התיאור המטפורי האסתטי לא רק מפקיע את זהותה האישית של רחל, אלא מעקר את מימד האלימות מתוך הסיפור, ומלמדנו לראות את מעשה האלימות (ההצצה או נסיון האונס) על-פי נורמות אסתטיות של אומנות. באמצעות היעלמות קולה של האשה – הקורבן (אשר נפלה מתעלפת) – אנו לומדים לתרגם את האלימות להנאה אסתטית או תרבותית. האלימות כלפי האשה והסבל הנשי משגים את משמעותם.⁶³

62 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 110–111, ההדגשות אינן במקור.

63 ראו: Martin Jay *Downcast Eyes – The Denigration of Vision in Twentieth-Century French Thought* (Berkeley, 1993); Catharine A. MacKinnon *Only Words* (Cambridge, Mass., 1993); Catharine A. MacKinnon "Not A Moral Issue" *Feminism Unmodified* (Cambridge, Mass. & London, 1987) 146 במקום אחר: Catharine A. MacKinnon "Francis Biddle's Sister: Pornography, Civil Rights, and Speech", *ibid*, at p. 173 "A sex object is defined on the basis of its looks, in terms of its usability for sexual pleasure, such that both the looking – the quality of the gaze, including its point of view – and the definition according to the use become eroticized as part of the sex itself. This is what the feminist concept 'sex object' means. In this sense, sex in life is no less mediated than it is in art... it is not that life and art imitate each other; in this sexuality, they are each other" (emphasis original).

(ג) תיאור הומוריסטי

מחיקת האלימות נעשית לא רק על-ידי אסתטיזציה של האירוע, אלא גם על-ידי שימוש בהומור לאורך כל הסיפור. גוטמן, כדרכו, מתאר את האירוע כולו בנעימה משועשעת, הומוריסטית.⁶⁴ הסייד מוצג כשלומיאל, ביש"מזל, קצר-ראייה, שרגליו מתבלבלות ומסבכות אותו. להומור שני תפקידים: ראשית, הפחתת האחריות – שוב אין זו אשמת הסייד, כי אם אשמת רגליו, שאינן מצייתות לו. שנית, ניסיון להמעיט את משמעות האירוע ואת גודל הסכנה שנשקפה לרחל. הנעימה המשועשעת רומזת לקוראים כי בעצם לא נשקפה כל סכנה ממשית ותגובתה של האשה היסטורית, מוגזמת בעליל. מדובר באירוע מגוחך, כמעט-קומי, שרק תגובתה ההיסטרית של האשה הפכה אותו לאירוע רציני. בהקשר זה, המחקר הפמיניסטי מלמד כי ההגחכה, הולוול, ההתייחסות לאשה כאל היסטורית, כולם אופנים שבהם הנשים לומדות לנתק בין המציאות כפי שהן חוות אותה למציאות כפי שהיא נתפסת על-ידי העולם שמסביבן.⁶⁵

(ד) ביג'רום תרבותי: קדושה מול קדשה / מזרח מול מערב

במקביל למחיקת האלימות ולאסתטיזציה שלה, גוטמן נסמך על מערכת של הבחנות תרבותיות העוזרות לבסס את עדיפותו המוסרית שלו עצמו (המצייר זונות ערביות) על ה"סייד המציץ" (בנערה עבריייה מתרחצת). לאחר שכשל הניסיון ליצור הבחנה בין מבט

במיתולוגיה העתיקה אנו מוצאים שינוי משמעות כזה בסיפור אונס הנשים הסביניות על-ידי בני רומא, וראו ורד לבי-כנען "התפתחות הקול הנשי: מדמטר לשושלת אנטוניה", עתיד להתפרסם בהקול והמבט (ורד לבי-כנען ומיכל גרובר-פרידלנדר עורכות, תשס"ב).

64 כאמור, באופן כללי, סגנונו של גוטמן קליל, והוא מעדיף לא להתעכב על טראומות במישור האישי (מות אימו) או במישור הקולקטיבי (הגירוש מתל-אביב). גוטמן העיד על עצמו: "לא אני האיש שיספר טרגדיות" (גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 145). חריג בתחום זה היה ספר קריקטורות שהוציא לאור בזמן מאורעות תרפ"ט 1929, ובו ביקורת חריפה על הממשל הבריטי. ספר זה, אגב, חשף את גוטמן לכוחו המשתיק של המשפט (הוא נתבע בגינו); לפירוט ראו לעיל הערה 14.

65 רובין ווסט מצביעה על התגלמות הנתק הזה בצמדי המילים sexual ו- date-rape harassment (בעברית ניתן לחשוב על הצירוף של "רצה על רקע רומנטי"): "The phrases 'date-rape,' for example and 'sexual harassment,' capture these different subjective experiences of shared social realities: For the man, the office pass was sex (and pleasurable), for the woman, it was harassment (and painful); for the man the evening was a date – perhaps not pleasant, but certainly not frightening – for the woman, it was a rape and very scary indeed" ראו: Robin L. West "The Difference in Women's Hedonic Lives: A Phenomenological Critique of Feminist Legal Theory" 15 Wis. Women's L. J. (2000) 149

למעשה, גוטמן פונה אל הבינריום התרבותי, ומנסה באמצעותו לבסס קו-גבול יציב. כך דמותה של רחל מובנית כהיפוכן של הזונות הערביות – צניעות וטוהר לעומת פריצות; מקור לעומת חיקוי; אמת לעומת זיוף:

"אז זהו, כשזה באמת! לא מפלייבשר תחת עינים צבועות בכחל. לא מעשיות טכניות של ידי נשים מנוסות. צניעות של יצירה: פשטות, טוהר ונביטה. מה מראה זה למול מה שלמד בימים האחרונים כש'גילה' ונשטף באלף לילה ולילה של יפן. ואחרת לגמרי! למקור: אמנון ותמר."⁶⁶

בעוד האשה הערבייה, היצרית והחושנית היא אובייקט לגיטימי לצפייה ולרכישה בכסף, האשה העבריייה הטהורה והתמה מוגנת, אסורה למבט או לנגיעה. גוטמן מתאר אותה בדמותה של המדונה.⁶⁷ הגבול שגוטמן מותח הפעם הוא קו-גבול אולטימטיבי, ברור ובלתי-מעורער – זה הגבול המסומן באמצעות גוף האשה, הקו המבחין בין הנשים הערביות המותרות לנשים העבריות המוגנות. על הנשים בצירוי של גוטמן מסביר גדעון עפרת:

"כאלו הן שתי נשותיו של נחום גוטמן: האחת, האישה האידיאלית, והשנייה – הזונה המסואבת... את האישה הערבייה, שידע לעצב כאלילה מזרחית נשגבה ונערצת, אף כי ארצית... הכניס לבית הזונות בתפקיד הקדשה המופקרת. עתה העניק לה את בבואתה האידיאלית בדמות האישה הבהירה, נציגת המערב... מכאן הצל המחשיך את 'האישה הרעה' לעומת האור הנוגה על 'האישה הטובה'..."⁶⁸

66 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 111. שלא במפתיע, תיאור אידיאלי זה של רחל עולה בקנה אחד עם דימוי האשה העברית האידיאלית כפי שהוא עולה מהכתבים האוטופיסטיים הציוניים של ראשית המאה העשרים, דוגמת ירושלם הבנויה לבורים שן, אלטנוילנד להרצל ואוטופיות נוספות. אחד האפיונים הנשיים המרכזיים (שהם תמיד סכמטיים ולעולם לא אינדיווידואליים) הוא יופי בתולי, כמוילדותי, ובעיקר סביל ושותק. ראו רחל אלבוים-דרור "האשה הציונית האידיאלית" התשמע קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית (יעל עצמון עורכת, תשס"א) 95, 107: "הנוסחה האסתטית היא של יופי רך וענוג, יופי של אישה בתולית פרמסיבית, אישה חסודה שקווי המתאר שלה אינם פורצי גדר והאסתטיקה שלה מביעה תום. זהו יופי פסיבי של פסל, שברירות של ילדה צייתנית, לא יופי של אישה בוגרת שיש בו מתח אירוטי חושני." לעומת זאת, מיתוס האישה העבריייה החדשה כפי שהתפתחה בכתיבה הסוציאליסטית מדגיש דווקא את דמותה כחלוצה ופועלת. להרחבה ולדיון בפרט בין המיתוס הסוציאליסטי למציאות ראו לעיל הערה 18; להשוואה בין נשות העלייה הראשונה והשנייה בהקשר זה ראו יפה ברלוביץ להמציא ארץ להמציא עם (תשנ"ו).

67 "עיניה שהיו מורמות גילו את עביים של העפעפים העליונים שהסתמנו בקוים דקים וחדים כאותם שאנו רואים בתמונות המדונות הנושאות עיניהן לשמים" (גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 110).

68 עפרת, לעיל הערה 50, בע' 12.

הבינריוס התרבותי מאפשר להצדיק את מעשיו של גוטמן הצייר, שכן צייר רק את הזונות הערביות או את הערביות הרוחצות, אך נמנע - שלא כמו הסייד - מלהציין בנשים העבריות (למעט אשתו החוקית). זה גם קורה גבול המפריד בין הפרטי לציבורי: הצפייה בזונות הערביות או בנשים הרוחצות בפרדס מותרת מכיוון שהן נחשבות רשות הרבים, בעוד הצפייה ברחל אסורה, שכן היא נמצאת בספרה הפרטית, בביתה. אולם כאן בדיוק נראה הטקסט כחותר תחת עצמו. תיאורו של גוטמן את גופה של רחל מערער אותו גבול דמיוני המפריד בינו לבין הסייד ובין הקהילה העברית לערבית, בין תל-אביב ליפו, על-ידי ההבחנה בין גוף האשה המותרת והאסורה. עצם בחירתו של גוטמן לאמץ את נקודת-המבט של הסייד המתבונן ברחל ו"התיאור התמונתי" של גוף האשה העברית העירומה שהוא מצרף לסיפורו מערערים אותו גבול תרבותי שהוא עצמו ביקש לשרטט. בחירתו לתאר את גופה של רחל מנקודת-מבטו של הסייד לא רק שהופכת אותו ל"משתף פעולה" עם הסייד, אלא אף משלימה את המעשה האסור, שכן, כפי שגוטמן רומז לנו, הסייד עצמו היה קצרה-רואי, ועל-כן לא ראה מה שאנו רואים - באמצעות התיאור. גם התיאור עצמו אינו עולה בקנה אחד עם ההבחנה החדה שגוטמן ביקש להציג. בעוד שבפרוטוקול של ועד השכונה רחל מתוארת כ"ילדה", דהיינו - אימינית וחפה מפיתוי, גוטמן מתארה כנערה-אשה, גלגול של הנשים הרוחצות המיתולוגיות.⁶⁹ ייתכן שניתן לראות בתיאור זה הסתת האחריות והאשמה אל הקורבן, והצדקה - לפחות חלקית - של מעשה ההצצה האסור. לולא היתה רחל מושכת כל-כך, לא היה מתפתה להציץ בגופה. ההצצה, שהיתה במציאות נסיון אונס, הינה, לשיטתו של גוטמן תוצאה של התגברות היצר הגברי לנוכח הפיתוי הנשי. גוטמן מציין את מחשבותיו של הסייד מאוחר יותר: "שמא הוא פורע חובות של יצרים כבושים, של קודמיו ושלו, או שנעשה חזיר סתם?"⁷⁰ אולם ככל

69 חוקר האומנות גדעון עפרת מעיר בהקשר זה: "באמנות הארצישראלית יש הכחשה עקבית ועיקשת של מיניות האישה העברית, שמתוארת כאם, מלאך, מוזה, ואילו יש דרור ליצר בכל הנוגע לאישה הערבית, שבה האמן העברי בא יותר על סיפוקו ופורקנו. זו נוסחה המוכרת עוד מאז הסלונים הצרפתיים של המאה התשע-עשרה, יותר מזרה - יותר סקס, בבחינת אני במזרח ונפשי בפאתי המזרחית." ידיעות אחרונות, 7 ימים 27.7.2001.

70 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 116. אף-על-פי שבסיפורו של גוטמן מדובר בהצצה, ולא באונס, ניתן לזהות כאן אותה אסתטיזציה של האלימות שניתן לגלות את מקורותיה הקדומים בתיאור המיתוס היווני את אונס פילומלה. פילומלה מתוארת כבתולה תמה ויפהפייה. אך יותר מיופיה, תומתה וצניעותה הם אלה שמושכים את טראוס. האשמה מועברת אליה. אנו מתבקשים להאמין כי היא עצמה "הומינה" את האונס, בהיותה כה טהורה וזכה. ראו: Patricia Klindienst Joplin "The Voice of the Shuttle is Ours" *Rape and Representation* (Lynn A. Higgins and Brenda R. Silver eds., New York, 1991) 35, 41. ראו גם ורד לב-כנען "האריג של פילומלה: על טקסטואליות נשית בעת העתיקה" מותר 6 (1998) 95.

וכך כותב אובידיוס לגבי הצתת יצרו של טראוס: "ויתלקת למראה פילומלה טראוס הגבר/ כלהבה האוחזת בקש היבש ביום קיץ/... אך גם בו התשוקה מוכשה היא/..."

שידגיש גוטמן את גופה המפתה של רחל כהצדקה אפשרית למעשהו של הסייד, כן הוא יערער יותר ויותר את הגבול התרבותי האמור להבחין את הקהילה העברית מסביבתה (הזונות הערביות המפתות). אם כך, לא הגבול בין המבט למעשה ולא הגבול המדומיין בין האשה העבריה לאשה הערבייה מצליחים לספק הבחנה יציבה בין מותר ואסור, והדרך היחידה שנותרת היא לפנות למשפט.

הדיכטומיה מערב-מזרח מצביעה על הבחנה נוספת בין רצון חופשי וגורל. גוטמן מציג את הסייד כמי שנשבה בקסם המזרח, וכמי שמעשיו מונחים על-ידי גורל חזק ממנו. בניגוד לתיאור של נסיון אונס בכוונה תחילה העולה מן הפרוטוקול, מתאר גוטמן שרשרת התרחשויות מקרית, שתחילתה בהלצה שהמד לו מסיק הקטר, המשכה בעגלון המאבד שליטה על פרדותיו ועגלתו, פרדות אלה פוגעות בצינור המים של השכונה, וכך נפסק זרם המים על הגג שהסייד מסייד. מכיוון שפסקו המים, הסייד חייב לרדת בסולם להביא עוד סיד, והנה הוא נקלע אל חלון חדר האמבטיה של רחל. ומרגיש גוטמן: "הסיד אינו יודע כי מרגע זה עבר כדור המאורעות לידי והריהו חוליה בשרשרת."⁷¹ "השרשרת" הינה גם השם שגוטמן בוחר להעניק לסיפור כולו. לא זו בלבד שהאירוע מתואר כמקרי לחלוטין (ועל-כן חמור פחות בהכרח), אלא שמיקומו של הסייד ברצף מאורעות שאין לו שליטה בהם מסיר מעליו כל אחריות. והסייד עצמו מצדיק לעצמו את מעשיו בצורה פילוסופית: "בכלל אין מעשי האדם מעוגלים כפי שהם נראים לעין. לולא פסקו המים מן הברז... לא היה יורד בסולם..."⁷² יתר על-כן, גוטמן מוסיף ומתאר את הסייד כ"פרפר שנתפס בשתי כנפיו בין אצבעו ואגודלו של ילד". כלומר, הסייד רק במקרה הגיע אל חלונה של רחל, ללא כל כוונה ומבלי יכולת לשנות את המצב. מאיר שלו קושר בין תפיסת הגורל של גוטמן, הבאה לידי ביטוי ברבים מסיפוריו, לבין תפיסת המזרח שלו. לפי שלו, מהותו האמיתית והעמוקה ביותר של המזרח בסיפוריו של גוטמן אינה המאכלים, השמש, החולות והערבים, אלא דרך פעולתו של הגורל. לדידו, ההסבר לקורותיו של הסייד ניתן באחד הסיפורים הבאים, שגוטמן כותב בו: "הן זהו החן שבחיי המזרח, שהגורל משחק בו כמו הרוח בין עלי העץ..."⁷³ קריאה פמיניסטית של הסיפור תצביע על כך כי הפיכת הסיפור לסיפור אוניוורסלי על גורל משכיחה את מבני הכוח המגדריים שבתוכו ומציגה אותו כסיפור ניטרלי. קריאה כזו תראה בפרשה סיפור על אלימות גברית כלפי אשה. גוטמן, לעומת זאת, מציג את הפרשה כולה כסיפור על קסמי המזרח ועל המקריות של יד הגורל. האלימות נעשית מיסטית, ומסתירה את פניה האמיתיות.

ויצעקו בו דמיו ודם אבותיהו גם יחד. "אובידיוס מטמורפוזות (תרגום שלמה דיקמן, מהדורה שנייה, תשכ"ה) ספר ששי, 238, שורות 455-460. גם הסיפור המקראי של אמנון ותמר, אף שאינו משמיט את האלימות כלפי תמר, טורח להצביע על הסיבה למעשה כקשורה לדמותה היפה והבתולית: "...ולא בשלום בן-דוד אחות יפה ושמה תמר ויאבהב אמנון בן-דוד. ויצר לאמנון להתחלות בעבור תמר אחתו כי בתולה היא ויפלא בעיני אמנון לעשות לה מאומה" (שמואל ב, יג, א-ב).

71 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 104.

72 שם, בע' 116.

73 שלו, לעיל הערה 37, בע' 60-61.

הדגשת הגורל לעומת חופש הרצון עוברת כחוט השני בסיפורו של גוטמן, ומציגה את הסייד כמי שנשאב אל תוך המזרח על סממניו השונים (טעמים, ארוטיות, גורל). הפגישה עם עולם האוריינט הקסום, היצרי והפראי מטריפה את חושי הסייד, העולה החדש מרוסיה, ומשכיחה ממנו את ערכיו. כאמור, גוטמן מקדיש חלק גדול בסיפור לתיאור של הלם הפגישה הראשונה של הסייד עם קסמי המזרח – עושר של צבעים, ריחות וטעמים לא מוכרים, עולם של יצרים ותאוות הגוברים על ההיגיון והמצפון, והם כנראה מספקים את הסיבה האמיתית למה שהתרחש.⁷⁴ יתר על-כן, כאן מתגלה גם רמז נוסף למיתולוגיזציה של האונס ולהפיכתו לסיפור כללי על גברים וגשים: הסייד "פורע חובות של יצרים כבושים, של קודמיו ושליו",⁷⁵ משמע, הסייד הוא חלק מהקולקטיב הגברי, הנושא עמו זכרונות מיתיים הטבועים בו מעצם היותו גבר.

חשיבותה העיקרית של הדיכטומיה מזרח-מערב בהקשר זה טמונה בכך שהיא מאפשרת לראות את נסיון האונס כנובע מהשפעה חיצונית – השפעת האוריינט המשתלט על הסייד. מכאן שמקורה של האלימות אינו הקהילה העברית כי אם החשיפה אל ה'אחר'. ייחוס מקור האלימות ל'אחר' מאפשר להתגבר על משבר הזהות שיצר מעשהו של הסייד – אין צורך לשנות את הדימוי האידילי של הקהילה העברית, שוחרת השלווה והשלום, אלא יש רק לחזק את הגבולות כדי שמקרים כאלה לא יישנו בעתיד.⁷⁶

הדיכטומיה התרבותית מרמזת לרובד אפשרי נוסף בסיפור הסייד. ייחוס האלימות להשפעת האוריינט מעלה שאלות לא רק בדבר נסיונו האישי של גוטמן להביט בעולם המזרחי ולצייר אותו מבלי ליהפך לחלק ממנו, אלא גם בדבר אפשרות ההשתלבות של היישוב העברי החדש במזרח, בהקשר זה נציין כי הסיפור על הסייד הוא אחד משלושה

74 "כל החוצות נתונים לחיים של אכילה, שתיה, עשיית צרכים ותאוות יצרים... ליהנות עוד היום ממה שיש..." "...הרגיש עצמו עומד בשתי רגלים בתוך קסם המזרח, הנאלה והנפלא..." (גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 108); "לא ידע שיש צבעים, ריחות וצורות לחי יום-יום, שיש בכוחם להעיב על כל מה שהמוח והשכל הוגים." (שם, בע' 108-109); "מה היו אומרים חבריו לזיכוחים תיאורטיים על הסוציאליזם – לו שמעו על עולם האגדה במזרח ועל הצצה בנערה בחדר הרחצה הגורמת לו לשינוי-ערכים, אולם למה נשתלחה הרגל הנאלחה לתוך התלון? מיום שנשנף ושפתו נתבקעה כאילו שם גחלת על פיו, נתפס בפראות לחמידות ולקסמים שלא ידע עליהם ולא שיער מציאותם. שמא הוא פורע חובות של יצרים כבושים, של קודמיו ושליו, או שנעשה חזיר סתם?" (שם, בע' 116); "אני נטרף באוריינט הזה מגורה ורעב, כל הקסמים שאני עומד על טעמם במקום הזה שוברים אותי ונראים לי בלתי מושגים לי... ואין בכוחי להשתלט על ענייני" (שם, בע' 118).

75 שם, בע' 116 (ההדגשה אינה במקור).

76 הקריאה הפמיניסטית עוזרת גם לזהות את ההבחנה בין מערב למזרח, תרבות וטבע, כאותה הבחנה בין גבר לאשה. המזרח האוריינטליסטי עם היצר שבו מיוצג בדמות האשה למול הקהילה העברית הרציונליסטית, המהווה את דמות הגבר. כך נבנית ההיררכיה בין יפו לבין תל-אביב.

סיפורים המופיעים בחלק על "עוקץ המזרח"⁷⁷ כל אחד מן הסיפורים מעלה מזווית אחרת את שאלת יצירת הגבול, יציבותו ואפשרות שימורו. בעוד שבסיפור הסייד (השרשרת) הגבול מתערער על-ידי חדירת ההשפעה המזרחית פנימה, בסיפור העוקב (שתי כפות למאזניים) הגבול הוא השער הנעול של הפרדס הערבי שחבורה של צעירים מבני תל-אביב מביטים בו מבחוץ.⁷⁸ בסיפור השלישי (המחסום) מתואר נסיון היישוב להקים גבול ממשי על-ידי מתיחת שרשרת שתמנע כניסת מרכבות לתל-אביב בשבת. הגבול מאוים על-ידי נסיונו של הספר הערבי לפרוץ את הגבול במרכבתו. העיסוק בגבולות הקהילה בכל אחד מן הסיפורים לא רק חושף את החרדות של היישוב, אלא גם עשוי להסביר את התפקיד שגוטמן מייחד למשפט כמשמר גבולות, נושא שנעסוק בו בפרק הבא.

4. סיכום-ביניים

בפרק זה הצענו קריאה פמיניסטית ביקורתית של פרשת נסיון האונס הראשון בתל-אביב, המתגלגלת לסיפורו של מעשה הצצה תמים של סייד בסיפורו של גוטמן, והצגנו תזה שעשויה להסביר את בחירתו של גוטמן לצמצם ולהעלים את אלימות המעשה. טענו שגוטמן בחר לספר את הסיפור מנקודת-מבטו של הסייד, שעמו הזדהה. הטקסט בנוי כמעין כתב-סניגוריה לסייד, המהווה כו-בזמן גם כתב סניגוריה לגוטמן עצמו על עיסוקו האומנותי – התבוננות בנשים מתרחצות וציורן. על-מנת להבחין בין המעשה הפלילי (של הסייד) למעשה האומנותי (של גוטמן), על הסיפור לספק מערכת הבחנות. לאחר שנכשל בביסוס האבחנה בדבר ההבדל בין מבט לתחילת מעשה, גוטמן בוחר להתבסס על מערכות של הבחנות בינריות תרבותיות: מזרח מול מערב, הבתולה והזונה, העבריה והערבייה. צירוף ההבחנות יוצר סדר היררכי המבחין בין המבט המותר של הצייר על זונות ערביות לשם ציורן לבין המבט האסור של הסייד על הנערה העבריה המתרחצת במקלחת. עם זאת, סיפורו של גוטמן גם חושף את המלאכותיות של ההבחנות, כמו גם את החרדה המתמדת המלווה את הטקסט מפני קריסת ההבחנה וחזרה למצב התווה – חרדה המשקפת

77 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 95-142.

78 כדאי לשים-לב גם לדיכטומיה התרבותית, שגוטמן משתמש בה, המבחינה בין המבט הגברי לקול הנשי. בעוד המבט בסיפור "השרשרת" הוא המבט הגברי של הסייד, הרי שבסיפור "שתי כפות למאזניים" המבט הגברי נחסם על-ידי השער הנעול של הפרדס. על שער זה מתדפק העיוור כדי לקבל אוכל. הבחורים היהודיים אינם מצליחים לראות את הפרדס, אך הם שומעים את קול האשה הבוקע מתוכו. "פתאום שמענו קול מעבר לגדר. קול אישה: לך מפה, והאלוהים יתן לך. קול אשה צעירה, קול גרוני, שיש בו מצלצול של פעמון, ומרגוע לנפש. אין ספק, זה היה קול מאלף לילה ולילה. זה היה קול שמיד יכולת לנחש מה מראה עיני הדוברת ומה מראה ריסייה. לקול כזה נשמעו גיבורי אגדות חגורי-חרב רבי-כוח. לקול זה נשמע גם איש אלף-לילה-ולילה שלנו... והסתלק." (שם, בע' 129). להרחבה בנושא ראו הקול והמבט (ורד לב-כנען ומיכל גרובר-פרידלנדר עורכות, טרם פורסם).

חרדות קולקטיביות ביישוב העברי המתהווה. חרדה זו היא שמצדיקה בסופו של דבר פנייה אל המשפט כדי שיספק הבחנות יציבות יותר. הבחירה למקם את תחילת המשפט העברי הפלילי בהקשר של אירוע ההצצה (שהיה למעשה נסיון אונס) מחייבת אותנו לבחון את הקשר בין זהות קהילתית ליצירת משפט. אולם בטרם נפנה לשאלה זו, נציע בפרק הבא אנלוגיה בין הקריאה הביקורתית בטקסט הספרותי של גוטמן לבין קריאה ביקורתית בטקסטים משפטיים, ונבקש להראות כיצד הקריאה בטקסט הספרותי עשויה לסייע בהבנתו את הטקסט המשפטי ולהאיר נקודות שנראו עד כה כמובנות מאליהן.

ד. בין טקסט ספרותי לטקסט משפטי

דומה שכיום אין כבר צורך להסביר את החשיבות הנודעת למשפטנים מקריאת טקסטים ספרותיים. זרם הכתיבה של משפט וספרות, ובאופן רחב יותר, זרם המשפט כתרבות, ביססו את מעמדן של מתודולוגיות קריאה חוץ-משפטיות כרלוונטיות לקריאת טקסטים משפטיים, ואף יותר מכך, כבעלות חשיבות מכרעת בחשיפתן של נקודות שקריאה משפטית 'מסורתית' אינה ערה להן.⁷⁹ לפיכך, בחלק זה נערוך אנלוגיה בין הטקסט הספרותי של גוטמן לטקסטים המשפטיים המקבילים לו – פסקי-דין העוסקים בעברת האונס: נבדל מהם קווי הדמיון בין הטקסטים, לעומת המאפיינים הייחודיים המבדילים את הטקסט הספרותי מזה המשפטי, ונבקש לבחון כיצד הקריאה הביקורתית בסיפורו של גוטמן עשויה לשפוך אור על טקסטים משפטיים ולסייע לנו בניתוח ביקורתי שלהם. נטען כי השוואת הסיפור של גוטמן לפסקי-דין בנושא אונס לא רק מעלה נקודות דמיון רבות ומספקת כלים מתודולוגיים לקריאה ביקורתית של פסקי-דין, אלא גם מסייעת לחשוף בחירות שיפוטיות המתקבלות על-ידינו כנתונות, טבעיות ומובנות מאליהן.

נקודת הדמיון הבולטת ביותר בין סיפורו של גוטמן לפסקי-דין בנושא אונס היא ההבניה הבינרית של דמות האשה. ראינו כיצד הסתמך גוטמן על מערכת הבחנות בין קדושה לקדשה, בין בתולה לפרוצה ובין אשה הראויה להגנה לאשה מותרת. עד לצמיחת הכתיבה הפמיניסטית היתה ראייה בינרית זו שכיחה גם בפסקי-דין העוסקים באונס, ומתוכה גזרו השופטים את מידת ההגנה המשפטית הראויה לקורבן האונס ואת חומרת ענישתו של האנס.⁸⁰ המחקר הפמיניסטי חושף את השימוש שבת-המשפט עושים במודל

79 על משפט ותרבות ראו במיוחד מאמרו של מנחם מאוטנר "המשפט כתרבות: לקראת פרדיגמה מחקרית חדשה" רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית: ספר הזיכרון לאריאל רוזן-צבי (מנחם מאוטנר, אבי שגיא, רונן שמיר עורכים, תשנ"ח) 545; כמו-כן ראו פלילים ו – מין ומיניות במשפט הפלילי (תשנ"ח); ראו גם מחקרי משפט יח – משפט וספרות (תשס"ב).

80 פסקי-דין מייצגים בהקשר הישראלי הם, למשל, ע"פ 277/76 בוגנים נ' מ"י, פ"ד לא(1) 561, וע"פ 579/76 פרג'ון נ' מ"י, פ"ד לא(3) 219, בשניהם זוכו הנאשמים (שהורשעו בבית-המשפט המחוזי) בגלל מאפיינים בהתנהגות הקורבן שנתפסו כלא-מוסריים ולא-

פרוטוטיפי של אונס הזוכה בהגנת בית-המשפט, לעומת מודל שאינו נחשב ל'אונס אמיתי', ועל-כן אינו זוכה בהגנה. 'אונס אמיתי' הוא אונס של אשה נורמטיבית (בתולה או אשה נשואה, 'מהוגנת' מבחינה מינית) על-ידי אדם זר לה, עבריין בדרך-כלל, תוך שימוש ב אלימות. סטייה ממודל זה – למשל, כאשר הנאנסת אינה אשה 'נורמטיבית' בעיני בית-המשפט, או במקרים הנפוצים של 'אונס מכרים' – תזכה בהגנה פחותה מצד בית-המשפט, ותתבטא לעיתים קרובות בהאשמת הקורבן.⁸¹ אולם בניגוד לכתיבה הפמיניסטית על פסקי-דין ישראלים בנושאי אונס, המתמקדת בהבניית 'האונס האמיתי' מנקודת-מבט מגדרית, גיתוח של יצירת קו-הגבול בין מותר לאסור בסיפור הגוטמני מצביע על תפקיד חשוב שמערכת הבחנות נוספת ממלאת – בין מורה למערב, בין האשה הערבייה לאשה העבריייה, בין יפו לתל-אביב. הגם שלכאורה, ההבחנה בין האשה העבריייה לערבייה אמורה לחזק את אשמת הסייד, מכיוון שפגע בבת הקהילה, מבט מעמיק יותר מגלה כי הבחנה זו מפחיתה את אשמתו, מאחר שחלק גדול מהאחריות למעשה מיוחס להשפעות האוריינט.

רק הצירוף בין שתי מערכות ההבחנות (המגדרית והתרבותית) מאפשר לגוטמן להפחית את אשמתו של הסייד על-ידי ייחוס מעשהו לחשיפה מוגזמת למורה הערבי ולנשותיו המתירניות. ההבניה הכפולה הזאת לא זכתה עד כה בתשומת-לב מחקרית מספקת בישראל.⁸² קריאת הטקסט הגוטמני מסייעת ללמוד את הדרך שבה מערכות

מהוגנים, ולכן מעידים על הסכמה. לעומתם, בע"פ 316/85 גרינוולד נ' מ"י, פ"ד (מ) 564, בית-המשפט מרשיע נאשם בהתבסס על היות הקורבן אשה נשואה שניהלה אורח חיים "מהוגן" בעיני בית-המשפט. לפירוש ולדוגמות נוספות ראו רינה בוגוש ורחל דון-יהוא מגדר ומשפט – אפליית נשים בבתי המשפט בישראל (תשנ"ט) 200–227.

81 ראו: Susan Estrich *Real Rape* (Cambridge, Mass., 1987). על ההשוואה למודל הפרוטוטיפי בפסיקה הישראלית ראו, בין היתר, יובל לבנת "אונס, שתיקה, גבר, אשה" (על יסוד אי-הסכמה בעבירת האונס) פלילים 1 (תשנ"ח) 187; בוגוש ורון יהיא, שם, בע' 200–256; יופי תירוש "סיפור של אונס, לא יותר" – על הפוליטיקה של ייצוג טקסטואלי בע"פ 3031/98 מדינת ישראל נ' דן שבתאי" משפטים לא(3) (תשס"א) 579, 596. גם כאשר המשפט מסתיים בהרשעה, אין השופטים נמנעים ממתחת ביקורת על התנהגות 'לא-נורמטיבית' בעיניהם של הקורבן, וראו למשל מנחם מאוטנר "שכל-ישר, לגיטימציה, כפייה: על שופטים כמספרי סיפורים" פלילים 11 (תשנ"ט) 72–75.

עם זאת, ניתן להבחין בתחילת שינוי בפסקי-דין החורגים מהתפיסות המסורתיות ומסרבים לקבל אותן. כזה הוא למשל פסקי-הדין של בית-המשפט העליון בפרשת שמרת (ע"פ 5612/92 מ"י נ' בארי, פ"ד מח(1) 302), שהגדיר מחדש את שאלת אי-ההסכמה בעברות אונס, ואחריו פסקי-הדין בעניין טייב, ע"פ 115/00 טייב נ' מ"י, פ"ד נד(3) 289. לפסקי-דין המסרב לקבל את המודל המסורתי של אונס על-ידי זר ראו תפ"ח (ת"א) 107/96 מ"י נ' חיימוב (לא פורסם), דינים ועוד (32), הלכות 10/2001, דינים מחזוי, כרך לב(2), 325, 4.2.97. ראו גם ליאורה בילסקי "אלימות האלם: ההליך המשפטי בין חלוקה לקול" עיוני משפט כג(2) (תש"ס) 421, במיוחד בע' 438–450.

82 המחקרים על הפליה בודקים את הגושא באופן חד-ממדי: הפליית נשים או הפליית

ההבחנות השונות מחזקות זו את זו ויוצרות תמונת-עולם של 'שבע הדברים', שקשה מאוד לנפגעות לפרוץ אותה בכואן להעיד לפני בית-המשפט.

סיפורו של גוטמן עשוי להאיר גם את הדרך שבה הפרוצדורה המשפטית המתמקדת בנאשם מגבילה את יכולתו של בית-המשפט לשמוע את סיפוריהן של הנפגעות. ראינו כיצד גוטמן בונה את דמותו של הסייד כדמות בעלת נפח, ומרחיב בתיאור מניעיו ותחושותיו (לפני נסיון האונס, במהלכו ואחריו), לעומת התעלמותו המוחלטת מקולה של רחל. הבניה כזו של דמות האנס נמצאת לרוב גם בפסקי-הדין העוסקים באונס: הנאשם הוא 'גיבור' של פסקי-הדין, הוא מוצג כדמות 'עגולה', משתנה ומורכבת, ואירוע האונס מתואר כאירוע משמעותי ובעל השפעה רבה על חייו; בהמשך, קולה של הקורבן אינו נשמע כמעט בפסקי-דין, ואין כמעט התייחסות להשפעה הטראומטית של האונס על חייה.⁸³ אולם כאן עולה לכאורה הבדל חשוב. בעוד גוטמן, כסופר, נהנה מחופש בחירה רחב לגבי

ערבים, לדוגמה. שילובים הינם נדירים, ויש קטיגוריות מסוימות של נשים (כגון נשים מזרחיות) שאינן זוכות כלל בהתייחסות נפרדת. במחקר המקיף של בוגוש ודון-יחיא אין התייחסות להשתייכות העדתית של קורבן האונס, וההשתייכות העדתית של האנס מוזכרת רק בהערות-שוליים, וגם זאת רק בהקשר של השתייכות עדתית שונה של הנאשם והקורבן (בוגוש ודון-יחיא, שם, הערה 80, בע' 203-206). למרות המודעות להפליה על רקע לאומי, בוגוש ודון-יחיא טוענות כי ממצאיהן אינם מאשרים טענה זו (שם, בע' 64-65), וראו המחקר המצביע על הפליה על רקע לאומי בבתי-המשפט בישראל: Arye Rattner "The Effect of Legal and Extralegal Variables on Sentencing in Israel" 13(1) *Justice Quarterly* (1996) 127. לניסיון להתחיל לבחון את השפעת-הגומלין בין שאלות של מגדר לשאלות מוצא עדתי בפסקי-דין שעוסק באונס ראו בילסקי, שם, בע' 470-465. לאחרונה החלה גם התייחסות מחקרית לבעיית ה'צומת' של נשים ערביות, וראו נוייה רימלט "כאשר נשים נעשות אלימות" פלילים י (תשס"ב) 277; חסן ג'בארין "לקראת גישות ביקורתיות של המיעוט הפלסטיני: אזהרות, לאומיות ופמיניזם במשפט הישראלי" פלילים ט (תשס"א) 53, 70-57. ראוי לציין כי בכתיבה הפמיניסטית האמריקאית קיימת התייחסות מחקרית ותיאורטית לשילוב של מגדר וגזע. ראו, למשל: Kimberle Crenshaw "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics" *Feminist Legal Theory* (Katharine T. Bartlett & Rosanne Kennedy eds., Boulder, 1991) 57; Angela P. Harris "Race and Essentialism" *Race-ing Justice, En-gendering*; ראו גם: *Feminist Legal Theory, ibid*, at p. 235 *Power: Essays on Anita Hill, Clarence Thomas and the Construction of Social Reality* (Toni Morrison ed., New York, 1992).

83 בהקשר זה ראו תירוש, לעיל הערה 81, בע' 608. לביתוח ייחודה של עברת האונס והפגיעה המכוונה בספרות "אונס שני", שנאנסות רבות נפגעו ממנה במהלך עדותן במשפט, ראו, למשל: Estrich, *supra* note 81, especially at pp. 27-56. בהקשר הישראלי ראו, למשל, אסתר עילם גאנסות, אונס והרשויות בישראל (1994) 57-69.

עיצוב הדמויות, הפרוצדורה המשפטית היא המכתיבה בראש ובראשונה את פסק-דינו של בית-המשפט. פרוצדורה זו, כאשר בדין פלילי עסקינן, מציבה את הנאשם במרכז הדיון כדי להגן על זכויותיו. כך הוא יכול לספר לבית-המשפט את גרסתו, לזמן עדים לתמיכה בגרסתו, לזמן עדי אופי וכיוצא בזה. למעשה, סדר-הדין הפלילי, כפי שהוא כיום בישראל, משאיר את נפגעת העברה מחוץ למסגרת השותפים הפעילים בהליך הפלילי. אין היא צד להליך ואינה מיוצגת על-ידי עורך-דין, ולכן אין לה כוח אקטיבי לעצב את הסיפור שישמע השופט. למול הנאשם ניצבת המדינה המיוצגת על-ידי הפרקליטות, היכולה, אם תבחר, להביא את הקורבן, נפגעת העברה, כעדה. תיקונים שונים בדיני הראיות וחוק זכויות נפגעי עברה שהתקבל בשנה שעברה מחזקים אומנם את ההגנה על הנפגעת וחושפים את השופטים למידע נוסף באשר להשפעת העברה על הקורבן, אולם אין בהם כדי להפוך אותה לצד פעיל המשתתף בעיצוב המסגרת של הדיון המשפטי.⁸⁴ כל אלה יוצרים הטיה מובנית לטובת התרכוזות בנאשם משיקולים של תפיסת-עולם ליברלית. התרכוזות בנאשם קיימת אומנם בכל הליך פלילי, אולם במשפטים של "עברות מין" (אונס, הטרדה מינית ומעשים מגונים), לא-יסימטריה בין הנאשם לקורבן יש השלכה נוספת, שהרי תכופות קו ההגנה עיקרו האשמת הקורבן וניסיון לקעקע את מוסריותה. בשל כך חווה הנפגעת טראומה נוספת, המכונה בספרות טראומה של 'אונס שני'.

הסיפור של גוטמן עוזר לנו בנקודה זו להיות ביקורתיים יותר לגבי הצדקות מבניות מעין אלה. גוטמן נהנה מחופש בחירה מוחלט כמעט להציג את עולמן של דמויותיו, ובכל זאת בחר להזדהות עם הסייד שניסה לאנוס את רחל. בעוד הסייד זוכה בתיאור מלא ורב-ממדי, רחל נעשית דמות שטוחה, חסרת קול. התוצאה, הנראית לנו במשפט הגיונית

84 מעניין שהמאבק הפמיניסטי למען נפגעות אונס כלל גם דרישה לחסימת סיפורים, כגון מניעת חקירתה של הנפגעת על עברה המיני, כלומר, שתיקה כדרך להעצמה. לדוגמה, סעיף 2א לחוק לתיקון סדרי הדין (חקירת עדים), תשי"ח-1957 (ס"ח 237 תשי"ח, ע' 16), שהוסף לחוק בתשמ"ח (ס"ח 1246 תשמ"ח, ע' 63), מגן על זכותו של קורבן עברות מין לא להיחקר על עברו המיני, אלא בגסיבות מיוחדות; סעיף 22 לחוק זה, שהוסף בתשנ"ה (ס"ח 1511 תשנ"ה, ע' 152), והתקנות שהותקנו בעקבותיו (תקנות לתיקון סדרי הדין (חקירת עדים), (גביית עדות מתלונן בשל עבירת מין שלא בפני הנאשם), תשנ"ז-1996 (ק"ת 5801 תשנ"ז, ע' 275), מגנים על זכותו של הקורבן בעברות מין למסור את עדותו שלא בנוכחות הנאשם; סעיף 187(ב) לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], תשמ"ב-1982, שתוקן בתשנ"ה (ס"ח 1511 תשנ"ה, ע' 152), מאפשר להגיש תסקיר על הנזק שנגרם לקורבן עברת מין כחלק מן הראיות לקביעת העונש. חוק זכויות נפגעי עבירה, התשס"א-2001 (ס"ח 1782 תשס"א, ע' 183), מאפשר לקורבן, בין היתר, להביע את עמדתו לגבי עיכוב הליכים נגד הנאשם, הסדר טיעון, שחרור הנאשם או חנינתו (סעיפים 16-20 לחוק). לדיון ראשוני בנושא Victim Impact Statement בהקשר הישראלי, ראו אריאל מירב "על לימוד מתוך סבל" פלילים י (תשס"ב) 447. לדיון ביקורתי בבחירה בטכניקות של מתן קול או שתיקה כאמצעי להעצמה ראו אמנון להבי "סוד טוב, הכל טוב? על סודיות והרמוניה במשפט הפלילי" פלילים י (תשס"ב) 9.

ואובייקטיבית לחלוטין, נחשפת בספרות כבלתי־טבעית, אלא כמשקפת בחירה או הטיה. כלומר, החופש הספרותי חושף את רכיב הבחירה, שאנו תופסים אותו במשפט כמגבלה נתונה. אנו לומדים לקרוא את הנרטיב השיפוטי לא רק כמבוסס על כורח פרוצדורלי, אלא גם על מערכת של סטריאוטיפים תרבותיים.

הסבר אחר לקושי של השופט לשמוע את הנאשם או הקורבן בדרך אמפתית נובע מהמגבלות החלות על השופטים מתוקף תפקידם. סופר רשאי להביע הזדהות מוחלטת עם מי מהצדדים, בעוד ההליך המשפטי מחייב להצניע את הצד האישי של השופטים ולהציגם כמשותרים מהיסטוריה או השתייכות אישית. הזדהות עם אחד הצדדים פוסלת את השופט מדיון במקרה.⁸⁵ ניתוח הטקסט השיפוטי בעקבות סיפורו של גוטמן, כטקסט שהוא גם טקסט תרבותי, מערער הנחה זו, ועשוי לחשוף דווקא את ההשפעה הבלתי־נמנעת שיש לקבוצות ההשתייכות של השופט על תפיסת־עולמו (וממילא על פסיקתו).⁸⁶ שופטים במשפט המודרני הם בהגדרה כאלה שלא היו בזירת הפשע ואינם מכירים את הצדדים לדיון. הסיפור של גוטמן, כפי שנראה בהמשך, מחויר אותנו לתפיסות קהילתיות של המשפט, שלפיהן יש דווקא יתרון בהיכרות האישית של השופטים עם המתדיינים ובהיותם אנשים מכובדים בקהילתם.⁸⁷ השאלה עד כמה התחשבות בגורמים אלה צריכה להוות משקל

85 סעיף 77א(א) לחוק בתי המשפט [נוסח משולב], תשמ"ד-1984 (ס"ח 1123 תשמ"ד, ע' 198), קובע כי "בעל דין רשאי לבקש ששופט פלוני יפסול עצמו מלישב בדין אם קיימות נסיבות שיש בהן כדי ליצור חשש ממשי למשוא פנים בניהול המשפט" (ס"ח 1383 תשנ"ב, ע' 68); ראו גם סעיף 310 לחוק השיפוט הצבאי, תשס"ו-1965 (ס"ח 189 תשס"ו, ע' 171). בב"ש 48/75 ידיד נ' מ"י, פ"ד כט(2) 375, השופט אגרנט קובע כי מעבר למקרים של נגיעה כספית או אישית של השופט בעניין נשוא הדיון, ניתן לפסול שופט כאשר הוא מחזיק בדעה־קדומה לגבי נשוא הדיון, אשר יש אפשרות ממשיה כי יתקשה מאוד להשתחרר ממנה. בהקשר זה ראו גם מאיר שמגר "על פסלות שופט - בעקבות ידיד תרתי משמע" גבורות לשמעון אגרנט (תשמ"ז) 87, למרות זאת, השופטים במשפט אייכמן דחו את הטענה בדבר אי־כשירותם לשמש שופטים, וקבעו כי למרות היותם יהודים המודחים בהכרח עם הקורבנות, אין הדבר פוגע באובייקטיביות שלהם. בהקשר זה מעניין להצביע על התלבשות המשפטית - הגלימה השחורה, החולצה הלבנה, ובמדינות מסוימות גם פאה - המעלימה את הסממנים האישיים של השופט.

86 בהקשר האונס ראו, למשל, מאוטנר, לעיל הערה 81, שם; תירוש, לעיל הערה 81, בע' 618. השפעות אלה נחשפות בדרך־כלל רק בביוגרפיות הנכתבות על שופטים (וראו לדוגמה פנינה להב ישראל במשפט - שמעון אגרנט והמאה הציונית (תשנ"ט); או באוטוביוגרפיות של שופטים, ראו, למשל, הרהורי של השופט דבורין, סגן נשיא בית־משפט מחוזי בתל־אביב, על הסיבות ל אלימות נגד נשים בארץ, חיים דבורין זכרונות מבית המשפט (תשמ"ה) 22-26.

87 ראו להלן דיון במשפט השלום העברי, בפרק ה. לדיון היסטורי בהשתנות מעמדם של המושבעים במשפט המקובל, ממושבעים בני קהילתו של הנאשם למושבעים זרים לנאשם, ראו: Marianne Constable *The Law of the Other* (Chicago, 1994).

בבחירת שופטים לבית-משפט ולישיבה בהרכב נתונה במחלוקת זה שנים אחדות בעולם, ולאחרונה גם בישראל.⁸⁸ בכל מקרה, השאלה נהפכת משאלה פורמלית של פסלות לדיון גלוי בהשפעתם (השלילית, אך גם החיובית) של שופטים המביאים עמם נסיון חיים שונה וקבוצות התייחסות שונות.

נקודה חשובה נוספת בניתוח הנרטיבי של פסקי-הדין היא בחינה של מסגרת הזמן. ניתוח מסגרת הזמן של סיפורו של גוטמן (שאינו כפוף למגבלות פרוצדורליות) ונקודת הפתיחה שגוטמן בוחר לסיפור עוזרים להצביע על בחירות טמפורליות מוצנעות בהליך המשפטי הרגיל. ראינו שגוטמן אינו מסתפק בתיאור האירוע בלבד, אלא מתחיל את הסיפור בתחילתה של שרשרת האירועים שהביאה בסופו של דבר לידי ירידת הסייד בסולם; כמו-כן ראינו שגוטמן חורג אף מעבר למסגרת זמן זו כאשר הוא בוחר לספר על הגעתו של הסייד ליפו ופגישתו עם המזרח. בפסקי-דין יש משמעות מיוחדת למסגרת הזמן שהשופטים בוחרים: אירוע פלילי תחום בזמן מטבעו, ופסקי-הדין יכולים להרחיב את גבולות הסיפור, אם לצורך הבנת ההקשר ואם לשם איתור נסיבות מקילות או הצדק וכדומה. למעשה, המשפט מגלה הבנה עמוקה לדרך שבה מסגרת זמן עשויה לעצב את השיפוט של האירועים, ולכן רבים מכללי הפרוצדורה והמשפט המהותי מיועדים לעצב את מסגרת הזמן שדרכה ייבחן המעשה: החל במרכיבי העברה (התמקדות באירוע פרטני תחום בזמן), המשך בכללי התיישנות וכלה בכללי ראיות האוסרות הצגת פרטים מעברו הפלילי של הנאשם או מעברה המיני של הנפגעת וכיוצא בזה. רבים מן המאבקים המשפטיים המיועדים ליצור רפורמה עניינם עיצוב מחדש של מסגרת הזמן לדיון השיפוט.⁸⁹ מודעות לבחירתה של מסגרת הזמן הסיפורי על-ידי השופטים מספקת כלי נוסף להבנת הסיפור

88 וראו בהקשר זה ועדת זמיר (2001), שקיבלה את עקרון השיקוף במינוי שופטים, אך לא את עקרון הייצוג (הוועדה לסדרי הבחירה של שופטים - דין וחשבון, תשס"א, בע' 26). ראו גם מיכאל דן בירנהק ודוד גוסרסקי "כסאות ייחודיים, דעות מיעוט ופלורליזם שיפוטי" עיוני משפט כב(2) (תשנ"ט) 499; יואב דותן "האם ישראל צריכה בית משפט לחוקה?" משפט וממשל ה (תש"ס) 117, 137-141.

89 כך, למשל, הוויכוח על ביטול התיישנות לגבי מצבים של זיכרון מודחק מן הילדות (repressed memory), מאבק פמיניסטי על הוצאת 'עבר מיני' של מתלוננת ממסגרת הדיון המשפטי וביטול ההתיישנות של עברות נגד האנושות בצרפת כדי לאפשר הבאתם לדין של פושעים נאציים. שינוי מסגרת הזמן עולה גם במסגרת פיתוח תיאוריות ביקורתיות על המשפט. כך, למשל, Ackerman מציג את התרומה של זרם משפט וכלכלה להבנת המשפט באמצעות הרחבת מסגרת הזמן של הדיון כדי לאתר את המועד שבו היה אפשר עדיין למנוע את הנזק שהתרחש. ראו: Bruce A. Ackerman, *Reconstructing American Law* (Cambridge, Mass., 1984) 53. הרחבה של מסגרת הזמן המסורתית בעברות פליליות ניתן לראות בחוק מניעת הטרדה מאיימת, התשס"ב-2001 (ס"ח 1809 תשס"ב, ע' 6). מסגרת הזמן הנבחנת אינה עוד מסגרת הזמן המצומצמת של רגע ביצועו של המעשה הפלילי, כי אם מובאת בחשבון מסגרת זמן רחבה יותר, הכפופה גם לתחושה הסובייקטיבית של המוטרד/ת.

שהם מספרים והמודל שהם רואים לנגד עיניהם, ובכך מסייעת לחשיפת ההטיות או נקודות-העיוורון בפסק-דינם. כפי ש-Kelman מצביע, הרחבת הזמן הסיפורי פועלת בדרך-כלל לטובת הנאשם, שכן היא מגלמת תפיסה דטרמיניסטית יותר באשר לשרשרת המאורעות שקדמו למעשה הפלילי, ולכן היא סלחנית כלפי תוצאות המוגדרות כ'בלתי-נמנעות'.⁹⁰

הסיפור של גוטמן גם עוזר לחשוף את רכיב הבחירה הנעשה בשלב הארגון של עובדות המקרה לקטיגוריות של משמעות. בפסק-דין אנו מקבלים כמובן מאליו את הסיווג המשפטי של העובדות לכלל כתב-אישום בעברה זו או אחרת. הסיווג הראשוני לקטיגוריה זו או אחרת מעצב את פרשנות העובדות, ומשפיע בהכרח על אופן הניתוח של האירוע כולו. אולם לרוב אנו נוטים לשכוח שגם ארגון זה של העובדות לכלל קטיגוריה משפטית כרוך בהפעלת שיפוט ערכי אשר טקסטים שיפוטניים 'מדלגים' עליו ומסתירים אותו. סיפורו של גוטמן מחזיר אותנו לשלב מקדמי זה של ארגון העובדות והיפוש אחר 'שם' מתאים, אחר קטיגוריה משפטית הולמת.⁹¹ ללא קטיגוריה מתאימה, אין לאליומות קיום במשפט, והסבל של הקורבן אינו זוכה בהכרה. תחום האלימות נגד נשים מספק דוגמות רבות לעברות שלא זכו בהכרה (לא היו קיימות במציאות המשפטית) עד לכינון בשם והגדרת קטיגוריה חדשה. הדוגמות המובהקות לקטיגוריות חדשות כאלה הן הטרדה מינית והטרדה מאיימת (stalking).⁹² סיפורו של גוטמן חושף לפנינו את הקושי להגדיר קטיגוריה כזו. בשלב הקדום של טרם-משפט ההבחנה בין קטיגוריות אינה יציבה. האם מעשהו של הסייד הוא הצצה? הטרדה? נסיון אונס? האם הסייד נחשב לזר, ל'אחר', המוקע מתוך הקהילה, או

90 Mark Kelman "Interpretive Construction in the Substantive Criminal Law" 33 90 S.L.R. (1981) 591, 611-616. דוגמה מובהקת לכך היא הרחבת מסגרת הזמן של ההגנה העצמית במקרים של נשים מוכות שרצחו כדי לחשוף את תנאי הוויקטימיזציה שלהן, וראו, למשל, את הבחירה של השופט דורנר בפסק-הדין בעניין כרמלה בוחבוט (ע"פ 6353/94 בוחבוט נ' מ"י, פ"ד מט(3) 647, 654, וראו גם ליאורה בילסקי "נשים מוכות: מהגנה עצמית להגנת העצמיות" פלילים 1 (תשנ"ח) 5, 17-21. הרחבת מסגרת הזמן, לעומת זאת, עלולה לפגוע בקורבן העברה. כך, למשל, חשיפת הנפגעת לחקירה בבית המשפט לגבי עברה המיני, ראו בוגוש ודון-יחיא, לעיל הערה 80; ראו גם רונן שמיר ומיכל שטראי "שוויון הזדמנויות בבית הדין לעבודה: לקראת סוציולוגיה של ההליך השיפוטי" שנתון משפט העבודה 1 (תשנ"ו) 287.

91 להרחבה ראו להלן על קהילה ומשפט פלילי, בפרק ה.

92 על חשיבות השיום (naming) בהקשר עברות של הטרדה מינית ראו מיכל שקד "איך הפסיד תא"ל ניר גלילי את קידומו" פלילים ט (תשס"א) 443, 473-477; ראו גם דברי השופט סביונה רוטלוי, הקוראת למחוקקים ולשופטים להכיר בעברה של הטרדה מאיימת (stalking), בת"פ 176/96 מ"י נ' ואשדי (לא פורסם), דינים ועוד (32), הלכות 10/2001, דינים מחוזי, כרך כו(7), 854, 30.4.97. ראו גם ת"פ 10278/98 מ"י נ' קרואני (לא פורסם), דינים ועוד (32), הלכות 10/2001, דינים מחוזי, לב(8), 984, 18.9.2000. וזאת לפני חקיקת חוק מניעת הטרדה מאיימת, התשס"ב-2001, ס"ח 1809, ע' 46.

לקרוב/מכר, כפי שעולה מן האנלוגיה לסיפור אמנון ותמר? סיפורו של גוטמן – שאינו מספק תשובה ברורה לשאלות אלה, אלא מעביר את הדילמה למגרשם של הקוראים – חושף את ההטיה, ולעיתים השרירותיות, המתלוות לסיווגים המשפטיים ואשר לרוב איננו ערים להן בקוראנו טקסט משפטי.

נוסף לשאלת הסיווג ומתן שם, אנו רואים גם את חשיבותו העצומה של סיפור לגבי מעשים שנחשבים למשתייכים ל'תחום אפור'. בסיפורו של גוטמן ניתן לאתר שורה של הבחנות המתפקדות כמעין 'הצדקות', המאפשרות קבלה סלחנית של מעשהו של הסייד. אלה כוללות את ההבחנה בין מבט למעשה, בין בחייה חופשית לגורל, בין עולה חדש לבן הארץ וכיוצא בזה. נוסף על כך מועלות עובדות שונות, כגון גופה המפתה של האשה באמבטיה, או תרומתו החשובה של הסייד לבניית הקהילה, האמורות להפחית את אשמתו. מחקרים הראו עד כמה הבנתנו את המציאות תלויה בקיומם של 'סיפורים מוכנים' (stock stories) שלפיהם אנו מעבדים את המציאות.⁹³ מתן שם למעשה הינו על-כן שלב ראשון בלבד בתהליך של שינוי התודעה החברתית, והוא נשאר חסר ערך אם אין מתלווה אליו סיפור מתאים. הדבר נכון במיוחד כאשר ברצוננו להסביר את חומרתו של מעשה הנחשב בדרך-כלל כנכלל בתחום האפור. כאשר מעבירים תובנות אלה אל המשפט, מגלים שהמשפט לא רק מגדיר מעשה אסור על-מנת להבחינו ממעשה מותר, אלא הוא גם מבחין בין הצדקות שניתן להסתמך עליהן לבין כאלה שאסור להעלותן במשפט. השגת שינוי חברתי תלויה במידה רבה במאבק על הוצאתן של הצדקות מסוימות אל מחוץ לגדר ההצדקות שניתן להעלותן בבית-משפט.⁹⁴ מאבק כזה התנהל לגבי ביטול השימוש בהצדקות מסוג של האשמת הקורבן (כגון בגדיה הפרובוקטיביים של הנפגעת, התנהגותה המתירנית וכדומה).⁹⁵ היום אנו נמצאים בתחילתו של ויכוח על הגדרת מה שייחשב כהצדקה לגיטימית של 'תרומה לקהילה', כך למשל, האם שירות בטחוני ימשיך להיחשב לנסיבה מקילה בעברות הטרדה מינית של פקידות?⁹⁶ תפקידו של המשפט בהקשרים אלה

93 הביטוי stock stories מתייחס לסיפורים חברתיים, מעין תסריטים של התנהגות, המעצבים את ציפיותינו לגבי פרקטיקות חברתיות שונות. וראו: James M. Balkin, *Cultural Software – A Theory of Ideology* (New Haven, 1998).

94 כך, למשל, במאה התשע-עשרה היה מקובל להבחין בין פשעים רגילים לבין פשעים שנעשו ממניעים פוליטיים, כאשר אלה האחרונים זכו ביחס מקל יותר. במאה העשרים חלה מגמה הפוכה: בוטלה בהדרגה האפשרות להצדיק את המעשה ממניעים פוליטיים כדי לקבל הקלה, ובסופו של דבר התהפכו היוצרות, והמניע הפוליטי נהפך לנסיבה מחמירה. לפירוט, ראו: Otto Kirschheimer *Political Justice: The Use of Legal Procedure for* (Princeton, 1961). *Political Ends*. לדיון בהקשר הישראלי ראו ליאורה בילסקי "משפט ופוליטיקה: משפטו של יגאל עמיר" פלילים ח (תש"ס) 13.

95 לביתוח כלכלי של שאלת ההתחשבות באשמת הקורבן כנסיבה מקילה בשיפוט פלילי ראו אלון הראל וליילך וגנר "על 'האשם התורם' של קורבן האונס" פלילים ו (תשנ"ח) 235.

96 וראו המחלוקת בין השופטים במשפטו של יצחק מרדכי – ת"פ 3185/00 מ"י נ' מרדכי (לא פורסם), דינים ועוד (32), הלכות 10/2001, דינים שלום, כרך יז, 546, 21.3.2001.

הוא חינוכי, שכן עצם סימון של 'הצדקות' מסוימות כלא-לגיטימיות מלמד לא רק עבריים-בכוח, אלא גם קורבנות, לכבד את עצמם ולסרב לקבל סוגי הצדקות שונים למעשי פגיעה בהם. (בעיית התודעה הכוזבת, שעליה הצביעו כותבות מזרם הפמיניזם הרדיקלי, מתבטאת, בין היתר, בתפיסה של נשים שלפיה מעשי האלימות נגדן היו מוצדקים.) בהקשר זה, דיבור השופטים אמור להיות רציני ולהימנע מאותה נימה הומוריסטית מבודחת המלווה את סיפור המעשה על-ידי גוטמן. למרות ההבדלים, ראינו כי האופן שבו גוטמן בוחר לספר את סיפורו מצליח לספק לנו תובנות על הסיפורים שהשופטים בוחרים, גם אם לא במודע, לספר בפסקי-הדין שלהם.

ה. קהילה ומשפט פלילי

1. משפט וסימון גבולותיה של הקהילה

בחלק זה נבחן כיצד סיפורו של גוטמן מסייע לנו להבין את תפקידו של המשפט כמכונן קהילה, זהות וזיכרון קולקטיבי. ליתר דיוק, כיצד הסיפור של גוטמן מעצב את הקשר בין נסיון האונס להליך כינונה של קהילה עברית עצמאית. ננסה לענות על השאלה מדוע נבחר דווקא נסיון אונס כרגע שבו הקהילה מבקשת לנתק עצמה ממערכת המשפט המרכזית וליצור לה מערכת גורמטיבית ומוסדות אכיפה משלה. ראינו כי נסיון האונס, או ההצצה, של הסייד איים לערער את תפיסת-עולמו הבינרית של גוטמן באשר למערב ולמזרח, למותר ולאסור, וחשף את חולשתם של הגבולות שניסה להציב – בציריו ובסיפוריו – בין הקהילה העברית לאוריינט. הניתוח הספרותי-הפמיניסטי של הטקסט של גוטמן היה יכול להיעצר בנקודה זו – הנקודה שבה המלאכותיות של מערכת ההבחנות התרבותיות נחשפת. בפרק זה ברצוננו להתקדם צעד נוסף ולברר את תפקידו של המשפט בכינונה ובשימורה של מערכת הבחנות זו, ואת משמעות הרגע של יצירת המשפט בהקשר זה, לשם כך עלינו להרחיב את הניתוח ולבחון את השאלות הללו מפרספקטיבה קהילתית. מנקודת-מבט זו נגלה רובד נוסף באותו קונפליקט פנימי של גוטמן: הצורך להציג קהילה הרמונית ואידילית, נטולת אלימות, המסוגלת לשמור על מובחנותה מן המזרח היצרי שבליבו היא שוכנת; אל מול ההבנה, או החשש, כי ניגוד זה אינו מציאותי וכי לא ניתן להישאר בעמדה מנותקת מבלי להתערות במזרח ו'להידבק' ביצריותו בהכרח. דיון זה יגלה כי המשבר של הסייד – שהוא גם המשבר של גוטמן עצמו, שגילם בחייו, יותר מאחרים, ניסיון של היטמעות במזרח – מייצג למעשה משבר זהות קולקטיבי של הקהילה העברית.⁹⁷ מכאן מובן הצורך הבא לידי ביטוי דרמטי בסיפור לכונן מחדש את הגבולות המתעצרים בעזרת המשפט.

השופטים יעקב צבן ורפי כרמל מתחשבים בעברו הצבאי המפואר של מרדכי, בעוד השופטת רבקה פרידמן-פלדמן קובעת כי עבר זה אינו רלוונטי להפחתת העונש, אלא התנהגותו כלפי קורבנותיו במהלך המשפט.

97 גוטמן גילם בחייו, אולי יותר מאחרים מבני היישוב החדש, את הגשר בין מזרח למערב.

הפנייה למשפט היא גם הודאה בכישלון להציב את הגבולות הללו ולשמרם ללא כפייה (כלומר, ללא אקט של אלימות). ללא משפט, לא ניתן להתבונן בקסם המזרחי מבלי לגעת ומבלי להירבק באלימותו. הגבול בין מבט למגע הינו נוזל, בלתי-יציב, ואנו זקוקים למשפט על-מנת לייצבו. המשפט אמור לכונן מחדש את הגבולות שהתערערו: למתוח מחדש את הקו בין מבט אומנותי לגיטימי (חוקי) לבין נסיון אונס (פלילי); להבחין בין אובייקטים מותרים (הזוגות הערביות) לבין אובייקטים אסורים (הנערות העבריות); לשרטט את גבול האלימות כגבול הקהילה, ובסופו של דבר, להוקיע את ה'אחר' שחדר אל הקהילה ולגרשו אל 'מחוץ לגבול'. סימון הגבולות נעשה באמצעות גופה של האשה. עברת האונס, ואפילו גילומה המרוכך במעשה ההצצה, עניינם פריצת גבולות – פריצת גבול הבית (ה'פרטי') ונסיון לחדור פנימה; פריצת גבול הקהילה על-ידי החדרת יסוד האלימות לתוכה.⁹⁸ במיוחד הדבר כך כאשר התקיפה נעשית על-ידי בן הקהילה כלפי בת הקהילה – ההצצה מוצגת על-ידי גוטמן כפריצת גבול וכמאיימת על הטאבו התברתי המרכזי של איסור עריות. גוף האשה נעשה סמל לגוף הקהילה – והמשפט הוא שצריך להציב את הגבול.

השאלה של עיצוב גבולותיה של הקהילה באמצעות המשפט מחזירה אותנו אל העניין השני שבו שונה סיפורו של גוטמן מהפרוטוקול של ישיבת הוועד, דהיינו, הוויכוח שעוררה הפרשה של נסיון אונס באשר לצורך בכינון משפט פלילי עצמאי. את השאלה שהצגנו בפתחת המאמר לגבי היעלמות האלימות מסיפורו של גוטמן נרצה לבחון כעת תוך דיון בתפיסת המשפט העולה מן הסיפור. דיון זה יבחן את אופציית המשפט הפלילי האוטונומי המוצגת בסיפורו של גוטמן כנקודת התחלה של משפט הקהילה העברית. יש לזכור כי אופציה זו לא התממשה במציאות, ובמקומה התפתחה אופציה אורחית של משפט השלום העברי. עובדה זו מעלה תהייה מדוע בחר גוטמן להעביר את הוויכוח על יצירת המשפט מן התחום האזרחי שבו התממש לבסוף אל התחום הפלילי. האם היתה כאן בחירה הנובעת מצורך ספרותי דרמטי גרידא (שהרי ככלות הכול, המשפט הפלילי דרמטי יותר מן התחום האזרחי), או אולי המיתוס של התחלת המשפט כפי שהוא מסופר על-ידי גוטמן חושף את החלק המודחק בסיפור ההיסטורי של משפט השלום העברי – הקונפליקט-בכוח שיצירת משפט עצמאי עלולה ליצור בין הקהילה העברית לקהילות הערביות הסובבות אותה ולממשל הקולוניאלי השולט בארץ? במילים אחרות, מיקום התחלתו של המשפט בתחום המשפט הפלילי מחייב לחזור ולבדוק את מימד האלימות בתהליך הקמתה של הקהילה העברית העצמאית.

רוברט קובר (Robert Cover) מציע במאמרו, "The Folktales of Justice: Tales of Jurisdiction", לראות את הרגע שבו קהילה מגדירה לעצמה סמכות שיפוט עצמאית כרגע

כך, למשל, עולה מזכרונותיו כי ידע ערבית, ופעמים רבות עזר לו ידע זה לקשר בין בני היישוב החדש לבני הארץ הערביים. גם העובדה שהגיע לארץ כילד בן שבע עזרה לו להרגיש בן-המקום, לאהוב את החולות, ולא לראותם בעיניים מערביות כשמהם. וראו גוטמן ובן עזר, לעיל הערה 8, בע' 33.

98 וראו לעיל פרק ג לתיאור מסכת הסיפורים "עוקץ המזרח" כעוסקת כולה בפריצת גבולות.

של אימה.⁹⁹ האימה נובעת מן הידיעה כי סמכות שיפוט לעולם אינה ניתנת לקבוצה, אלא נלקחת על-ידיה, והמעשה של לקיחת הסמכות מעמיד את שופטיה בקונפליקט הכרחי עם הריבון. הסיפור המיתולוגי נועד לטענתו למלא פונקציה חשובה – לעודד את השופטים ברגע ההתנגשות עם הריבון, להזכיר להם כי יש בכוחם להתנגד לאלימותו הלא-מוצדקת. בלשונו של קובר, אלה הם 'טקסטים קדושים' המבססים את המחויבות של השופטים להתנגד לנסיגות של הריבון להתערב במעשה השיפוט ולפגוע בעצמאותם.¹⁰⁰ את הפער המתגלה לעיתים קרובות בין הדרך שבה הקונפליקט מוצג במיתוס לבין התרחשויות ההיסטוריות קובר תולה בצורך של הקבוצה לספר לעצמה את סיפור כינונו של המשפט כך שהוא יעזור לשופטים להתגבר על האימה גם בעתיד ולהתנגד להתערבות הריבון במעשיהם. בעוד הסיפור ההיסטורי מגלה בדרך-כלל את כניעתם של השופטים לפני ההתערבות של הריבון, המיתוס מציג אותם כמי שעמדו בפרץ ושמרו על עצמאותם.¹⁰¹

הסברו של קובר יכול לעזור לנו להתחיל לפענח את הפערים שמתגלים בין ההתרחשויות ההיסטוריות המתוארות בפרוטוקול הדיון של ועד תל-אביב לבין סיפורו המיתולוגי של גוטמן. השורה התחתונה מצויה בפרוטוקול: הוועד החליט לא למסור את רוטשטיין לשלטונות התורכיים, ובמקום זאת לגרשו מן הארץ. האימה מצויה בסיפור של גוטמן: החשש מפני תגובתם של השלטונות התורכיים וההתגברות עליה. סיפורו של גוטמן מציג גם את האידיאלים שבשםם לקחו לעצמם אנשי הוועד של תל-אביב את סמכות השיפוט, ומחזק את מחויבותם לאותם אידיאלים. סיפורו של גוטמן יוצר בכך קישור, שנעדר מפרוטוקול הוועד, בין נטילתה של סמכות שיפוט אוטונומית לבין ביטוס עצמאותה של הקהילה העברית.

נסיון האונס הראשון בתל-אביב הציג דילמה קשה לאנשי ועד השכונה. בלא משטרה, בלא בית-מעצר ובלא משפט פלילי אוטונומי, אין באפשרותם לענוש את העבריין כהלכה. נסיון האונס חשף את המגבלות הקשות של עצמאות הקהילה העברית תחת שלטון התורכים. ענישה 'אמיתית' מחייבת פנייה אל השלטונות התורכיים, פנייה שעשויה להיראות כפגיעה באוטונומיה של השכונה העברית. הפרשה מחייבת אס-כן להתמודד לראשונה עם שאלות: מהו הקשר בין משפט לקהילה? האם יצירת קהילה עברית דורשת בהכרח פיתוח של מערכת משפט עצמאית? האם משפט עברי כמוהו כשפה עברית או כהקמת עיר עברית או מערכת חינוך עצמאית? האם קיום המשפט כסממן של עצמאות תרבותית מצדיק את המחיר הכבד שהתנגשות חזיתית עם השלטון התורכי עלולה לגבות?

Robert Cover "The Folktales of Justice: Tales of Jurisdiction" *Narrative, Violence, and the Law – The Essays of Robert Cover* (Martha Minow, Michael Ryan and Austin Sarat eds., Ann Arbor, 1992) 173–202.

Cover, *ibid*, at p. 178 100

101 קובר חושף בין השאר את הפער בין התיעוד ההיסטורי לבין הסיפור התלמודי בעניין עמידתו של שמעון בן שטח נגד התערבותו של הורדוס בסנהדרין, וכן את עמידתו של לורד קוק נגד התערבותו של המלך ג'יימס על-פי גרסתו של קוק ועל-פי התיעוד ההיסטורי. *Ibid*, *ibid*.

העדות ההיסטורית המצויה בפרוטוקול של ישיבת הוועד נשארת לקונית לגבי נושאים חשובים אלה. הפרוטוקול אינו מזכיר כל התלבטות או ויכוח שהתקיימו בנושא. אנו שומעים רק על השורה התחתונה: ההחלטה לא למסור את רוטשטיין לידי רשויות החוק העות'מני, אלא לגרשו. ללא פירוט הסיבות שהגיעו את המשתתפים להגיע להחלטה כזו, אנו עשויים לראותה כמעשה של סולידריות קהילתית המיועד לגונן על בן-הקהילה מפני פגיעתו הרעה של המשפט העות'מני. אכן, תיאורים רבים מן התקופה מבליטים את השחיתות והאכזריות שיוחסו למשפט הפלילי העות'מני, ועשויים להצביע על הצדקה הומניטרית להחלטה זו.¹⁰²

קריאה פמיניסטית של ההחלטה תעיד לעומת זאת שהסולידריות הקהילתית עלולה לבוא על-חשבון האשה הנפגעת, שכן משמעות ההחלטה היא ויתור דה-פקטו על ענישה פלילית.¹⁰³ הפרוטוקול אינו מציין אם רחל ואימה הוזמנו להעיד לפני הוועד ולהציג את המקרה כפי שהן חוו אותו. הפרוטוקול מדווח רק על עדותה של הרופאה ד"ר גוטמן,

102 עדות לאלימות התורכים ניתן למצוא בסיפורו של אשר ברש על מפקד המשטרה התורכי של יפו, עאריף אפנדי, שהיכה זקן ערבי (מה שמכונה "פלקאת") על-מנת להפחיד את אנשי הוועד של תל-אביב ולסחוט מהם אספקה של חמש מאות כדי נפט: "בעיטה אחת הדפה את הזקן והתקילתו בפאת השולחן. שני החיילים החזיקו אותו ומשכוהו אל האצטבא שבפינה הרחוקה. השכיבוהו על האצטבא וחלצו את נעליו ופוזמקיו ורגליו היחפות נראו כשכפותיהן זקופות אל החדר... מיד נשמעה זעקתו של הזקן, זעקה צרודה, אך חדה ומתגברת בחלל כלפי הקמרון הגבוה... עאריף אפנדי הפשיל ראשו למעלה ועל פיו הרחב ריחף חיוך נתעב... קולו של המוכה על כפות רגליו הפך יללה שאינה פוסקת, דומה לסלסולים של לחן מזרחי. צליפות המקל וקול המונה מספר למכות היו המלים ללחן. הכול בחדר דמם. היו עוד שנים או שלושה נשפטים, שעמדו ליד הקיר כמאובנים מתוך מעמד של אימה ודאגה. לאחר שהכוהו שלושים, ניסו החיילים להעמיד את אבו-ג'מיל על הרצפה, ולא יכול לעמוד. סחבוהו והוציאוהו החוצה." אשר ברש "ראש הוועד ורעיו ביפו" תל-אביב – מקראה היסטורית-ספרותית – פרקים בדבריימי העיר מראשיתה ועד ימינו (יוסף אריכא עורך, 1959) 71, 74.

103 במובן זה אנו עדים לאותו 'צד אפל' של הקהילתניות, הנותנת כוח לקהילות למנוע משלטון מרכזי להתערב בעניינן, פעמים רבות על-חשבון קבוצות חלשות בקהילה: גשים, ילדים ומיעוטים. במובן זה, הועזע מעברת האונס חושף דווקא את הצד הפטריארכלי של החברה העברית, המביא לידי נקיטת אמצעי ענישה פנימיים דווקא במקרים אלה. ראו, למשל, רות הלפרין-קדרי "עוד על פלורליזם משפטי בישראל" עיוני משפט כג(2) (תש"ס) 559; מיכל שטראי "משפט, קהילה ומדינה: ההיבטים הסוציו-משפטיים של ההתיישבות השיתופית בישראל" (חיבור לקראת התואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, 1997); נאדירה שלהוב-קבורקיאן "תגובה על אירוע של התעללות מינית בילדה בחברה הפלשתינית: הגנה, השתקה, הרתעה או ענישה" פלילים (תשנ"ט) 161; ראו גם: Crenshaw, *supra* note 82. לדיון תיאורטי יותר, ראו, למשל: Susan Moller Okin *Is Multi Culturalism Bad For Women* (Princeton, 1999).

שדיווחה לוועד כי "לא קרה כלום". חסרון קולה של הנפגעת משיבת הוועד ומן הפרוטוקול מאפשר לקוראים לקבל בהבנה את ההחלטה לא להסגיר את העבריין לרשויות. מאידך גיסא, ייתכן גם לראות את החלטת הגירוש של הוועד כעמידה לצד הנפגעת, המגינה עליה מפני חשיפה להליכים משפטיים שבהם היא עלולה לחוות טראומה נוספת. נוסף על כך, ראייה פרפורמטיבית של המשפט תצביע דווקא על החומרה המיוחדת שבמעשה הגירוש ועל הסמליות הרבה הנלווית אליו.¹⁰⁴ זהו עונש המנתק באחת את כל קשריה של הקהילה עם העבריין ומוציא אותו אל מעבר לגדר.¹⁰⁵ כאשר מדובר בצעיר מהפכן שיכולתו להגשים את האידיאלים תלויה בעלייה לארץ, העונש חמור במיוחד. בנקודה זו יש להבחין בין הפרוטוקול לבין הסיפור של גוטמן. בעוד הפרוטוקול מדווח על העונש החמור מכל – גירוש מן הארץ, גוטמן מרכז את העונש והופך אותו להרחקה בפועל מתל-אביב. צעד זה לא רק שאינו מונע את הסייד מלהגשים את האידיאלים שלו, אלא זו היתה למעשה כוונתו המקורית בהגיעו לארץ.¹⁰⁶

הפרוטוקול חושף גם את הקושי הרב של הקהילה העברית להפעיל את סנקציית הגירוש (שלא לדבר על סנקציות פליליות משמעותיות יותר) בהיעדר אמצעי אכיפה רשמיים. אנשי הוועד אינם יכולים לתת תוקף משפטי רשמי להחלטתם, שכן פעולתם אינה נהנית מהכרת השלטונות העות'מניים.¹⁰⁷ במצב דברים זה, כל שנותר לאנשי הוועד הוא האיום בהפעלת סנקציה חברתית של הלשנה, כלומר, הסגרת רושטיין לידי הרשויות אם יסרב להישמע לסנקציית הגירוש או יחזור לארץ. החלטה זו מלמדת שקהילה עשויה להפעיל סנקציות כופות נגד חבריה גם בהיעדר כוח אכיפה רשמי בידה.¹⁰⁸ הפרוטוקול מצביע אם-כן על סירוב הוועד לשתף פעולה עם הרשויות העות'מניות, אולם אין הוא עוזר להבין אם סירוב זה נבע מתפיסה מגוננת לגבי בן קהילה שסרת, או שמא הסתתרה מאחוריו תפיסה פוויטיבית על חשיבותה של יצירת משפט פלילי עצמאי כחלק מכינון קהילה עברית עצמאית. אפשר שסיפורו של גוטמן הוא שמשלים בעבורנו את החסר

104 יש לשים לב גם לקונטרסיה לסיפור המקראי על הגירוש מגן-העדן.

105 תודות לאריאל פורת שהסב את תשומת-ליבנו לנקודה זו.

106 "הלך למשרד הציוני והלך לקלוב הפועלים והבטיחו לו שבעוד כמה שבועות ישלחוהו לאחת המושבות. שמח והחליט לחכות." (גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 106). כמובן שיש לזכור כי המעשה מתואר בסיפורו של גוטמן כחמור פחות, ועל-כן יש פחות הצדקה לעונש חמור כגירוש מן הארץ.

107 זאת בניגוד לפסקי-הדין שניתנו בבית-משפט השלום העברי, שהוכרו תחת החוק הבריטי כפסקי בוררות מוסכמת, ולכן יכלו להיאכף על-ידי מנגנון המשפט הרשמי (שמיר, לעיל הערה 16, בע' 595).

108 קובר מצביע על שימוש יצירתי בשורה של כלים משפטיים המאפשרים לבני קהילה ליצור נורמות מחייבות פנימיות (חוזים, תקנוני עמותות וחברות), כמו גם להתגונן מפני התערבות חיצונית (חופש ביטוי). ראו: Robert Cover "Nomos and Narrative" (Martha Minow, *Narrative, Violence, and the Law – The Essays of Robert Cover*, Ann Arbor, 1992) 95–172.

ומעביר את הדיון לשאלות העקרוניות שהפרשה מעלה – שאלות של כינון משפט והגדרת גבולותיה של הקהילה.

2. כינון המשפט על-פי גוטמן

בניגוד ללקוניות של הפרוטוקול, גוטמן מרחיב ומספר על מעשה הכינון של המשפט ועל הוויכוח העקרוני שהעלה. נסיון האונס הציב לפני ועד השכונה בעיות לוגיסטיות (חקירה, מעצר), אולם הקשיים הלוגיסטיים בסיפורו של גוטמן הם רק סמל לקשיים הסימבוליים של כינון קהילה ושל התמודדות עם האחר שבתוכה – הסייד, שלא ציית לנורמות ההתנהגות המקובלות וההדיר את "המזרח הנאלח" אל תוך הקהילה העברית השלווה. קשיים אלה ניתנים לפתרון, הם מהווים שלב הכרחי בדרך ל"התבגרות" השכונה, וכאשר נמצא פתרון, הסדר חוזר על כנו.

(א) דמות השופט

הבעיה הראשונה המתעוררת היא של מציאת שופט. מיהו נציגו של החוק בהיעדר רשויות חוק? אל מי יש להפנות את הסייד שנתפס? מי יחליט מה ייעשה בו? על-פי סיפורו של גוטמן, הבחירה הראשונית נופלת על אדון ברלין: "אדם אינטליגנטי ובעל-נכסים, היה בשכונה זו כנציג ההגנות, והמחשבה הסבלנית, וציוני טוב."¹⁰⁹ מעניין שמכל התכונות שגוטמן מונה, אחת מורגשת בחסרונה: ברלין אינו בעל השכלה משפטית מקצועית – הוא אינו שופט או עורך-דין במקצועו. תיאורו של גוטמן מדגיש את המקבילה העממית למקצוענות המשפטית הפורמלית – את היות אדון ברלין "נציג ההגנות והמחשבה הסבלנית".¹¹⁰ נוסף על כך, גוטמן מדגיש את היותו של ברלין איש-ספר אשר ארונות ספרים מכסים את קירות חדרו ומעוררים יראת-כבוד בלב האנשים שבאים לדבר עמו. סמכותו של ברלין נרכשת מכוח כיבוד הבריות, ולא מתוך השכלה פורמלית או מינוי רשמי. "וכולם נעצו מבטיהם, כמובן, באדון ברלין."¹¹¹ הספרים המכסים את הקירות אינם ספרי החוק והמשפט היוצרים מחיצה בין הדיוטות לחכמי המשפט. להיפך, מדובר ב"ספרות יפה", העוזרת לאדם מן הישוב להתגבר על היראה שמשרים הספרים ולהעלות בת-צחוק על פניו של האורח.

התכונות של אדון ברלין שגוטמן מצביע עליהן, העושות אותו מתאים לתפקיד השופט במקרה הפשע הראשון בתל-אביב, לא נבחרו באקראי. המחקר ההיסטורי על משפט השלום העברי, שעשה את צעדיו הראשונים באותה תקופה, מלמד על התלבטות בין שתי תפיסות

109 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 113.

110 ניתן להבחין כאן גם בניגוד בין המעמד הבורגני למעמד הפועלים, ניגוד שרק מרומו בסיפורו של גוטמן. אדון ברלין, כנציג הבורגנות, הוא גם הנציג הטבעי של החוק והסדר, בעוד הסייד הוא מהפכן צעיר, בן העלייה השנייה, פורע סדרים ומאיים להחדיר אנרכיה לחיי הקהילה.

111 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 113.

לגבי המשפט – משפט כמקצוע ומשפט כחלק אורגני של קהילה. הגישה השנייה היא שנבחרה עליידי תומכי משפט השלום העברי, ועמדה ביסוד הבחירה בשופטים לא־מקצועיים.¹¹² שמיר מצטט בהקשר זה מדין־וחשבון שהוגש לממשל הבריטי בשנת 1919, המדגיש את היתרון שבחוסר המקצועיות: "לבתי משפט אלו יתרונות ברורים עבור הקהילה. השופטים נבחרים מכל שדרות הציבור ויש להם הכרות בלתי אמצעית עם תנאי חייהם ומצבם של המתדיינים. ההליכים מתבצעים ללא פורמליות מכבידה ותביעות מסתיימות בהקדם האפשרי, ומייתרות בכך את הצורך להזקק לעורך דין."¹¹³ בסיפורו של גוטמן, אדון ברלין ממלא את הפונקציה השיפוטית הראשונה – הוא מחליט לא להסגיר את העברין לרשויות החוק העות'מני, אלא להעבירו לידי המזכיר. אולם מכאן ולהבא החקירה, כמו גם ההחלטה הסופית בעניינו, עוברות אל אנשי ועד השכונה, המתפקדים כחבר־מושבעים ושופטים.

(ב) יצירת משפט כמעשה פרפורמטיבי (performative act)

הפנייה אל אדון ברלין כאל דמות סמכותית כדי שיחליט בעניינו של העברין אינה פותרת את הבעיות שהפשע הראשון מציב לפניי היישוב – כיצד להפעיל סנקציות פליליות כאשר הוא חסר עדיין מערכת חוק.¹¹⁴ הקושי אינו נובע רק מחסרונם של אמצעי אכיפה להתגוננות מפני אלימות. גוטמן מסב את תשומת־ליבנו לכך שהקושי הוא עקרוני: בהיעדר משפט, אין דרך פשוטה לסווג ולתייג את המציאות – מהו פשע? מהו פושע? "הכל משונה ובלתי נתפס: זה הסיד אינו מנסה כלל לברוח. יושב לו כעת על המדרגות כאדם שהכין עצמו לחכות באורך רוח. כאילו יושב הוא במסדרון ומחכה לתעודה שתחתם. שם יש לפושע צורה של פושע. ופה? – מה לעשות?"¹¹⁵ כפי שנראה בהמשך, האמביוולנטיות הגלומה בעברת האונס מקשה עוד יותר על הסיווג החד־משמעי. המצב הכאוטי בהיעדר משפט מעורר את הפחדים הקמאיים של ברלין מן המזרח – "וכמו בכל שעת מצוקה הבאה עליו בארץ זו, שומע הוא את דברי חותנו הגביר: אני מתרה בכך שאתה וצילה שלי תאבדו בתוך אסיה הפראית!"¹¹⁶ הפרשה מעלה אצל ברלין גם מחשבות נוגות על המצב הראשוני והלא־מספק של היישוב העברי:

112 פלטיאל דייקן (דיקשטיין) תולדות משפט השלום העברי – מגמותיו, פעולותיו והישגיו (תשכ"ד) 66. כל גיבורי הסיפור של גוטמן שנטלו חלק בהליך שפיטתו של רוטשטיין היו גם שופטי בית־משפט השלום העברי (דיונגוף, חיסין, יפה, לב וברלין). כמו־כן, כל חברי ועד העיר שימשו גם כשופטי משפט השלום העברי (כולל איזמוזיק, לויצקי, פרידמן, קטינסקי ויעקב שלושה), ראו רשימת השופטים, שם, בע' 43–50.

113 שמיר, לעיל הערה 16, בע' 594.

114 "במקרה כזה, אצלו במוסקבה, היה כבר מצלצל הטלפון והיו באים אנשים בבגדי שרד נוצצים, היו נשמעות פקודות – והיו משתלטים על הענין: נסיון־אונס! וכאן אין בידינו המכשירים הראשוניים שנצרך להם ישוב להגנתו." (גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 112).

115 שם, בע' 112–113.

116 שם, בע' 113.

"הביט בעד החלון וראה גבות-גבות של גבעות חול שמסביב לרחוב אחד-העם. כמו גבות של צבים - חשב. איזו שממה! ומי אמר שאני איש מעשה? כלום אפשר להחזיק בידים ערומות שפוד-ברזל מלובן?"¹¹⁷

הרהורים אלה, שנראים בקריאה ראשונה כגיבוב מחשבות, חושפים למעשה קשר שגוטמן מבקש לבסס באמצעות סיפורו בין בניין הקהילה לבנייתה של מערכת המשפט. תל-אביב חסרה עדיין בתים ורחובות, היא עדיין במצב של חול ושממה. חול - בניגוד לכביש - מסמל חוסר יציבות, כאוס, בניגוד לסדר וארגון; החול הוא סמל המזרח. היישוב העברי, שבא 'לעשות סדר' במזרח הכאוטי, 'כובש' את גבעות החול ומשליט בהן סדר - סולל כבישים, משטיח דיונות, משרטט רחובות מסודרים.¹¹⁸ והנה כעת, האלימות שנחשפה דורשת משפט שישליט סדר וארגון באותו 'מצב היולי'. הקהילה חסרה לא רק כבישים ובתים, אלא גם מוסדות, וראש וראשון להם המשפט. כך ניתן להבין את המטפורה שבה הוא בוחר להשתמש: החזקת ברזל מלובן בידיים חשופות. גוטמן מרמז כאן לתפקיד המתווך של המשפט - הוא שמאפשר לאחוז באלימות מבלי להיכוות. בהיעדר משפט, נציג החברה שנחשף לאלימות זו מרגיש חשוף לחלוטין (צב מחוץ לשריונו) - כאדם שעומד חשוף ופגיע בפני כוחות הטבע.

אולם בניגוד למצופה, מחשבותיו הפסימיות של ברלין לגבי מצב הקהילה אינן משכנעות אותו בצורך להסגיר את הסייד לרשויות המשפט העות'מניות, אלא מובילות אותו בדמיונו לפתרון אוטופיסטי: "היה טוב לו היו לנו שוטרים משלנו. במכנסים לבנים וחולצות תכלת. חיך לעצמו."¹¹⁹

מחשבה זו, על-פי גרסתו של גוטמן, קורמת עור וגידים ונהפכת למציאות. תחילת ההליך הפלילי היא החלטתו של ברלין להוביל את הסייד לחדר המזכירות לחקירה. החלטה זו יוצרת תחושה שהסדר שב על כנו - החול נהפך לכביש: "מיד נשתררה בחדר אורה טובה. אותה תחושה יש לרגל העולה לאחר לישה בחול על כביש מוצק. יש קרקע לצעוד עליה."¹²⁰

מאדון ברלין הדילמה עוברת אל מזכיר הוועד, האמור לספק תשובה לבעיות הפרוזאיות שדורש קיומו של הליך משפט מתוקן - כליאת העברייין, חקירתו והחלטה בעניינו:

"מפר שלום-הציבור הראשון, והוא אחד משלנו, נתפס ומובל למשפט של זו השכונה. אך מכאן מתחילה המבוכה. אינני אומר לתאר את פני המזכיר שהיו שרויים תמיד בתנועות חיפזון. אך את

117 שם, שם.

118 וראו שלו, לעיל הערה 37, בע' 65-66.

119 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 113.

120 שם, בע' 114.

משקפיו – את משקפיו יש לתאר. זה לא היה מזכיר כי אם משקפים. מתוך התמיהה גדלו אלה כצלחות. הן התנועעו ככפות מאזניים.¹²¹

המשקפיים של המזכיר המתנועעים ככפות מאזניים, מרמזים כי ההליך המשפטי כבר החל, אנו נמצאים בעיצומו, אף שהדבר אינו מובן עדיין למשתתפים עצמם. רגע התחלת המשפט מוצג על ידי גוטמן כמעשה פרפורמטיבי, דהיינו: קודם מחקים הקירה משטרית, ורק בדיעבד מבינים שהחקירה כבר החלה, שאנו נמצאים למעשה כבר בעיצומו של המשפט:

"מרואה חשבונות נעשיתי מזכיר. כמזכיר נעשיתי בקי בציגורות ושכבות קרקע... אך להיות שוטר, לארגן ברגע אחד בית אסורים, כדי להשיב בו אחד משלנו – לא חלמתי..."

– נו, – אמר, – תשב!

אך הסיד ישב מכבר על הספסל שליד החלון.

המזכיר התקשה איך לקרוא לט"ד...

– נו, – הוסיף המזכיר, – מה שמך? – ומיד הרגיש עצמו בטוב. נדמה לו שמצא דרך ושוב אינו תועה סתם. כך תמיד נפתחת חקירה.¹²²

(ג) הוויכוח על המשפט

בשלב זה הוכשרה הקרקע לקראת הדיון העקרוני של חברי הוועד, דיון שחסר כאמור בפרוטוקול ההיסטורי. סיפורו של גוטמן משלים את החלל בפרוטוקול הוועד בהציגו דיון שהתקיים כביכול, ובו עולה התלבטות עקרונית לגבי הצורך ביצירת משפט פלילי עצמאי של היישוב העברי.

מה היו החלופות המשפטיות שעמדו לפני חברי הוועד בתל-אביב של שנת 1913? מבחינה משפטית, הקהילה היהודית נהנתה מאוטונומיה מוגבלת תחת השלטון העות'מני, שהכיר בבתי-הדין של הקהילות הדתיות, והקהילה היהודית בכללן.¹²³ משפט השלום העברי, שהחל בשנת 1909, היווה מוצא חלופי לקהילה העברית החדשה, שלא חפצה להיתקל במשפט העות'מני המושחת ושאפה לפתח את האופציה המשפטית החילונית.¹²⁴

121 שם, שם.

122 שם, בע' 115. ההדגשה אינה במקור.

123 על האוטונומיה שניתנה לעדות הדתיות (שיטת ה"מילט") ראו אליעזר מלחי תולדות המשפט בארץ ישראל (מבוא היסטורי למשפט במדינת ישראל) (מהדורה שנייה, תשי"ג) 32–35.

124 ביחסה של הקהילה העברית למשפט העות'מני יש להבחין בין בני היישוב הישן לחדש. היישוב הספרדי הישן קיים יחסים טובים ואף זכה באוטונומיה שיפוטית שכללה בתי-דין רבניים ומינוי של החכם באשי שהיה בכוחו לגבות מיסים מבני הקהילה בעזרת שוטרים. ייתכן שהרתיעה של היישוב החדש האשכנזי מן המשפט העות'מני נבעה, בין השאר, ממסורת גלותית של רתיעה ממשפטו של הגוי (תורות לאליםלך וסטריך על הערותיו

אולם משפט השלום העברי לא עסק בעברות פליליות, כי אם במשפט אזרחי בלבד.¹²⁵ חלופה נוספת היתה הסגרתו של הסייד לרשויות העות'מניות. או אז היו צפויות לו, מעבר לשחיתותם ושרירותם של פקידי הממשל העות'מני, במיוחד כלפי היהודים, עד שבע שנות מאסר בגין נסיון אונס.¹²⁶

משפט השלום העברי לא היווה אומנם אופציה משפטית בפרשת רוטשטיין, אולם הרציונלים שעמדו בבטיסו מופיעים בסיפורו של גוטמן ככאלה שמנחים את אנשי ועד השכונה: האוטונומיה הקהילתית של היישוב העברי בארץ-ישראל, הסירוב להישפט על-ידי שלטון זר, ההכרה שכינון משפט עצמאי הוא גורם מהותי בכינון קהילה. נדמה כי גוטמן שואל טיעונים מן הוויכוח שהתקיים ביישוב לגבי משפט השלום העברי, אך מעבירם, בעזרת סיפור הסייד, מן התחום האזרחי לתחום המשפט הפלילי ומזמן המנדט הבריטי אל זמן השלטון התורכי. באמצעות הסטה זו גוטמן מצליח להחזיר את שאלת האלימות הכרוכה בהקמת משפט אל קדמת הבמה, אך בה-בעת נפגעת הבנתנו את ההקשר ההיסטורי של הוויכוח, שעסק בניגוד בין שיפוט מקצועי לבין שיפוט הדיוטות בני הקהילה, והתמקד באופציה של משפט אזרחי שלא עמד בסתירה למוסדות השלטון הבריטי, אלא נהגה מחסותם.

האלימות הכרוכה במעשה העברה היא שמצדיקה את השימוש שהחברה המאורגנת עושה באמצעי כפייה אלימים. הניסיון להפעיל אמצעי כפייה – סמכות השמורה בדרך-כלל לריבון – מעלה בהכרח את שאלת הקונפליקט הצפוי לקהילה עם השלטונות העות'מניים. במילים אחרות, ההתמקדות באלימות מהווה מדד טוב לבחון בו את מידת המחויבות של הקהילה לפתח משפט עצמאי.¹²⁷ היחס של הקהילה העברית לאלימות אמור

בעניין זה, ואולי היה כאן גם פער תרבותי. על-פי מחקרים היסטוריים, היהודים הספרדיים השתלבו בחברה העות'מנית ואף חשו נוח לפנות לבתי-דין שרעיים מוסלמיים בעניינים שבין יהודי ליהודי ואף בעניינים שבהם היתה סמכות שיפוט לבתי-הדין הרבניים. לפירוש ראו מחמוד יזבק "יהודים נשפטים בבית הדין המוסלמי של חיפה בשלהי השלטון העות'מאני: עיונים בהליכים משפטיים ומשמעויותיהם החברתיות" משפט והיסטוריה (דניאל גוטוויין ומנחם מאוטנר עורכים, תשנ"ט) 147; אמנון כהן ואלישבע סימון-פיקאלי יהודים בבית המשפט המוסלמי – חברה, כלכלה וארגון קהילתי (תשנ"ו). לגבי היחס בין משפט השלום העברי לבתי-הדין הרבניים ראו שמיר, לעיל הערה 16; ראו גם: Likhovsky, *supra* note 16.

125 סעיף 2 לתקנות בתי משפט השלום העבריים בא"י קובע: "בתי משפט השלום אינם מקבלים לבירור עניינים של קדושין, נישואין וגטין, ענייני עונשין (קרימינליים) ועניינים שכבר נמסרו לבירור לבתי-דין של הרבנים או של הממשלה", וראו פלטיאל דיקשטיין משפט השלום העברי – שאלותיו להלכה ולמעשה (תרפ"ה) 25. לסקירה מקיפה של משפט השלום העברי ראו גם שמיר, שם; וכן דייקן, לעיל הערה 112.

126 Ottoman criminal code, part III (violation of honor and decency) article 4. העונש על אונס הוא עד חמש-עשרה שנות מאסר.

127 קובר מצביע על נכונות הקהילה להיכנס לקונפליקט חזיתי עם הרשויות כמדד למחויבותה. וראו: Cover "Nomos and Narrative", *supra* note 108.

לייחד אותה מן הקהילות הסובבות אותה, לסמן את הגבול התרבותי של הקהילה העברית, המופרדת באמצעות המשפט מן הקהילות האחרות. הבחירה של גוטמן למקם את הוויכוח על התחלת המשפט בתחום הפלילי מאפשרת לו, לטענתנו, לחדר את הדילמות שהקמת משפט מעלה ואשר טושטשו במהלך הדיון בשאלת משפט השלום העברי, שהתפתח בעיקר תחת המנדט הבריטי וחייב את בני היישוב להתמודד עם שיטת משפט קולוניאליסטית מורדנית, שונה מאוד מזו של המשפט העות'מני.

כך הוויכוח (החסר מן הפרוטוקול) מוצג בסיפורו של גוטמן: המצדדים בגישה האוטונומית מדגישים את חשיבות הטיפול העצמאי שלהם בפרשה לזהותם כקהילה עצמאית; המתנגדים סבורים כי זה עלול להיות מעל לכוחם ואף לסבך אותם עם השלטונות העות'מניים; המתלבטים תוהים האומנם הקמת מוסדות כפייה צריכה לבוא לפני מוסדות ציבוריים אחרים, כדוגמת בית-חולים:

"מר לב הזקן הפסיקו ואמר:

- מה יש לדבר. למשטרה התורכית לא נמסור אותו. ננהל את עניינינו בינינו לבין עצמנו. אנחנו ציבור, וציבור צריך שיהיו לו בידיו כל המוסדות שהוא נצרך בהם לשלומם. אם חלילה יהיה צורך בבית כלא - -

- מה אתה מדבר על בית כלא? - קרא מר איזמוז'יק ... בית חולים יש לנו כבר? מה חשוב יותר?

- בכלל, - אמר מישוהו אחר ... - העניינים נעשים רציניים. קורים כבר אצלנו דברים שרק ממשלה צריכה לטפל בהם. לטפל במעשה פשע זה כבר - - סוף-סוף אין לנו סמכויות רשמיות, אנחנו לא ממשלה וכל אותם הדברים, ואם נעבור את הגבול אז... אני לא מפחד, אבל... שלשום ראיתי, נתנו 'פלאקות' לשייך אחד...

- כשהתחלנו, - המשיך הזקן לב, - חשבנו על בתים גינות ומים, גני-ילדים, בית-כנסת, בית-עלמין, - אך לא חשבנו שנצטרך לספק לעצמנו גם שאר מוסדות מעין אלה. אבל כל צעד מחייב גם צעד נוסף. הכל כאשר ידרש..."¹²⁸

הדיון שגוטמן מתאר מעלה בתמצית שלוש תפיסות שונות לגבי היחס בין משפט לאוטונומיה תרבותית/לאומית. עמדה אחת, של המצדדים במשפט עברי עצמאי, רואה את המשפט כהתגלמות ומיצוי של רעיון האוטונומיה התרבותית, ולכן כשלב הכרחי בהתפתחות הקהילה. עמדה אחרת, של המתנגדים לעצמאות משפטית, גורסת הפרדה בין תחום התרבות למשפט, ומייחסת את המשפט לסמכות הטריטוריאלית של הרבון, דהיינו, השלטון העות'מני. עמדה נוספת, עמדת המתלבטים, רואה את עיקר משמעותה של האוטונומיה הקהילתית בהקמת מוסדות בריאות, צדקה וחסד, ואת המשפט לפיכך כנמוך בהיררכיית החשיבות של התפתחות הקהילה. למרות השוני העקרוני בין העמדות, ניתן ליישב ביתר קלות בין העמדה השנייה והשלישית. שתיהן רואות למעשה את דמות האוטונומיה של היישוב העברי בארץ כהמשך לאוטונומיה התרבותית שקיימה הקהילה

128 שם, בע' 120. ההדגשות אינן במקור.

היהודית בגולה.¹²⁹ לכן הן מעדיפות להימנע מקונפליקט חזיתי עם השלטונות העות'מניים. המשפט הפלילי אינו נחשב ליסוד היוני להבטחת אוטונומיה זו או חלק אינטגרלי ממנה. לעומת זאת, הגישה הראשונה מייצגת עמדה רדיקלית של נכונות להיכנס לקונפליקט עם השלטונות כדי לשמר את האוטונומיה המשפטית של היישוב, מאחר שמדובר ביסוד מכונן של הקהילה. מבחינה רטורית, גוטמן בוחר לפתוח את הדיון ולסיימו עם העמדה הראשונה (המיוצגת על-ידי מר לב), ומציג את ההחלטה שהתקבלה על-ידי הוועד כתואמת את העמדה הרדיקלית של אוטונומיה שיפוטית וקהילתית.¹³⁰

(ד) אנלוגיה חלקית למשפט השלום העברי

המחקר ההיסטורי מלמד כי ויכוחים דומים לגבי היחס בין משפט, לאומיות וקהילה עמדו בבסיסו של משפט השלום העברי, וייתכן מאוד שמהם שאב גוטמן את החומרים לסיפורו. רונן שמיר מצטט במאמרו בנושא מתזכיר שחובר בשנת 1927, ובו סוכמו עמדות התומכים במשפט השלום העברי:

"המשפט הרי זה חלק הגון מחייו הרוחניים של העם, חלק בלתי נפרד מתרבותו... אין אנו יודעים מקצוע אחר בתרבות, שבו ההתפתחות העצמית וההגדרה העצמית של עם תהיה כל כך חשובה, כמו במשפטים... כבר הכרנו הכרה גמורה, שאין תחיה מלאה לעצמנו בלי ארץ, בלי לשון, בלי תרבות, בלי חקלאות וכו', אולם טרם עמדנו על הנקודה החשובה, שאין תחיה מדינית לעם בלי בתי דין לאומיים ובלי משפט לאומי. תולדות העמים מראות בעליל, כי המשפט משמש תמיד גורם חשוב בתהליך שחרור העמים המשועבדים."¹³¹

129 כאן יש להבחין בין הוויכוח כפי שהוא מועלה בסיפורו של גוטמן לבין הוויכוח ההיסטורי באשר לשאלת המשכיות עם מסורת הקהילה היהודית בגולה. לטענת שמיר, קיום מערכת משפטית אוטונומית על בסיס ההלכה על-ידי הקהילות היהודיות בגולה שימש את תומכי המשפט העברי כדי להצביע דווקא על כך שאין קונפליקט הכרחי עם השלטונות, שכן ניתן לקיים שתי מערכות משפט מקבילות. כמובן שאפשרות זו לא כללה את המשפט הפלילי, שלגביו לא היתה לקהילה היהודית בגולה או בארץ-ישראל תחת השלטון העות'מני סמכות עצמאית. סיפורו של גוטמן, שנסב דווקא על הפעלת הסנקציה הפלילית על-ידי הקהילה העברית בזמן השלטון העות'מני, עוזר לחדד את חוסר ההמשכיות עם הגולה וכן את הקונפליקט האפשרי עם השלטונות. ראו: Shamir, *supra*, note 15, at pp. 34–35.

130 הדיון בסיפור של גוטמן עוסק בשאלת ההתנגשות הפוטנציאלית בין הקהילה העברית לשלטון המרכזי התורכי. יש לזכור עם זאת כי בתחום הדתי הקפיד השלטון העות'מני על הענקת אוטונומיה לקהילות הדתיות. לפירוט, ראו: Moshe Maoz *Ottoman Reform in Syria and Palestine, 1840-1861: The Impact of the Tanzimat on Politics and Society* (Oxford, 1968).

131 מתוך תזכיר שנשלח לוועד הפועל הציוני שהיה אמור לדון בעתיד משפט השלום העברי בקונגרס הציוני ה-16 בלונדון, ומובא על-ידי שמיר, לעיל הערה 16, בע' 602–603.

למרות הפתוס הלאומי העולה מתזכיר זה, יש לזכור כי משפט השלום העברי היה בעיקרו אופציה של משפט אזרחי שהותנתה בהסכמת הצדדים לדיון ובהכרה מצד הממשל הבריטי, שהעמיד לרשות משפט השלום את אמצעי האכיפה הרשמיים. עובדה זו תרמה לריכוך הקונפליקט העומד ביסודו של אותו 'תהליך שחרור' באמצעות המשפט, המתואר בתזכיר כרציונל של משפט השלום העברי. קידומה של אופציית המשפט העצמאי באמצעות משפט השלום העברי לא אילצה את הקהילה להגיע להתנגשות חזיתית עם כוחו של הכתר הבריטי. נהפוך הוא, לממשלה הקולוניאלית היה אינטרס ברור לקדמו, מאחר שהוא נתן אוטונומיה חלקית לקהילה מבלי שהרבר יאיים על מוגופול השימוש בכוח של הריבון. מצידו, משפט השלום הוציא עצמו מכל הקשור לדין הפלילי, לדיני שטרות ולמשפט הבינלאומי.¹³² אומנם, גם בהקשר האזרחי של משפט השלום ניתן לזהות פוטנציאל למאבק כוח עם השלטונות. כך, למשל, השימוש בסנקציית החרם כלפי צדדים שסירבו להיוקק לשירותיו של משפט השלום העברי והעדיפו לפנות לבתי המשפט הממשלתיים גרר הסתייגות מצד הנציב העליון, שדרש כי יובטח לצדדים חופש בחירה גמור.¹³³ אולם כל עוד נשאר היישוב בתחום המשפט האזרחי, היה השלטון הבריטי יכול לראות את הפנייה של בני היישוב למשפט השלום כמעין בוררות מוסכמת ולעודדה עלידי יצירת פרוצדורה משפטית שתיתן לה תוקף משפטי.¹³⁴

אותו יסוד חבוי של מאבק היישוב על ריבונות ממשית באמצעות הקמת מוסדות שיפוטיים עצמאיים הופך ליסוד גלוי בסיפורו של גוטמן עלידי שינוי טמפורלי ומרחבי. גוטמן ממקם את הסיפור בזמן השלטון העות'מני, קרוב לזמן הקמתה של העיר תל-אביב, וכנוגע בשיפוט של מעשה פלילי. הסטה זו ממקדת את הקוראים במימד של תחרות ומאבק כוחות הכרוך בלקיחת סמכות שיפוט פלילית עלידי קהילה. וכך גם נחשף לראשונה היבט האימה מפני תגובת הריבון שעליו כותב קובר. גוטמן מתאר אותו היבט כפי שהוא עולה בישיבת הוועד:

"בכלל, - אמר מישוהו אחר... - הענינים נעשים רצינים. קורים כבר אצלנו דברים שרק ממשלה צריכה לטפל בהם. לטפל במעשה פשע זה כבר - - סוף-סוף אין לנו סמכויות רשמיות, אנחנו לא ממשלה וכל אותם הדברים. ואם נעבור את הגבול אז... אני לא מפחד, אבל... שלשום ראיתי, נתנו 'פלאקות' לשיך אחר, והקונסולים שלנו הם לא תמיד... קשרו לו את כפות הרגלים אל מקל והפכו אותו. זקנו של השיך נגע באדמה. הרביצו בשבטים בכפות הרגלים. זה היה ליד מדרגות בית הממשלה, וזה לא הצחיק..."¹³⁵

מיקום הוויכוח על הקמת המשפט בזמן שלטון התורכים מאפשר לגוטמן למתוח קו

132 שם, בע' 596.

133 שם, הערה 13 בע' 595.

134 בשנת 1926 נכנסה פקודת הבוררות המנדטורית לתוקף, הסדירה את מעמדו של משפט השלום כמוסד בוררות קבוע וייעלה את הליכי האישור של פסקי-הדין שניתנו עלידי שופטי השלום העברי (שם, הערה 11 בע' 595).

135 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 120. ההדגשה אינה במקור.

הפרדה ברור בין היישוב לבין השלטונות. בשנת 1913 נמצא היישוב תחת שלטון עות'מני שמשפטו נחשב אליים, אכזרי ומושחת בעיני היישוב העברי החדש. הצורך להקים מערכת משפט עצמאית מוצג בסיפורו כצעד של קדמה ביחס למשפט השליט (בדומה להקמת העיר תל-אביב, בניגוד ליפו).¹³⁶ מתיחת גבול ברור באמצעות המשפט נעשית מורכבת כאשר השלטון עבר לידי הבריטים, ששיטת המשפט שלהם זוהתה ביישוב העברי עם קדמה ונאורות, ושלטונם תרם, לפחות בתחילת דרכו, תרומה מכרעת להתפתחות המוסדות הציוניים בארץ.¹³⁷ גם אופי הוויכוח משתנה בהתאם. כפי שעולה מן המחקר ההיסטורי, הוויכוחים הקשים שהתגלעו ביחס לשאלה אם להמשיך לשמר את אוטונומיית השיפוט של משפט השלום או לשתף-פעולה ולהצטרף אל מוסדות השיפוט הבריטיים אינם סבים על שאלת הצורך להתגונן מפני מערכת משפט מושחתת. במקום זאת, ציר הוויכוח סב על מהות הקשר בין משפט לקהילה – ההבדל בין משפט עממיקהילתי למשפט פורמלי, מקצועי ואוניוורסלי.¹³⁸ כמו-כן ניתן לשער כי חלק מן ההסבר לירידתו של משפט השלום החל בשנות השלושים קשור ליחס השונה של האליטה המשפטית של היישוב כלפי מוסדות השיפוט הבריטיים.¹³⁹ יוצא אם-כן שמיקום הוויכוח לגבי כינון המשפט בשנת 1913 אפשר לגוטמן להימנע מלהידרש לוויכוח החרף על אופיו של מקצוע המשפט, ולהתמקד בקשר בין ריבונות קהילתית לבין כינון משפט.¹⁴⁰

3. אלימות ומשפט

כיצד המשפט מתפקד בסיפורו של גוטמן כמכונן קהילה? מהו יחסו לאלימות שהתגלתה והובילה ליצירתו?

136 דייקן מזהה בין תל-אביב לבין הקמת משפט השלום העברי, באומרו: "הם היו בני החוגים שמאסו במשכנות ישראל בנוה שלום ואף בנוה צדק, והתכוונו להקים שכונה חדשה 'אחוות בית' שקיבלה אחר כך את השם תל-אביב, ומשום כך אפשר לזהות את שנת היווסד העיר העברית הראשונה [1909–1910] עם זמן התכנון המוסד המשפטי העברי, בעל שאיפות לאומיות." הוא מוסיף ומספר על המשפט הממשלתי העות'מני שהיה מושחת ומסואב (דייקן, לעיל הערה 112, בע' 23). נתן דונביץ' ממקם את הקמת המשטרה העברית הראשונה בעיר תל-אביב תחת השלטון הבריטי באומרו: "למשטרת תל-אביב יש קצת פרהיסטוריה. מיד לאחר הכיבוש הבריטי נוצרה בתל-אביב משטרה עברית, שחבשה כובעים אוסטרליים רחבי תיתורה ולבשה תלבושת משונה. בין מפקדיה היו המורה אברהם אלדמע, השופט [...] יהושע איזנברג ואחרים. זאת היתה רק משטרת-מעבר. בשנת 1921 כבר מינה מפקד המשטרה הבריטית במחוז סמל ושלושה שוטרים יהודים ל'נוקטה' (נקודה, כלומר תחנה) של תל-אביב." (נתן דונביץ' תל אביב – חולות שהיו לכרך (1959) 54).

137 Shamir, *supra* note 15, at pp. 23–24.

138 *Ibid*, *ibid*.

139 שמיר, לעיל הערה 16, בע' 599–604.

140 שם, בע' 617–627.

המשפט מתפקד כמכונן את זהות הקהילה בשני אופנים – פנימי ותיצוני. כלפי פנים – המשפט מאחד את כל בני הקהילה סביב מטרה משותפת, ומעניק להם למעשה שפה פורמלית משותפת. הקהילה העברית שנחשפה לראשונה לנסיון אונס אינה קהילה הומוגנית, אלא מרובת שפות ותרבויות. גוטמן בוחר שני עדים לתיאור פרשת האונס: שומר הפסים התימני (מזרח) והעוזרת הרוסייה של משפחת שינקין (מערב).¹⁴¹ אף-על-פי ששניהם נוטלים חלק בהליך כינונו של המשפט, אין ביניהם הסכמה אפילו על עובדה בסיסית: כיצד לקרוא לסייד. בעוד השומר התימני מציג אותו לפני המזכיר כ"זה הממזר", העוזרת הרוסייה של משפחת שינקין מכנה אותו "מולודוי צ'לוביק" (איש צעיר).¹⁴² הפתרון נמצא על-ידי המזכיר, הפותח את החקירה בשאלה המופנית אל הסייד עצמו: מה שמך? המשפט מסמל לגבי גוטמן דרך בעבור הקהילה למציאת שם מוסכם (אגב, בסיפור לא מובאת התשובה לשאלה זו, שכן עיקר חשיבותה היה בעצם שאלתה). השם המוסכם נהפך בסיום ההליך הפלילי ל'קטיגוריה' מוסכמת של פשע, לקביעה מוסכמת לגבי מה מותר ומה אסור, מה חוקי ומה פלילי, איפה עובר הגבול. כאן נקבעות נורמות ההתנהגות שיגדירו מעתה והלאה את הקהילה העברית. קודם-לכן לא ידעו איך לקרוא לסייד, ובמשתמע, לא ידעו איך להתייחס אליו (האם כאל פושע או לא?), וכעת, בהמשך לקביעת השם המוסכם, קובעים מהו היחס הראוי של הקהילה אליו – הסייד נהפך לסמל של מי שהפר את הכללים, ולכן הוצא מתוך הקהילה. במובן זה יש למשפט כוח רב בבניית הקהילה כלפי פנים.

קושי רב יותר מסתמן בסימון גבולות הקהילה כלפי חוץ. הפרשה כולה עומדת בסימן של פריצת גבולות. נסיון אונס – גם אם נסווגו כמעשה הצצה בלבד – מהווה פריצת גבולה של רחל המתרחצת. פריצת גבול זו מוצגת כמתרחשת כתוצאה מהלם החשיפה של הסייד ל"מזרח הנאלח". ההחלטה נועדה לסמן מחדש את הגבול שנפרץ על-ידי ענישת הסייד. הקהילה מגדירה עצמה כשונה מסביבתה, ככזו שבה מעשים כאלה אסורים. אולם באותו רגע של ייצוב הגבול נחצה גבול אחר. החלטת הוועד לנקוט בסנקציית הגירוש

141 פן נוסף של הסיפור, שבהרנו לא להיכנס אליו כאן, הוא האוריינטליזם הפנימי כפי שהוא בא לידי ביטוי ביחס אל השומר התימני. כפי שאמנון רוזנקרצקין מציין, "התימנים הוצגו כמבטאי האידיאלים הלאומיים הקדומים, אך בתוך כך הורחקו מן החברה". ראו אמנון רוזנקרצקין "אוריינטליזם, מדעי היהדות והחברה הישראלית: מספר הערות" ג'מאעה ג (תשנ"ט) 34, 44.

142 השונות אינה רק במילים, אלא בדרך הגייתה של השפה: "טוב מאוד, טוב מאוד. – אמר המזכיר לאחר ששמע והקשיב לכל הגימ"לים והפסוקים מן המקרא שהשמיע השומר התימני. – טוב מאוד, טוב מאוד. – אמר המזכיר לאחר ששמע והקשיב לכל הגימ"לים שיצאו רפויים כה"אים מפי הרוסיה הפרבוסלבית בעלת עיני-התכלת." (גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 114). המחלוקת מתפרשת גם לגבי המזון שבו יש להאכיל את הסייד שנתפס. בעוד השומר התימני בוחר להביא לו חצי כיכר-לחם, פלפל חריף וביצייה, אשת ראש הוועד (גב' דיונגוף) ממהרת להביא לו צלחת מרק אטריות, בשר מבושל וגזר בצימוקים (שם, בע' 116–117).

ביוזמתו מוצגת כחציית גבולו של הריבון התורכי. מבחינת המשפט העות'מני, מעשיהם של אנשי הקהילה מהווים עברה על החוק. האלימות כאן היא של אנשי הוועד. למעשה, הם נוקטים בפעולה אלימה כלפי הסייד (דהיינו, שלילת חירותו ללא סמכות חוקית), והדרך היחידה להצדקת אלימות זו היא על-ידי הצבתה במסגרת של מערכת משפט חלופית. בנקודה זו סיפורו של גוטמן עוזר לנו לגעת מקרוב במושג "ריבונות". על-פי הפילוסוף Agamben, ריבונות היא הנקודה של היעדר הבחנה בין אלימות למשפט, הסף שעליו אלימות נהפכת למשפט ומשפט נהפך לאלימות.¹⁴³ כוח הריבון הוא להגדיר את האלימות, להבחין בין חוק לאלימות. על-ידי סירובם של אנשי הוועד להסגיר את הסייד לשלטון העות'מני, הם מבססים את ריבונותם, הם נוטלים לעצמם את הכוח להגדיר את מעשיו שלו כאלימות ואת מעשיהם שלהם כחוק. אולם כל עוד לא ביסס היישוב כוח ריבונות אמיתי לעצמו, מעשה הקמתו של המשפט נשאר מעשה פרפורמטיבי, הנתון בסכנה שהריבון האמיתי יחשוף אותו כעברה אלימה (מעצר לא-חוקי, גירוש וכיוצא בזה).¹⁴⁴ המשפט מתגלה אם-כן כאקט פרפורמטיבי של קהילה המגדירה לעצמה סמכות שיפוט. תפקידו הראשון של המשפט הוא לייצב אותו גבול שנפרץ בין ה'אנחנו' (הקהילה ההרמונית והשלווה) ל'אחר' (האליים). המשפט מגרש את האלימות החוצה. אולם כאן מתגלה בעייתיות נוספת: המשפט המתיימר לגרש את האלימות מן הקהילה אינו יכול לגרש אותה מתוך המשפט עצמו. כל קיומו של המשפט בא לו מן האלימות. הצורך במשפט

143 בלשונו של Agamben: "The sovereign is the point of indistinction between violence and law, the threshold on which violence passes over into law and law passes over into violence." Giorgio Agamben *Homo Sacer – Sovereign Power and Bare Life* (Daniel Heller-Roazen trans., Stanford, 1998)

144 יוסף אליהו שלוש מאזכר באוטוביוגרפיה שלו מקרה שבו נתפס גנב ערבי על-ידי הוועד והושם ב'מעצר', וכאשר הגיע החוקר התורכי, במקום לחקור את הגנב, חקר את אנשי הוועד: מי תפס אותו, מי הורה לעוצרו, מי שפט אותו וכך הלאה: "באחד הלילות נתפס גנב באתות בית, השומרים הובילוהו לבית הא' דיונגוף. הוא צוה להוביל את הגנב לבית הוועד עם החפצים הגנובים ולשמור עליו. בינתיים, נשלחה הודעה למשטרת יפו על המאורע, כעבור זמן קצר הופיעה המשטרה והחוקר הכללי. בראותנו זאת חשבנו שלטובתנו הוא שהמשטרה מהרה לבוא אל מקום המאורע, ברם, טעינו, במקום לחקור את הגנב שגניבתו בידו, התחיל החוקר לחקור אותנו: מי תפס את הגנב, ומי פקד לשים אותו בבית הסוהר של השכונה, למה שפטתם אותו וכו' וכו'. נערך פרטיכל מלא רעל ושנאה, מדברי בדיות והויה, שאין בהן קורטוב של אמת ועל ידי זה היו שמים מכשולים על דרך התפתחות הישוב ומהלך חייו הקבוע." (יוסף אליהו שלוש פרשת חיי 1870–1930 (תרצ"א) 146). הפרשה הסתיימה בכך שהישוב דרש מן הממשלה התורכית לספק שמירה טובה יותר, וקריאתו נענתה בהחלטה של הממשלה להקים משטרה תורכית בשער העיר תל-אביב (שם, בע' 148). במילים אחרות, במציאות, המירב שהיה היישוב התל-אביבי יכול להשיג בהסכמה מן הממשלה התורכית הוא הקמת משטרה תורכית, דבר הרחוק מאוד מהקמת משטרה עברית בעיר העברית הראשונה.

נוצר כתוצאה מן המעשה האלים – והוא עצמו נוטל לעצמו בתגובה מונופול על השימוש באלים. Benjamin כותב על כך במסתו "ביקורת האלימות":

"[For] the function of violence in lawmaking is twofold, in the sense that lawmaking pursues as its end, with violence as the means, what is to be established as law, but at the moment of instatement does not dismiss violence; rather, at this very moment of lawmaking, it specifically establishes as law not an end unalloyed by violence, but one necessarily and intimately bound to it, under the title of power."¹⁴⁵

אלימות המשפט עומדת בסתירה לאותם יחסים הרמוניים ואידיליים שהיו אמורים לזהות את בני הקהילה העברית. הודאה במהותו האלימה של המשפט כמוה כהודאה בכשלון האידיאלים שבשמים הוקמה העיר העברית הראשונה. עובדה זאת מודגשת במיוחד במפגש בין גברת דיונגוף, אשת ראש הוועד, לסייד. גוטמן מודה מייד בתחילה: "חשבתי לספר בקצרה על ביקורה של הגברת דיונגוף – אך לא אהיה שלם עם עצמי אם לא אספרו כהלכתו. הוא לא כל כך פשוט."¹⁴⁶ מסתבר שגברת דיונגוף רצתה לאמץ לעצמה את תפקיד אשת החסד – להביא לסייד הכלוא ארוחה חמה שתזכיר לו את בית אמו. היא מעמידה פנים שהיא וסייד שייכים לאותו צד ומנסה ליצור איתו קשר: "נתחייכה חיוך אינטליגנטי כשל אדם שקרא את כל הספרים שקראנו אנחנו וגם הסייד, ושאלה: – מן אין אתם?"¹⁴⁷ אולם הסייד מסרב לשתף-פעולה באותו משחק: "החמיר פניו, ושלא כהרגלו, בהבעת-פנים של תינוק שמתפנק, שלח בה מבט-רשע, מבט של משני עברי המתנס."¹⁴⁸ כלומר, הסייד מסרב להעמיד פנים כי מדובר באם ובבן שסרת. מבטו מזכיר לנו כי הכנסת המשפט כמוה כהכנסת גורם שלישי לתוך המשפחה – מתנס בין אנשים. זה מחיר אפשרי נוסף של הכפפת מערכת היחסים בקהילה העברית לכוחו הכופה של המשפט, אשר גוטמן חושף אותו, ומייד מנסה למחקו.

המפגש עם גברת דיונגוף גם מעלה מעל פני השטח מתחים אידיאולוגיים המפלגים את בני הקהילה העברית. מתחים אלה רק נרמזים בסיפור של גוטמן, אך קריאה זהירה של הסיפור עוזרת לעמוד על המורכבות שבתהליך בנייתה של דמות העברי החדש, כאשר המיתוס של גוטמן משמש לחשיפת ריבוי הפנים והגוונים שבו. המתח הראשון והברור ביותר הוא המתח בין הסייד כדמות המהפכן, פורע סדר-עולם, לבין דמות העולם הבורגני – בית אמו – שגברת דיונגוף מייצגת.¹⁴⁹ אולם הניגוד עמוק יותר מן הקו

Walter Benjamin "Critique of Violence" *Reflections – Essays, Aphorisms*, 145
Autobiographical Writings (New York, 1978) 277, 295

146 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 117.

147 שם, שם.

148 שם, בע' 118.

149 גוטמן מציג ניגוד זה מתוך עולמו הפנימי של הסייד במחשבותיו על גברת דיונגוף: "לא אתמוגג מן האינטליגנטיות והאמהות שלה. אני נטרף באוריינט הזה מגורה ורעב, כל

המפריד בין הבורגנות למעמד הפועלים.¹⁵⁰ באמצעות סיפור הסייד גוטמן רומז על התנגשות בין הזרמים השונים של האידיאולוגיה הציונית. הוא מצליח להצביע על אותה סתירה פנימית באידיאולוגיה של דמות 'האדם החדש' המתממשת בדמות הסייד כמהפכן שנתקלקל. על כך כותבת שפירא: "תערוכת זו של ניטשיאניזם וסוציאליזם אומרת דרשני: קיימים ניגודים שבמהות בין המסרים הוויטליסטיים לבין אלה הסוציאליסטיים. בעוד שהמערכת הראשונה מעלה על נס את האגואיזם היוצר של הפרט ומשחררת אותו מאחריותו לחברה, הרי המערכת השנייה דוגלת בהכפפת האינטרסים של הפרט לאלה של החברה."¹⁵¹ השבר שחונה הסייד, המניע אותו לעבור על החוק, מגלם אותה סתירה פנימית בין מתן ביטוי ליצרים כבושים לבין רעיונות בדבר תיקון-עולם.¹⁵² בעזרת תיאור הסייד בדמות המהפכן שנתקלקל, גוטמן מעלה על פני השטח, אם כי בצורה הומוריסטית, את פוטנציאל האלימות הפנימית שאידיאל החברה המהפכנית עלול להוציא מן הכוח אל הפועל.

הקסמים שאני עומד על טעמם במקום הזה שוברים אותי וגראים לי בלתי מושגים לי – רעב, מלונלך, עם רצון משונה להכעיס ולמרוד (במה? לעזאזל, במה למרוד?) ואין בכוחי להשתלט על עניני – וזו – ריחות בושם, רכות, הבנה, והכל מסודר וקבוע" (שם, שם).

150 אם ניעזר בחלוקה של אניטה שפירא לדגמים של 'היהודי החדש', נגלה שגוטמן משרטט את דמותו של הסייד כשילוב בין הדגם ה'ברדיצ'בסקאי-ניטשיאני' (חזרה לטבע, אי-רציונליזם, יצרים ואינסטינקטים) לבין הדגם הסוציאליסטי (הקרבת הפרט למען הכלל, עבודת כפיים, דמות החלון לפני המחנה). לטענת שפירא, שני הדגמים שימשו בערבוביה בחינוך שהוקנה לחניכי תנועות-הנוער של ארץ-ישראל העובדת. בתוך כך טושטשו מתחים וסתירות בין הדגמים. הסיפור של גוטמן על התחלת המשפט מעמת למעשה את דמות הסייד עם דגם אחר לגמרי של 'היהודי החדש' מבית-מדרשו של אחד העם. זרם זה, שדגל בעצמאות תרבותית הצומחת מתוך אבולוציה והמשכיות עם העבר, מוצג בסיפור בדמותם של אדון ברלין, המזכיר ואנשי הוועד, ובמיוחד ברעיונותיו של מר לב על הקשר בין משפט לקהילה (שפירא, לעיל הערה 18).

151 שם, בע' 169.

152 הסכנה שבהתפרצות היצרים בהשפעת המזרח מקבלת כמה ביטויים בסיפור. גוטמן מספר כי הסייד מבזבז את כל הכסף שחסכה סבתו על מסע תענוגות ביפו. הסייד עצמו עובר משבר זהות בעודו מציץ מבעד לחלון ברחל המתרחצת "הוא נראה בעיני עצמו מזהם, בעל עור מתקלף, שפה מבוקעת, ואיך גשתלפה לו הרגל מעבר לחלון? ואיך לישב זאת עם תרבותו ורעיונותיו וה'רוולוציות' השונות?" (גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 111). "מה היו אומרים חבריו לויכוחים תיאורטיים על הסוציאליזם – לו שמעו על עולם האגדה במזרח ועל הצצה בנערה בחדר-הרחצה הגורמת לו לשינוי-ערכים..."; ולבסוף, בעקבות מעשה ההצצה/נסיון האונס של הסייד, אנו קוראים על הרהורי הסייד לגבי יצריו: "שמא הוא פורע חובות של יצרים כבושים, של קודמיו ושליו, או שנעשה חזיר סתם?" (שם, בע' 116).

זו הדילמה שעל הסיפור לפתור: מחד גיסא, הצדקת המשפט כתגובה על אלימות; מאידך גיסא, הצורך למחוק את האלימות הכרוכה בהפעלת המשפט על בני הקהילה. כיצד גוטמן מצליח לפתור את הדילמה? לדעתנו, האלימות שאימה לערער את גבולות הקהילה, מאחר שהראתה את התממשותה בתוך הקהילה העברית, נהפכת בידי גוטמן לסמל המובהק של הגבול הזה, למסמנת מחדש את ההבדל בין שתי הקהילות. במילים אחרות, הנכונות ליצור מערכת משפט עצמאית ולהטיל את מרותה על בני הקהילה מסמנת את הקהילה העברית כשוכחת שלום ומסלקת את האלימות מתוכה. אולם כדי לבסס את הגבול בדרך זאת, על גוטמן להעלים את האלימות הכרוכה בעצם השימוש במשפט להסדרת מערכת היחסים בתוך הקהילה. המשפט בסיפורו של גוטמן מופיע בדמות 'נוטות-החסד' ולא בדמות 'אלות-הנקם'. לשם כך גוטמן מגייס את עקרון השלום והפשרה, שהיה עיקרון מרכזי במשפט השלום העברי (האזרחי). הצורך במחיקת האלימות של המשפט עשוי להסביר את חשיבותם של פרטים רבים בסיפור שגוטמן טורח לציין. העברייני שאינו טורח לברוח, אלא יושב בשקט ומחכה להחלטה בעניינו; התחרות בין השומר התימני לבין אשת הוועד – מי יאכיל טוב יותר את העברייני; נסיונה של גב' דיונגוף להתיידד עם הסייד. ומעל לכל, הניסיון למחוק את סימני האלימות גם ברגע הקמתו של המוסד המייצג את כוח הכפייה האולטימטיבי של המשפט – בית-המאסר: "נמנו וגמרו לחלק את המחסן שליד משאבת-המים לשנים. לקבוע בחלון סבכת-ברזל ומנעול לדלת. נשמור שם את צינורות הברזל (יש להעמיד שם ספה)".¹⁵³

מחד גיסא, יצירה של בית-מאסר קבוע, כולל אמצעי כפייה גלויים לעין – סבכת ברזל ומנעול לדלת. אך מייד בסמוך, ניסיון לרכך את משמעות הצעד על-ידי מתן הסבר אינסטרומנטלי למנעול (שמירה על צינורות ברזל) והוספת ספה כמעשה הומניטרי. בדומה לכך, תיאורו של גוטמן את סיום הפרשה נשאר אמביוולנטי ביחס למעשה האלים של ההרחקה. המשפט הפלילי הוא האמצעי האחרון – כאשר אין מוצא אלא להוציא את העברייני מן הקהילה על-מנת לשמור על שלומה. והנה גוטמן מתקשה לקבל את ההיגיון החותך והמפריד של המשפט הפלילי. ראשית, הסייד בסיפור מורחק אל אחת המושבות במקום להיות מגורש לצמיתות מן הארץ, כפי שהפרוטוקול מתאר. שנית – ואולי חשוב מכך – גוטמן מוצא דרך לחבר את הסייד בחזרה לקהילה שאת שלומה הפר. גוטמן מסיים את סיפורו בציון העובדה שהסייד עצמו נטל חלק בהקמת בית-המאסר הראשון. גם משפט הסיום בסיפור רומז לאותה אמביוולנטיות, שכן גוטמן מציין ש"גם הסייד עשה בה [בשכונת] את חלקו".¹⁵⁴ הקוראים גותרים תמהים: האם חלקו של הסייד בבניין הקהילה היה סיוד בית-המאסר, או שמא תרומתו האמיתית היא העברה שביצע, אשר הובילה לכינון המשפט?

153 שם, בע' 120.

154 שם, בע' 122.

4. גוף האשה וגוף הקהילה – אונס כמכונן משפט

מדוע נבחר דווקא נסיון האונס כאירוע המניע את היישוב הצעיר לבחור באופציה הרדיקלית של ייסוד משפט עצמאי? כיצד הקהילה מתגבשת סביב אירוע זה? ראינו שגוטמן בחר למעשה לחבר שני עניינים שונים במיתוס התחלתו של המשפט: נסיון האונס (שנהפך בסיפורו להצצה אסורה) והוויכוח לגבי משפט השלום העברי. מתוך הפרוטוקול עולה כי נסיון האונס הסעיר את הקהילה והביא לידי החלטה לא להסגיר את העבריין, אלא לגרשו. אולם הפרוטוקול אינו מרמז כלל שהוויכוח לגבי הצורך במשפט עצמאי עלה בהקשר זה. מדוע אם כן בחר גוטמן בפרשה של נסיון האונס לספר באמצעותה את סיפור התחלתו של המשפט? מדוע לא נבחר מעשה רצח כבסיס למשפט, כפי שבחר אייכילוס באוריסטיאה? עיון בדברי ימיה של תל-אביב מגלה כי מעשי הפשע ביישוב העברי לא היו רבים, אולם ניתן למצוא מעשה פשע אחד – רצח בעל אתו – שזעזע את הקהילה במיוחד. המעשה אירע בשנת 1925, כפי שמתאר נתן דונביץ' בספרו תל-אביב: הולדת שהיו לכרך:

"רציחות? על רקע פרטי היו מעטות. בדרך כלל הרגו יהודים ערבים והערבים את היהודים. אבל בשנת 1925 אירע משהו מזעזע. מלצר באחד מבתי הקפה, עולה מפולין, בשם הרשנקורן, שחט את אתו, עוזרת צעירה, בת עשרים ושתיים, הונגרית. הם לא היו בשלום. אמה אילצה אותה להינשא לו והיו לה ידידים אחרים על פניו. היתה עוזרת בביתו של דב גפן, ברחוב מזא"ה. באחת עשרה לפני הצהריים נכנס הרשנקורן לדירת גפן, תפס את אתו, הכניס אותה לאמבטיה וחתך אותה בסכין חדה, לאורכה ולרוחבה. ועל הקיר כתב בעפרון 'ראכע' (נקמה, באידיש). רצח, ונעלם ... הלכנו לחדרו, מצאתי שם תצלום שלו, עשינו העתקים ופיזרנו אותם בתחנות המשטרה בארץ. תפסו אותו בחיפה. נסעתי עם שוטר להביאו. לא רצה לדבר. הבאנו אותו ליפו ועבדו עליו שלושה ימים. הוא לא הודה. אך העדויות הגסיבתיות היו נגדו. הגיע יום הדין. מרדכי עליאש היה פרקליטו. את התביעה יצג התובע, שכחתי מה שמו, ערבי משכיל ונבון. אני עזרתי לו. שפטו אותו למוות. בערעור הופחת העונש לחמש עשרה שנות מאסר, ולמעשה ישב רק שתיים-עשרה שנה. כאשר יצא מבית הסוהר הלך אלי. כבר לא הייתי אז במשטרה. שאל אותי מה עליו לעשות עתה. אמרתי לו שיסע אל קרובים בחוץ לארץ ואחר כך ישוב לארץ, אם ירצה, ומאז נעלם."¹⁵⁵

ההשוואה בין סיפור הרצח לסיפור של נסיון האונס עוזרת להבהיר את משמעות בחירתו של גוטמן. אנו רואים שגם כאן, המעשה שזעזע את הקהילה לא היה פשע בינקלילי (יהודים/ערבים), אלא דווקא עברה שנעשית בתוך המשפחה (תרתי משמע). גם כאן מבצע הפשע הוא 'עולה חדש', עובדה שעוזרת לכותב להצביע על כך שמקור האלימות אינו בקהילה, אלא מחוצה לה. אולם בניגוד לסיפורו של גוטמן, דונביץ' אינו

155 דונביץ', לעיל הערה 136, בע' 56.

מנסה לייחס את המעשה להשפעת 'המזרח הקסום והנאלח' על העולה החדש. גם כאן האלימות מכוונת נגד האשה ומתבצעת באמבטיה. גם כאן הכותב מנסה לייחס חלק מן האשמה להתנהגות האשה שגרמה לפשע הנורא (אילצו אותה להינשא והיו לה ידידים אחרים שאותם ביכרה על פני בעלה). ולבסוף, אף-על-פי שהפושע נשפט בבית-משפט בריטי, גם כאן ניתנה המלה האחרונה לקהילה העברית, אשר דונביץ', כנציגה, מייצג לעברייני לעזוב את הארץ. ההבדל העיקרי בין הפרשות הוא בכך שבתיאורו של דונביץ', האלימות כלפי הגוף של האשה מתוארת בכל אכזריותה, ללא כחל וסרק. 'פסק-הדין' של בעלה נכתב על קירות האמבט - נקמה (באידיש). האלימות הבוטה, הוועזע של הקהילה, הצורך לנקום בחורה - כל אלה הופכים את הרצח של הרשנקורן לאירוע מתאים יותר לכאורה לספר בעזרתו את סיפור התחלתו של המשפט העברי. מדוע אם-כן בחר גוטמן דווקא בנסיון אונס כבסיס לסיפורו?

גוטמן מייחס לפרשת ההצצה האסורה את הקמת הגרעין של המוסדות המשפטיים של הקהילה העברית לעתיד (חוקר, שופט, בית-מעצר). היסטורית, אנו יודעים כי הקמת משטרה יהודית מקומית ובית-משפט שלום בתל-אביב ששפת הדיון בו עברית התרחשו דווקא בזמן המנדט הבריטי, זמן ההתרחשות של פרשת הרצח.¹⁵⁶ אולם כפי שראינו, דווקא שיתוף-הפעולה של היישוב עם השלטון הבריטי, ובעיקר במערכת המשפט הבריטית, כפי שעולה מתיאורו של דונביץ', מקשה על מיקום המיתוס של התחלת המשפט העברי העצמאי בזמן המנדט.¹⁵⁷ שיתוף זה הקשה על ראיית היישוב את המשפט הבריטי כ'אחר' לקהילה העברית, להבדיל מן המשפט העות'מני, שנחשב מפגר ומושחת. יתר על-כן, במשפט של הרשנקורן השתתף גם תובע ערבי, דבר שמקשה עוד יותר על ראיית המשפט כמסמן גבול בין קהילות. גוטמן, כפי שטענו, ראה את תפקיד המשפט כמסמן גבול ברור בין הקהילה העברית לקהילות הסובבות אותה. נסיון האונס גם התרחש מוקדם יותר, בשנת 1913, דבר שעוזר לגוטמן לחבר בסיפורו בין הקמת העיר העברית הראשונה להקמת בית-המשפט העברי.

גורמים אלה ואחרים מסבירים את בחירתו של גוטמן למקם את עלילת הסיפור של התחלת המשפט בשלב מוקדם מבחינה כרונולוגית, בזמן השלטון העות'מני, אך אלה אינם מהווים הסבר מספק לשאלה מדוע היווה נסיון האונס אותו טריגר מבחינתו של גוטמן להצדקת הצורך להכניס משפט לקהילה העברית ההרמונית והמשפחתית. הסבר זה צריך שיתמקד באופי העברה. ברמה הבסיסית ביותר, עברת אונס קלה יותר להכחשה, ולכן מאפשרת בקלות רבה יותר לשמר את דימוי הקהילה ההרמונית. במקרים של רצח ברור לחלוטין כי התרחש מעשה פשע - יש גופה, יש קורבן, יש דם. ייתכן שיש צורך להוכיח קשר לנאשם על-מנת להרשיעו, אולם הפשע עצמו אינו מוכחש, לא ניתן להכחיש את האלימות או להעלימה. במקרים של אונס, לעומת זאת, עצם קיומה של העברה מוטל בספק. אף אם יש הוכחות חותכות לקיומו של מעשה מיני, ואפילו אלים, יסוד הכפייה

156 שם, בע' 54, 83-85.

157 בפרשת הרצח השתתפו חברי הקהילה העברית בהליך המשפטי נגד הרשנקורן, הן כסניגוריה (מרדכי עליאש) והן כעור לתביעה (נתן דונביץ').

עלול עדיין להיות מוכחש, והנאנסת תיאלץ לשכנע כי מדובר באונס (קרי: ללא הסכמתה). הקושי גדל עוד יותר באותם מקרים שאין בהם הוכחות חותכות לאלומות או במקרים של ניסיון שלא צלח.

עברת האונס, כפי שהכתיבה הפמיניסטית מראה, נתפסת בתרבות כעברה אמביוולנטית. מחד גיסא, עברה שמאיימת על הקהילה, שכן כל-כולה אומרת פריצת גבולות ואיום מיוחד על המבנה המשפחתי של הקהילה. מאידך גיסא, עברה שקל להכחישה, והאלימות שבה תלויה כל-כולה בשאלה אם היתה הסכמה אם לאו. כזכור, גוטמן מבסס את סיפורו על נסיון אונס, אך מתארו למעשה כמעשה של הצצה אסורה. שינוי זה מחזק את היסודות האמביוולנטיים של הסיפור. הזעזוע העמוק שהקהילה חווה עוזר להצדיק את הצורך בהכנסת משפט למערכת היחסים המשפחתית של הקהילה העברית בתל-אביב. עם זאת, האמביוולנטיות של המעשה פותחת לגוטמן פתח לתארו מחדש באופן מחוץ, לרכך את האלימות שבמעשה עד למחיקתה המלאה כמעט, ובכך לשמר אותו דימוי אידילי של חיי הקהילה העברית.

בבחירתו גוטמן מצליח להאיר את התפקיד שיש למשפט בבניית קהילה ובשמירה על זהותה. מאמרנו עסק בהרחבה בפונקציה שהמשפט ממלא בכינון גבולות, בהבחנה בין טוב ורע, בין מותר ואסור. המשפט נעשה מורה-הדרך המוסרי של הקהילה, יוצר בעבורה נורמות התנהגות, מייצב מחדש את הגבולות המוסריים שנפרצו, וכך הוא מצליח להפחית את החרדה והבלבול המאיימים על הקהילה המתמודדת עם משבר זהות. בהיות עברת האונס, ועוד יותר מכך ההצצה האסורה (שעשויה להיתפס בגלגולה המודרני כמעין הטרדה מאיימת – stalking), מעשה אמביוולנטי לתפיסתו של גוטמן, דווקא היא נוקטת הרבה יותר לנוכחותו של המשפט. בניגוד לעברת הרצח, שהיא 'דע' חד-משמעי (ואין צורך להיוקק למשפט על-מנת לדעת שיש לגנותה), עברת האונס מבלבלת, לא-ברורה, מתוללת אי-ודאות. לכן דווקא היא מעצימה את הצורך שיש לבני הקהילה במשפט. המשפט מקטין את אי-הוודאות ומשיב על כנו את הסדר המוסרי שהופר על-ידי פריצת הגבולות. אותה אמביוולנטיות של עברת האונס או של ההצצה הופכת אותן לעברות "תלויות-סיפור". ההשוואה בין סיפורו של גוטמן לפרוטוקול הוועד מראה לנו כיצד אותו אירוע ניתן לתיאור באמצעות מגוון של סיפורים: סיפור של חדירה אלימה וכפיתת הידיים, סיפור של הצצה תמימה וביש-מזל, סיפור על גורל ושרשרת אירועים מקרית, או סיפור על קסמי האוריינט המובילים בהכרח לקריסה מוסרית. הסיפור שנאמץ בסופו של דבר יקבע את טיב המעשה ואת חומרת הגינוי שהוא ראוי לו. מזווית זו, סיפורו של גוטמן מאיר את תפקיד המשפט כמכריע בין סיפורים שונים, כמספק סיפור אחד, קוהרנטי, מעין 'גרסה רשמית' של האירועים, שבני הקהילה יכולים לבסס עליה את זהותם ואת הזיכרון הקולקטיבי שלהם.¹⁵⁸

158 אולם יש לזכור כי דווקא בשל מודעותו של המשפט ליכולתו להאחיד ולייצר תודעה קולקטיבית, נשמרת דעת המיעוט בפסק-הדין, והיא מאפשרת – במידה מסוימת – לשמר את הוויכוח או את הסיפורים השונים. לפסקי-דין שבהם נזכרה דעת המיעוט והשפיעה לא פחות מדעת הרוב ראו לדוגמה דעת המיעוט של השופט Holmes בפסק-הדין *Lochner v.*

הבחירה של גוטמן מאפשרת לו גם להתמקד בצד הסימבולי של המעשה – ההצצה בגוף האשה כפגיעה בגוף הקהילה. דווקא ההתרחקות מגוף האשה האמיתי, מן האלימות הפיזית שבמעשה, היא שמאפשרת לו לראות בקהילה, ולא באשה, את הקורבן האמיתי, ולהצדיק בכך את ההימנעות מהסגרתו לרשויות. העונש צריך לפצות את הקהילה. בצורה זו גוטמן מצליח להציג אפילו את 'תרומתו' של העבריין לכינונה של הקהילה – בכך שהוא מסייד את בית-המעצר, הוא נוטל חלק באקט הסימבולי של התחלת משפט עברי עצמאי, צעד חשוב לקראת עצמאות מלאה. במובן העמוק יותר, גוף האשה הקונקרטי (רחל) הוקרב בסיפורו של גוטמן כדי לאפשר לקהילה לפתור את משבר הזהות ולכנות מחדש את גוף הקהילה העברית.

ה. במקום סיום: ממבט לקול

במאמר זה ניסינו לברר את הדרך שבה מיתוס התחלתו של המשפט העברי על-פי גוטמן משתמש בגוף האשה כדי לעצב גבולות תרבותיים ולאומיים בין הקהילה העברית לקהילות הסובבות אותה. לאורך המאמר ראינו כיצד בסיפור התחלתו של המשפט, האשה נהפכת לגוף, וכיצד האלימות המופעלת על אותו גוף נעלמת על-ידי אסתטיזציה, הומור, הרחקה, אידיאליזציה וכיוצא בזה. היכולת להתייחס לאשה כאל גוף המסמן גבול תרבותי מתאפשרת על-ידי מחיקת קולותיהן של רחל ואימה. מעבר לכך, גוטמן נוטל לעצמו את התפקיד של מעביר הזיכרון הקולקטיבי בעל התודעה ההיסטורית, ובתוך כך מטשטש את התפקיד שמילאו נשים בהעברת אותו זיכרון ושימורו.

גוטמן מספר את הסיפור כאילו הוא היה דמות נוספת שנכחה בישיבת הוועד. תחושה זו מועצמת על-ידי התעכבות על פרטים, כגון הדרך שבה השתקפו פניהם של הנוכחים בישיבה במיחם, או הדרך שבה סובבו את הכפית בכוס התה. אולם יש לזכור שגוטמן עצמו, שהיה נער כבן חמש-עשרה בשנת 1913, לא נכח בישיבת הוועד. לעומת זאת, בין המשתתפים בישיבה היתה ד"ר יוניס גוטמן, הרופאה שמסרה את עדותה על מצבה של הנערה שהותקפה, אימו החורגת של גוטמן. ייתכן שגוטמן שמע את פרטי האירוע מחברי הוועד האחרים, אך ייתכן גם שהייתה זו דווקא אימו החורגת שמסרה לו דיווח מכלי ראשון על הישיבה. כל אלה הן בגדר השערות, שכן גוטמן, שצייר בצורה כה חיה את המשתתפים השונים בישיבה, השמיט את נוכחות אימו החורגת, הרופאה יוניס גוטמן, מסיפורו.¹⁵⁹

Plessy v. Ferguson 198 U.S. 45 (1905); דעת המיעוט של השופט Harlan בפסק-הדין

Ferguson 163 U.S. 537 (1896), שאישר את חוקתיות המדיניות של "נפרד אך שווה"

לגבי שחורים בארצות-הברית. בהקשר הישראלי ראו, למשל, דעת המיעוט של השופט

חיים כהן בע"פ 496/73 פלוני נ' מ"י, פ"ד כח(1) 714, 716–720, לגבי עברת אי-מניעת

פשע, חוות-דעת שחוזרים ומתייחסים אליה בפסקי-דין מאוחרים (וראו, למשל, בפסק-

הדין בעניין מרגלית הר שפי, ע"פ 3417/99 הר-שפי נ' מ"י, פ"ד נה(2) 735).

159 ייתכן שהשמיטה זו של דמות הרופאה נבעה דווקא ממניעים אישיים לחלוטין. הרופאה,

דמות נשית אחרת שאת קולה אגו שומעים בסיפור היא אשת ראש הוועד, צינה דיונגוף. מחמת היעדרו של ראש הוועד, מאיר דיונגוף, מתל-אביב, המזכיר מוסר את פרטי האירוע לגברת דיונגוף: "בעצם, אשת ראש הוועד היא שקיבלה את כל האינפורמציה הביוגרפית על הסיד מפיו של המזכיר. כיוון שראש הוועד היה ביפו עסוק בעסקיו בגמל, סח לה המזכיר את כל אשר עלה בידו להוציא מפיו של הסיד, והלך לו."¹⁶⁰ אולם אנחנו איננו יודעים כיצד מסרה את הדברים הלאה לראש הוועד. מה חשבה גברת דיונגוף? מה הרגישה, כאשה, כלפי נסיון האונס הראשון בתל-אביב? איננו יודעים. כפי שצינו, היא מגיעה אל בית-המאסר מצוידת בארוחה חמה ומגייסת את כל ההבנה האימהית שברשותה, אולם תגובתו התקיפה של הסייד משתקת ומשתקה אותה. "כל דברי ההבנה, האמהות ומוסר ההשכל החבויים – שהכינה הגברת דיונגוף בוהירות ובטוב טעם – נשארו בגרונה, צרורים בשלמות כמכתב שהוחזר."¹⁶¹ את הרהוריו של השכן, אדון ברלין, סיפר לנו גוטמן בפירוט, כך גם את מחשבותיו של המזכיר. אולם את מחשבותיה של אשת ראש הוועד – הגברת הראשונה של תל-אביב והאשה הראשונה המעורבת בסיפור בתפקיד ציבורי, שדווקא נקודת-מבטה היתה עשויה להעשיר את הסיפור ואת הבנתנו – אותן לא נותר לנו אלא לנחש. גוטמן מסתפק בהצגה סטריאוטיפית שלה כדמות אימהית עדינה ומבינה, הממלאה את התפקיד המגדרי של אשת הצדקה המביאה ארוחה חמה לסייד. מה היה קורה לו יכולנו לשמוע את הסיפור כפי שסיפרה אותו רחל לאימה? או כפי שסיפרה אותו גב' יוניס גוטמן לנחום גוטמן? או כפי שמסרה אותו צינה דיונגוף למאיר דיונגוף? מה היה קורה לו היו נשים בסיפור נהפכות לסובייקט המספר ומשמר את הזיכרון הקולקטיבי? על שאלות אלה לא ניתן לתת תשובות היסטוריות, והן נותרות לתחום הדמיון של הקורא והקוראת.

ד"ר יוניס גוטמן, היתה אשתו השנייה של אביו של גוטמן, ש' בן ציון. לאחר מות אימו של גוטמן, שנחקק בזכרונו של גוטמן הילד כטראומה, נישא האב לרופאה ועבר לגור איתה בבית אחר, תוך שהוא מותיר את ילדיו בביתם הישן בהשגחת סבם וסבתם. (תודות לאלעד פרגל, נינו של ש' בן ציון, על אימות נתונים אלה מתוך שיחה עם סבתו, גב' רבקה גוטמן.)

160 גוטמן, לעיל הערה 1, בע' 116.

161 שם, בע' 118.